د مشروطیت غورځنګ
په افغانستان کې

لیکوال:

پوهاند عبدالحی حبیبي

ژباړن:

عبدالقیوم حکیمزی

Ketabton.com

brary

بسم الله الرحمن الرحيم

کتاب پېژندنه:

د کتاب نوم	:: د مشروطیت غورځنګ، په افغانستان کې
لیکوال	:: پوهاند عبدالحی "حبیبي"
ژباړن	:: عبدالقیوم حکیمزی
خپرندوی	:: د افغانستان دکلتوري ودې ټولنه ـ جرمني
د خپرونو لړ	:: (۶۲)
د چاپ زیار	:: ملوك رغون
کمپوز	:: محمد هاشم اصفي
کمپوزخی	:: افغان کمپوزنګ سنټر ـ جلال آباد
چاپ شمېر	:: ۱۰۰۰ ټوکه
چاپ نېټه	:: ۱۳۸۳ل/۲۰۰۴م
چاپځی	:: د دانش خپرندویې ټولنې تخنیکي څانګه

Tel/Fax:+92-91-2564513/E-mail:danish2k2000@yahoo.com

د خپرندوی ټولنې یادښت

لوی استاد علامه پوهان عبدالحی حبیبي (رح) د لومړي ځل لپاره د مشروطه غوښتونکیو د مبارزو او کارنامو یو داسې له واقعیتونو ډک تاریخي کتاب "جنبش مشروطیت" ولیکه چې د تاریخي اثارو په کتار کې یو یاد او نایابه اثر وګڼل شو. څرنګه چې دغه له ارزښته ډک اثر په دري ژبه لیکل شوی و او په پښتو یې راړول ضروري ګڼل کېده نو د هېواد وتلي لیکوال او ژباړونکي عبدالقیوم حکیمزي په پښتو وژباړه دا دی اوس د افغانستان د کلتوري ودې ټولنې له خوا، د افغانستان د سیاسي خپلواکۍ د بېرته ګټلو او د غازي امان الله خان د واکمنۍ د پنځه اتیایمې کالیزې په ویاړ، د هغه نړیوال سیمینار په ویاړ خپور شو چې "غازي امان الله خان د افغانستان د خپلواکۍ ستوری" په نوم جوړېږي. په دې هیله چې دغه اثر د ټولو پخو او تنکیو لیکوالو او تاریخلیکونکو لپاره ډېر څه له ځانه سره ولري دا ناسې او دا همدغه تاریخي کتاب "په افغانستان کې د مشروطیت غورځنګ" په ټوله کلتوري مینه د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه ـ جرمني

لومړی څپرکی

په افغانستان کې دمشروطیت غورځنګ مخکینی لرلید

دنولسمی پیړی په پیل کې هغه وخت چې انګلسی استعمار په هند کې خپریده اوله خیتځ څخه دصنعتی انقلاب نبني او داروپا مدنیت ددرانیانو دامپراطوری ختیځو سرحداتو ته رارسیده افغانستان دامو او بخارا دشمال دځمکو او دلویدیځ دلوری دقاجاري فارس دهیواد سره داقتصادي اړیکو پراختیا موندلی وه او ددغو دری واړو هیوادو سره دسوداګروتګ راتګ او سوداګری دمالونو تبادله کیدله.

دافغانستان خلک چې په ښارونو او دربارونو کې دنیمه فیوډالی شرایطو سره مخامخ وُو، په کلیوکې یې په هغه دهقانی او لاسی صنایعو او اقتصاد کې ژوند کاوه کوم چې دفیودالی څخه په مخکی دورو یې تکیه درلودله. او دکلیوسئیا سی اړیکي د دربارونو او دښا ری بازارونو سره ډیری لږی وی.

په داسی حالاتو کې نه قوی مرکزی دولتونو وجود درلوده اونه هم هغه مرکزی وحدت یا یووالی کوم چې دسدوز زايي احمدشاه دمړینی څخه وروسته رامنځته شوی وُو . ځکه شهزاده ګانو او دقدرت دلاس ته راوړلونوو مدعیانو یعنی دسردا ر پاینده خان (بارکزاي ورونړو) کورنی همیشه یو دبل سره لاس او ګریوان وۀ او

ibrary

احمدشاهي متحدالمرکز هیواد دبی اتفا قی او تجزیي سره مخامخ وۀ .

پدی وخت کې دتزاری روسیی دقواو دپرمختګ نښی نښا نی هم دمروی او اموسو اصلوته راورسیدی. او ددغه دولت استازی دوتیکویچ په نامه په کابل کې دامیر دوست محمد خان در با ر ته راغی (۱۸۳۷). په کلکته کې دانګلیسی استعما ر نایب السلطنه لاردا کلیند دتزاری لښکرو داحتمال یر غل دمخنیوی لپاره په افغانستان باندی دیرغل او وړاندی تګ طرحه جوړه کړه. او په ۱۸۳۹ م کال کې داندوس څلورپنځوس زره کسیز پوځ دجنرال لکن په قوماندانی او دخپل سیاسی نماینده مکناتن په لارښوونه دکویټی او سیند درود دغاړی او کوږک دلیاری دکندها ر خوا ته راوخوځاوه، د افغان او انګلیس لومړی جګړي د (۱۸۳۹-۱۸۴۲ م) کلونو پوری دوام وکړ. د دې لپاره چې د افغانستان خلکو د توری په زور تول یرغل کوونکی پوځ له مخه یوړ او پاتي کسانو یې افغانستان پریښود او هغه یې بیرته شړل شوي امیر دوست محمدخان ته وسپاره.

انګلیسي یرغل ګري قواوي چې د افغانستان د ملت د عمومي قیام پر مقابل کې د ښو ولویدي او انګلیس سیاست مدارانو دغه اور چې په خپل لاس یې لګولي وو. د کلکتي څخه کابل ته یې د نوموړي امیر په بیرته رالیږلو سره مر کړ (۱۸۴۳م).

پدغو سختو شرایطو کې د فارس قاچاري دولت هم ارام کښیناست او قاچاري فوځیانو څو ځلي په هرات حملي وکړي، ولي زړورو هراتیانو د زیاتو تاوانونو او محاصرو د زغملو او د قوي مقاومتونو

څخه وروسته قاجاري قواوي يې په ناکامي سره د هرات څخه بېرته پرشا کړي.

د پوهي، فکر او فرهنګ روزنه د خلکو د تمرکز خلاقه قوی او امنیت ته اړتیا لري او دغه ټول موجودنه وو.

د افغانستان زیارکښ خلک د ختیځ او لویدیز د یرغل ګرو پوځیانو سره د جګړي او مقاومت پرته د کورنیو شهزادګانو په خانه جنګي هم اخته وو. او د افغانستان سیاسي او ټولنیز حالت هغه وخت مغلق شوي وو چي د انګلیسي استعمار نړۍ خوارو قواو د پنجاب سیک دولت له منځه یوړ او د سیند له درياب څخه تیر شول او پېښور يې ونیوه. (۱۸۴۹م) .

امیر شیرعلي خان د امیر دوست محمدخان ځوی او هغه جانشین په خپلو وروڼو باندې د بریالیتوب وروسته په کابل کې شاهي پر تخت کښناست ۱۸۶۳م . او خپل او د نورو ارزښت لرونکی وختونه يې د خپلو وروڼو سره په خانه جنګي کې تیرولي.

په لومړۍ ـ ګړه کې چي پادشاه او ټول چارواکي يې له پلان څخه وتښتیدل او د هېواد د ساتني پیتي يې يوازې د افغانستان د بزګرانو او خلکو په اوږو واچاوه. لکه څنګه چي مو ولوستل خلک د درندو ربړونو په زغملو سره د هېواد د ساتني له عهدی څخه بريالي راووتل، تر څو چي د اوه دیرشو کالو وروسته بیا هغه ویجاړونکی ښکیلاک (استعمار) د دهلي څخه په افغانستان لښکرکشي وکړه، او هغه امیر شیرعلي خان چي د روسي تزاروسفېر، ستالیتوف سره يې ژمنه کړي وه په ۱۸۷۸م کال کې يې د کابل څخه مزارشریف ته وشاړه او د هېواد د ساتني پیتي بیا د خلکو په اوږو پريوت.

د دې لپاره چي د استعمار قواو پدي پیتي کې هم ماتي وخوړه او د انګلیس سفېر کیوناری يې په بالاحصار کې وسوځاوه، د ناچاری ورقی د انګلیس سیاسي نماینده ګریفن شهزاده عبدالرحمن خان چي سمرقند ته شړل شوی و راوغوښته، او هېواد يې د انګلیس تر حمایت لاندې ده ته وسپاره. (۱۸۸۰م ۱۲۹۷ق) .

د دغو دوو جګړو په تېلو سره هېواد د طبعي پرمختګ څخه وروسته پاتي شو. اقتصاد. کرنه او دولتي د وایر له منځه ولاړل اوپو پناه شول، نوی فکري حرکت چي د سیدجمال الدین افغاني د نهضت او د هېواد د نورو روڼ اندو سره یو ځای په ۱۸۶۳م کال کې پیل شو او په ۱۸۷۲م کال کې د شمس النهار د جریدی په خپریدلو، د حربی ښوونځی او مطبعي په جوړولو او د کتابونو د ژباړلو سبب شوی و[1] . په ۱۸۷۹-۱۸۸۰م) کال کې د افغان او انګلیس د دوهمي جګړي په پیل کیدو سره له منځه ولاړ.

ولی د دې جریدی د یوه کلکسیون د لیدلو وروسته چي اوس ملی ارشیف ته رسیدلی دی، دا نېټه ټیک په نظر رانغله. ځکه د دې کلکسیون په پنځمه ګڼه او لومړۍ ټوک کې د ۱۲۹۰ق د روژې پنځلسمه د جمعي ورځ ښودل شویده، د دې لپاره چي په هرو پنځلسو ورځو کې یوه ګڼه خپریدله، نو لدي کبله د خپریدو پیل او د هغی د لومړۍ ګڼي نېټه باید د ۱۲۹۰ق کال د رجب ۱۵ وي. چي د ۱۸۷۳م کال د سپتمبر سره سمون خوري نو لدي کبله دغه تیروتنه د تصحیح وړ ده.

[1] د افغانستان پښلیک د کتاب په (۱ټوک ۱۹۹ پاڼه) کې مې د شمس النهار د جریدی خپریدل په (۱۸۷۱م او ۱۲۸۸ق) کې لیکلي و.

ibrary

د امیر عبدالرحمن خان دوره چې د قهر، غضب او په ډېر بد شکل سره د له منځه وړلو سره ملګرې وه یوویشت کاله یې دوام وکړ، د فکري او فرهنګي پلوه دا دوره ښه دوره نه وه، یعني نیک بخته او نیک مرغه دوره نه وه، ځکه د هېواد زیاتره سرکرده ګان یا سر اوچتوونکي یا مخور په ډېر بد حالت کې له منځه یوړل شول او د خلکو د راویښولو او د فکري روزنې وسایل برابر نشول.

مګر دوخت ټولنیز جریان او دغورځنګ دپیدا کیدو عوامل چې همیشه دټولنې په داخل کې ګټور واقع کیدل، او د هر ډول زور زیاتي په مقابل کې دټولنې مقاومت زیاتیده، دغه راز اقتصادي شرایطو او دخلکو طبقاتي حالت پرې نښود چې نوی فکر بخیی یعنی په کلی توګه له منځه ولاړشی، پداسی حال کې چې دهیواد په ختیځ کې دازادی غوښتلو غورځنګ دلومړی ځل لپاره په ۱۸۵۷ م کال په هند کې پیل شواو هیواد په شمال او لویدیځ کې هم حزبي رادیکال او دمشروطیت غوښتنی حرکتونه منځته راغلی وو. او په عثماني پراخه هیواد (ترکیه) کې هم دازادی غوښتلو نسیم چلیده.

امیر عبدالرحمن خان په (۱۹۰۱ م) کال کې مړشو او هیواد یې خپلو دوو خوانو زامنو یعنی سردار حبیب الله او سردارنصرالله ته وریرینښود. چې لومړنی یې دپاچا په توګه او دوهم یې دنایب السطنه په مسقبولو سره دهیواد دچارو واګی په استبداد او بشپړی خودسری سره تر لاسه کړی، او دا هیواد یې خدای ورکړی شخصي ملکیت وباله.

په هیواد باندی دامیرعبدالرحمن خان سلطه. یوه عسکری غلبه دنیزی دسریه زور حکومت او دفقهاؤ په اصطلاح متغلبه وه. ولی خوی یې دنرمۍ له لیاری رامنحته شو. او خپل مطلقه قدرت او واک

ته یې روحاني او دشرعی او لی لامری رنګ ورکړ، او همیشه به یې داویل:

نزد خردشاهی وپیغمبري چون دونګینند ویک انګشتری

دافغانستان خلک لکه ځنګه چې د هغه وخت دټولنیزو حالاتو غوښتنه وه اوس بیدار او ویښ شوی او د هیواد فکري او د جغرافیائي حالاتو په نظر کې نیولو سره د وخت دخط السیر او دځای دمساعدت ځخه ګټه واخلي او یو ځه ډله ایز فکري حرکتونه رامنځته کړی.

rary

دوهم څپرکی

د" انجمن سراج الاخبار" لومړنی فکري حرکت (غورځنګ

دهغو اسنادو له مخي چې ددی کرښو دلیکونکی په کورنی کي وو اوس دملی ارشیف دسراج الاخبار په څانګړی دوسیه کي خوندی دی دا جوتیږی چي دهیواد ټولو روڼ اندو او پوهانو چي دشاهی مدرسی (دکابل دچوب فروشی په مسجد کي ددینی علومو مدرسه) او د حبیبي دارالعلوم مربوطه (دحبیبي اوسنی لیسه چي په ۱۹۰۳ م ۱۳۲۱ ق کال کي پرانستل شوی وه) ؤو د امیر حبیب الله خان دربارته وراندیز وکړ چي دداسی افغانی پوهانو یوه ټولنه دی جوړه شی تر څو په کابل کي دسراج الاخبار افغانستان په نامه یوه پنځلس ورځینی جریده خپره کړی.ددي ټولني رئیس د شاهي مدرسي ستر مدرسي او دحضور ملا امام مولوي عبدالروف خان کندهاری ؤ چي (خاکي) يې تخلص کاوه، او دمولوي احمد جان الکوزایي ځوی چي په (تاجر) متخلص ؤ محمد سرور واصف ددې ټولني دلیکونکی (منشی) دنده په غاړه درلوده، او ددې روڼ اندو لوړ هدف همدا وؤ چي خلک رابیدار کړي هغوي دنوي مدنیت او دنړی دپیښو سره اشنا او بلد کړی، دسراج الاخبار ټولني دهغه وخت امیر حبیب الله خان ته وړاندیز کړي ؤ چې په نومړی دوسیه کي موجود دي، دهری فقری یا مادی لاندی شاهي هدایات یا لارښودنی داعتماد واله سردار عبدالقدوس خان په قلم لیکل شوي ا ولاس لیک شویدی (لیکنه د۱۳۲۳ ه ق کال د صفری ۲۵) یا ۱۹۰۵ م ،

د(سراج الاخبار افغانستان) لومړی ګڼه چي په ۱۲۸۴ ش کال کي دمولوي عبدالروف خان (خاکی) کندهاری په مدیریت خپره شوه.

ددې دوسي مطابق دسراج الاخبار دټولني غړې عبارت وؤ له :

۱ _ ایدیتر یعنی عنوان اینبودونکي: مولوي عبدالروف خان

۲ _ سب ایدیتر یعني نایب یا دعنوان اینبودونکي مرستیال مولوي نحف علي خان

۳ _ دایدیترانو تر لاس لاندي محرریا لیکونکي: دمرحوم مولوي احمدجان ځوي مولوي محمد سرور خان،

۴ _ دترکي ژبی ژباړونکي : حاجی باشی غلام نقسبند خان،

۵ _ د اردو خبرونو(اخبار) ژباړونکي او مهتمم: منشی حافظ حیدرعلی خان،

۶ _ د اردو اخبار د ژباړي مرستیالان: عبدالرحمن بیګ او عبدالرحیم بیګ .

۷ _ تکره او ښه لیکونکی : میرزا غلام قادرخان او میرزا غلام اسحق خان

۸ _ تصحیح کوونکی : قاري نیک محمد.

دسراج الاخبار ټولني چي رسمي غړي يې په نومړي دوسیه کي معرفي شوې دي دټولني دباندی څخه هم يې همکاران او همفکران درلودل اوددربار په یادداشت کي چي ولیدل چي مرحوم محمود طرزی چي په هغه وخت کي دشام څخه هیواد ته راستون شوي ؤ داسي سپارش شوي ؤ چي له هغو څخه دي هم دجریدي دصحافت او مضمونونو په چاروکي نظر واخستل شي.لکه څنګه چي لیدل کیږي: دټولني دمنظوری سند په ۱۳۲۳ ق کال کي دصفری په ۲۵ نیټه لاسلیک شوي دي ، ولی دافغانستان دسراج الاخبار لومړني ګڼه اته

میاشتی وروسته د۱۳۲۳ کال دذیقعدی په ۱۵ نیتیه چې ۱۹۰۶ م کال دجنوری د ۱۱ نیټې سره سمون خوري د(فل سکیپ) په قطع په ۳۶ مخونو کې په ډېرین چاپ دنومړو د وو تنونستعلیق لیکونکو په ښکلي خط خپره شوي چې دبیلګي په توګه دهغی یوه ګڼه ددې کرښو دلیکونکي په کورنی اسنادو کې شته او اوس دکابل په ملی ارشیف کې خوندي ده.

دسراج الاخبار دلومړي ګڼی یعنی دهمدغی ګڼی مهم عنوانونه دادي: دمولوي عبدالروف خان ستر مقاله دنیک سیاست موعظي او دخط بي دلمهنید په عنوان، دهغې څخه وروسته دروسیي او جاپان دجګړی احوال ،د(عثمانی) روم دمصر او روس دهېواد پیښی ، او ددغو لیدونکو عبرت ۀ دانګلیس او دنورو هېوادونو دپیښو سره، او په پای کې دافغانستان دهېواد پیښی، او په واصف متخلص دمولوي محمد سرور خان کندهاري دطبع یوه غعیحه وعظیه قصیده او دمدیر عذر غوښتنه راغلې ده. پدغه ځیره شکل دسراج الاخبار لومړني ګڼه د وخت دمستبدحکومت تر شدیدي څارنی لاندي خپره شوه، ولی لکه څنګه چې یې وویل: دبریتانوي هند دولت دهغي دخپریدو سره جوړنه ۀ، او دهغي دنورو ګڼو دخپریدو مخنیوی یې وکړ.[۲]

" ښه وځلید لاکن دولت عجله درلوده"

دمولوي عبدالروف د سر مقالی او د مولوی واصف قصیده چې په دې ګڼه کې خپاره شویدی ښکاره ده چې په هغه وخت کې د اروپا د

[2] ددې کرښو لیکونکې دبابا عبدالعزیز خان قندهاري څخه چې ددې ټولنې دځوانو اړوندانو څخه ۀ اوریدلی می دي.

ary

مدنیت، نویتوب او بیداری ننبې کابل ته رارسیدلی او خلک او درباریي تر اغیزي لاندې راوستې و، او زمونږ په معاصرو ادبیاتو کې همدغه د نوی فکر خبرتیاوه چې د مولوی واصف په فصیده کې په ښه توګه لیدل کېږي، ځکه چې هغه د امیر پاملرنه د نړی پرمختګونو او وړاندې تګ ته رااړولی ده.

د دې ټولني بنسټ اینښودونکی دغه مولوی عبدالرٔ وف په شلمه پیړۍ کې د افغانی هغو مشهورو عالمانو څخه دی چې د وخت په فکري غورځنګ کې لاس درلود، دا د کندهار مولوی عبدالرحیم کاکړ ځوی دی چې په ۱۲۹۸ق کال په شوال کې د کندهار په خرقه شریفه کې په خپله د امیر عبدالرحمن په لاس ووژل شو، (وګورئ د سراج التواریخ د دریم ټوک ۳۸۲ مخ) .

د هدایاتو هغه عکس دار

د سراج الاخبار افغانستان، د ټولنې په باب شاهي لارښووني د شاه اقاسی عبدالقدوس خان (اعتمادالروله) په قلم.

د مولوی عبدالرؤف زیږیدنه د ۱۲۶۷ق کال د صفری په پنځمه د دوشنبي په ۔رځ د کندهار په ځیرونکی مشهور د مولوی جبیب الله د علم او فضلیت په کورنۍ کې وشوه چې د خپل پلار څخه یې منقول او معقول علوم زده کړی او د امیر په لاس د پلار د وژل کیدو څخه وروسته د هېواد څخه د باندې په تبعید کې ژوندکاوه. ولی په ۱۳۰۰ق کال امیر عبدالرحمن خان هغه بیرته هېواد ته راوغوښت او په کابل کې د منور د ملا امام او د شاهي مدرسي د مدرس او د قاضیانو د ممتحن په توګه وټاکل شو.

مولوی خاکی په عربی، فارسی او پښتو درې واړو ژبو کی، ادیب، لیکوال او شاعر و. دوه ټوکه کشکول، خرد نامه امېري،او په

library

۱۳۰۶ق کال کې په عربی سلام نامه په فارسی ژبه د ایات العهود تفسیر، او د ناسخ التواریخ سپر مستوفی د لوی برخې رد او د المراه الوضیه في الكرت الارضیه ژباړه او د معافحی رساله او داسې نور د هغه د تالیفاتو څخه دی د نوموړی د اشعارو یوه برخه په فارسی او عربی ژبو کې هم لیدل شویده، چې د هغی جملی څخه د مزاریه په نامه اوږده قصیده ده چې په ۱۳۰۶ق کال کې چې د مزار شریف په سفر کې د امیر عبدالرحمن سره ملګری و قصیده په دې ترتیب داسې پیل شویده :
کی توانی ایدل پر اضطراب شوگوار _ شکر نعمتهای بی پایان و حصر کردگار افغان او انګلیس په دوهمه جګړه کې د هېواد د ساتنې د شوق د راژوندی کولو په برخه کې یو شعر لری چې د هغی جملی څخه دادي:

افغان اگر نظر فکند بر صلاح خویش
اول ببایدش که بگیرد سلاح خویش
گر اصطلاح وی طلب عیش و عشرتست
فرض است انکه محو کند اصطلاح خویش
این سر زمین خوش که با افغان چو مادرست
داند سپردنش بدگرها جناح خویش

دا هم د هغه د یوه مستانه غزل یوه بېلګه :

خاک کند مشکبو ساحه مشکوي تو
باد شود روح بخش، گرد سر کوی تو

بسته به زنجیر، و تیغ بر جگرم زد دریغ
طرهٔ هندوی تو، غمزه جادوی تو

د دې لپاره چې د مولوي خاکي فکري مقام د ده د ژوندانه په وخت کې او په شلمه پېړۍ کې په لومړنی غورځنګ کې د ده ونډه وپېژنو، باید د افغانستان د تجدد او صحافت د پلار مرحوم محمود طرزي هغو لیکنو ته پاملرنه وکړو چې د هغه د مړینې په هکله یې لیکلي دي:
د سراج الاخبار د لیکنې سره سم مولوي خاکي د ۱۳۳۳ق کال د شوال په ۱۵ د جمعې په ورځ له دې نړۍ څخه سترګې پټې کړې او د کابل د خواجه صفا د غره د لمن په هدیره کې خاورو ته وسپارل شو او محمود طرزي د ۱۲۹۴ش کال د سنبلې ورځ ۲۰ نېټه د پنځم کال په دوهمه ګڼه کې د (یک خساره تاٴسف اور علمی) تر عنوان لاندې یوه اوږده مقاله ولیکله چې د هغې لنډیز دادی:
" ازدیدهٔ زمانه روانست جوی خون _ ای دیدهٔ زمانه بگو تاچه دیده ئی؟ په دې وخت کې یوه پېښه وشوه چې قلم د هغې د لیکلو څخه لړزېږي، پنجې سستېږي، زړه درزېږي او حواس پرېشانه کېږي، یعنې د علم او عرفان ژوند، او د ادبیاتو ژوند د یوه زړه دردونکی ټکر او د یو ښکته راتلونکي خطر سره ولګېد. یعنې د علم او پوهې او د عرفان روح د جناب محترم مولوي عبدالروف خان صیب سره یو ځای د دې بې وفا نړۍ نه سترګې پټې کړې او دارالبقا ته ولاړ ...
خدای ببښلې نه یوازې دا چې زمونږ په هېواد کې بلکې د نړۍ په زیاترو سیمو کې یو کم مثاله عالم او فاضل و چې په ټولو عقلي او نقلي علومو او تصوف او ادبیاتو کې د لوی لاس څښتن و. لیکنې

د دغه فاضل همیشنی ضایع زمونږ د هېواد د علم او عرفان د نړۍ دپاره په حقه چې ډېره وېره ونکې زیانونکې ضایعه شمېرله کېږي... برسېره پردې د ټول علم و فضل د یوه کلام ساتونکې و او په ادبیاتو کې یې یوه ممتازه ځانګړتیا درلوده، د ده د خوشبویه طرحو څخه هم د فایدو ډکې قصیدې او د معنې ډک اشعارو او ادبیاتو څخه یادونه کولی شو، ولې افسوس چې د خپل ګران عمر اوه شپیتمه ستنه یې پای ته ونه رسوله او هېواد یې د خپلو ډېرو فایدو او لېدنو بانډې خوشحاله نکړ..."

(د ۱۲۹۴ ش کال د سنبلې شلمه د سراج الاخبار افغانیه د پنځم کال اووه لسمه ګڼه د کابل چاپ).

دا وو هغه څه چې د سراج الاخبار د فکري حرکت د ټولنې څخه موږ ته را پاتې دي او د لمر هغه مطلع ده چې د انګلیس د استعمار د دسیسو په تورتم کې ډوبه شوه، ولې لکه څنګه چې زموږ په راتلونکو بحثونو کې به روښانه شي، پنځه کاله وروسته د همدې فکر په رڼا کې د لومړي مشروطیت حرکت رامنځته شو او د همدې ټولنې لیکونکی د همدې حرکت په سر کې ودرېد چې د هېواد د راتلونکو روڼ اندو د سیاسي افکارو د ټوکېدو لپاره ډېر ګټور و او د عبرت ناکه داستان د اورېدو وړ دی چې:

عشق از فریاد ما، هنگامه ها تعمیر کرد
ورنه این بزم خموشان هیچ غوغائی نداشت

brary

دریم څپرکی

د مشروطه غوښتنونکو لومړۍ ډله

عشق شورانګیزما را بر سرکوی تو برد
بر تلاش خود چه مینازم کرده ره کوی تو برد

ټولنه یو متکامل او اغیز منونکی مخلوق دي او ددې دفکري تګلاري وده ممکنه ده او کیدای شي دځینو خنډونو په وجه ودرېږي ولې په بشپړه توګه له مخه نه ځي.

دسراج الاخبار دټولنې حرکت هم دهغو خنډونو له امله چې دانګلیسي استعمار رامنځته کړي وو دلږ وخت لپاره ظاهرا پر ځای ودرید. لاکن دوه، درې کاله وروسته دیوه مترقي تر مرام په درلودلو سره د یوه متشکل ګوند په توګه منځته راغی چې دافغانستان په فکري تاریخ کې هغه ته،

"لومړی مشروطیت" وایو

ددې حرکت ټولګی مشر او مخکښ دسراج الاخبار دټولنې دپاتې شونو څخه یو تن یعنې ددې ټولنې لیکونکی (منشي) وو، چې په لاندې ډول دهغه او دهغه دکورنۍ په برخه کې چې ددې ټولنې دمخکښانو او فدایانو څخه وو معلومات درکول کېږي: مولوي محمد سرور خان (واصف) او دده کورنۍ:

لکه څنګه چې مخکې وویل شو دغه عالم، درد مند اوشاعر شخص په تاجر متخلص د مولوي احمدجان خوی دازاد خان لمسي او دزین العابدین کړوسی وو چې دقندهار دارغستان دبالا ژره دالکوزایي خلکو څخه وو چې پلارېې د امیر عبدالرحمن په عصر کې د اداري

ibrary

منورو او لیکوالو خلکو لـه جملې څخه و. چې دهېواد د اداري او قضا په تنظیم کې یې دافغان او انګلیس ددوهمې جګړې دویجاړې را وروسته پوره لاس درلوده لکه چې دقاضیانو د لارښوونې او دشرعي محکمو دتنظیم لپاره یې داساس القضات کتاب چې ۱۳۶ قاعدې یې درلودې ولیکه چې په همغه وخت کې دوه ځله چاپ شو، (دوهم ځل چاپ یې په کابل کې په ۱۳۱۱ ق کال کې و).
پداسې حال کې چې ددولتي اداراتو د تنظیم لپاره یې هم قواعدو دولتي په نامه کتاب چې ۶۳ فقرې یې درلودې مخکې په ۱۳۰۹ ق کال چې د ۱۸۹۱ م کال سره سمون خوري لیکلی او چاپ کړې و.
مولوي تاجر دپښتو او درې ژبې دښکلي کلام شاعر، دبدیعي‌صنایعو دبېلا بېلو ډولونو ددرلودونکو قصیدو او دغزلو ددیوان درلودونکې و، چې نوموړی په ۱۳۲۰ ق کال یا په ۱۹۰۲ م کال کې دسږو دنري رنځ په ناروغي اخته او مړ شو چې دهغې مړي په کندهار کې دصوفي صاحب دقبر په اړخ کې ښخ شوی دی.
دمولوي تاجر ځوی، محمدسرور واصف هم عالم، شاعر، روڼ اندی او داسلامي او ادبي علومو سره بلد و چې په ۱۳۲۳ ق کال کې یې لکه څنګه چې موولوستل دافغانستان دسراج الاخبار په ټولنه کې چې دلیکونکې (منشي) په توګه شمولیت درلوده.
خدای بښلي میر قاسم خان چې د واصف ملګري او هم عصره و داسې وویل [3] " په ۱۳۲۷هـ.ق کال د صفرې په ۱۶ مولوي محمد

[3] د دې وینا د ماخذونو څخه یوه هم هغه مقاله ده چې د خدای بخښلي میر سید قاسم لـه خولې څخه لیکل شوې ده او په کاروان جریده کې په کابل کې د پښتونیار په قلم په ۱۸-۴-۱۳۵۱ش کال کې خپره شوېده چې د نوموړی میر لمسی دی. په دې ټوله وینا کې په هغه ځای کې چې د دې مقالې څخه مې

سرورخان قندهاری الکوزايي په واصف متخلص د مشروطه غورځنګ د ټولنې رئیس و. هغه د حبیبي د ښوونځي د جوړېدو څخه مخکې او مخکې له دې څخه چې ډاکتر عبدالغني افغانستان ته راشي، د مترقي افکارو څښتن و، او د خپلو نږدې دوستانو په کړی کې په شپو، شپو به د مشروطیت په بحثونو اخته و، د امیر حبیب الله په عصر کې د سراج الاحکام د فتاوې د تالیف د ټولنې په نامه د عالمانو یوه ټولنه موجود وه، چې په هغې کې د بېلا بېلو درجو پنځوس تنه عالمان د شرعي احکامو په استخراج، تدقیق، ژباړنه او لیکلو مصروف و.
د دې ټولنې کار د لسو تنو پوهو عالمانو تر نظر او اهتمام لاندې تر سره کېده چې په دغو کسانوکې دا کسان شامل وو لکه:
ګل اخندزاده احمدزی، مولوي عبدالروف اخندزاده قندهاری، د میرقاسم خان پلار یعني سیدغلام محمد، اغای چارباغي، مولوي عبدالرزاق اخندزاده اندړې، مولوي احمدجان اخندازاده توضی، ملا لا لا ګل ارغندیوال او داسې نور.
د دغو کسانو زیاتره چې د امیر عبدالرحمن په وخت کې د علمي شهرت‌خاوندان و، د خپلو اصلي ځایونو څخه کابل ته رابلل شوي و چې د قاضي درجه یې درلوده، نسبتا ځوانو عالمانو لکه، مولوي محمد سرورخان واصف او مولوي قیام الدین خان نیازی د مفتي په درجه او تر دوی نورو د لږ عمر درلودونکو لکه، میرقاسم خان د لیکونکي (محرر) په درجه نیول شوې و... واصف او میرقاسم خان

اخیستنه کړې ده هغه ټوله مې د خدای بخښلي میر قاسم خان په مقاله حواله ورکړې ده ځکه چې هغه رښتیا ویونکی، پخوانی، بې پرې او محترم سړی و.

Library

په هغه وخت کې مرکه درلوده او هېله یې کوله چې باید په هېواد کې یو لړ قوانین طرحه شي او د حکومت نظام دې د قوانینو پر بنسټ ټینګ شي.

دغه خلک سر ببره پردې چې عالم او روڼ اندی و، مترقي افکار یې هم درلودل... مولوي واصف په ۱۳۲۳ق کال کې د ښوونکي په توګه د حبیبې په ښوونځې کې شامل شو، د ۱۳۲۵ق کال په شاوخوا کې و چې خپل بل ملګری میرقاسم خان یې هم ښوونځې ته تشویق کړ، او حتی نور ملګري یې هم په دغه ښوونځې کې د ښوونکو په توګه ومنل شول. په دې ځای کې فرصت ډېر ښه برابر او مساعدو. تر څو دغه روڼ اندی سره یو ځای کېښیني، او د مشروطیت، خلکو او حالاتو په اړوند افکار سره تبادله کړي.

د مشروطه غوښتونکو ځوانانو شمېر ... دې درې سوه تنو ته رسیده، چې په کوچنیو بېلا بېلو جرګو (کړیو) باندې ویشل شوی و، په دغه هره جرګه کې یوه ډله هغه ملګری سره راټولیدل کوم چې هغوی یو له بل سره ښه پېژندل، دوی له خپل منځ څخه یو منشي او رئیس ټاکه، د کوچنیو جرګویو له بل سره اړیکې نه درلودې، ولې د دغو ټولو جرګو عمومي رئیس مولوي محد سرور خان واصف و.

هغه د یوی لس کسېزې جرګې رئیس هم و، چې د هغوی زیاتره ملګري د حبیبې د ښوونځې ښوونکي و ... "[4]

[4] د مېر قاسم خان مقاله یعنې لیکنه.

د میرقاسم خان په وینا. "واصف هغه ښوونکی و چې د حبیبې ښوونځې بیا د هغه په شان بل مثال پیدانکړ، هغه عالم و، هم ادیب هم شاعر او هم ... تکړه او زړه ور و روڼ اندو څخه شمېرل کېده، هغه د ښه طبعې درلودنکی او ډېر حساس سړی و، او د درې ژبې د پخوانیو استادانو د قصیدو او شعرونو په زرګونو بیتونه یې په

روزیکه شود اذ السماء انفطرت
وندر پی ان اذا النجوم انکدرت
من دامن تو بګیرم اندر عرصات
ګویم ! صنما ابای ذنب قتلت ؟
راتلونکو ته ځما دا سپارښتنه ده :
ترک مال و ترک جان و ترک سر
در رهٔ مشروطه اول منزلست"

خدای بخښلی میرغلام محمد غبار لیکي: چې دغه کاغذ د عبدالهادي داوي سره دې او ماته یې د نقل د راکولو څخه ځان تیر کړ یعنې رائې نکړ[5]

ولې د دې ګرښو لیکونکې په خپله د خدای بخښلی داوی څخه اوریدلې و چې (هغه په دغه وخت کې ماشوم و چې دخپلي مور (اتکو) سره یو ځای دواصف دفاتحی لپاره دهغوي کورته تللی و چې په هغه وخت کې یې دحتی د مشروطیت نوم نه پژانده، لاکن دغه کاغذ یې دځواني او دسیاسی شعور دکسبولو او یا تر لاسه کولو په

یادو یاد و. د پښتو ژبې ډېرې شوخې او ظرافیت امیزه لنډۍ یې په یادو زده وې، چې په غونډو او مجلسونو کې به یې د خپلو ملګرو سره زمزمه کولې. هغه د خپل ورر سعدالله، او د پلار د سرور ځوی، عبدالقیوم خان او د کاکا عبدالرحمن خان سره په شیر پور کې بندې شو، او دوه ورځې وروسته دستې د شیرپور په تپه کې د توپ خولې ته وتړل شو او د سعدالله خان او عبدالقیوم خان سره یو ځای اعدام شو.

هغه وخت چې واصف یې په توپ پورې تاړه نو هغه د کاغذ په یوه پاڼه ولیکل " په داسې حال کې چې په امنت باالله و ملائکته ... مې ښشپړ ایمان درلود، د امیر په حکم ووژل شوم.

[5] د تاریخ تک لاره (۷۱۸) مخ

brary

وخت د واصف دېخوانيو خپلوانو سره ليدلي و." دکلام پای لکه څنګه چې ما ددې کرښو ليکونکی ليدلی دی: دمولوی واصف دترور ځوي يار محمد دغلام حيدر خان ځوی په ۱۳۱۰ هـ ش کال کې په کندهار کې دپوليسو سر ما مور و او هغه ويل چې دکاکا ځوی اخيرني ليک يې موجود دي، ولی وخت پيدانشو چې هغه ليکنه ليدل شوی وای او نوموړی يار محمد په داسې حال کې چې دارزګان په ګزيو کې ولسوال و په ۱۳۱۶ ش کال کې مړ شو.

نو په همدې ترتيب هغه ازادي غوښتونکی انسان دخپل ورور او د ترور دځوی سره يو ځای خپل سرونه دهېواد ددموکراسی او دمشروطه غوښتنی دلومړي غورځنګ لپاره قرباني کړل ، او عبدالهادی داوی دهغه په برخه کې داسی ويلی و:

محب قوم وفدای دين جزاه الله
که ماندسنت مشروطه راقوام واساس

دمير قاسم خان په وينا : "خدای بخښلي واصف لومړني قافله سالار و چې د مشروطيت غوښتنی کاروان يې دخپل سر په بيه په لاره واچوه، هيڅ نيالګی په يوه ورځ کې هم ميوه او ثمره نده ور کړي که هغه نيالګی کيناوه نو اوس يې پاتی کسان دثمري څخه ګټه اخلي، دلومړي مشروطيت با درايسته او روڼ اندو ځوانانو دخپلو هېوادوالو ددموکراسی دحقوقو دلاسته راوړلو لپاره لومړی ډيوه بله کړه ."[6]

خدای بخښلی مير قاسم خان له دی وروسته وايي:

" دمشروطه غوښتني لوی مشر خدای بخښلی مولوی محمد سرور خان په ۱۳۲۷ ق کال کې دمهمانخاني د باغ چې په هغه وخت کې

[6] د مير قاسم خان همدغه ليکنه .

دحبيبې ښوونځی پکې و په يوه لويه خونه کې غونډه کړي وه چې په هغې کې دمشروطه غوښتونکو زيات شمير غړو برخه اخستی وه، پدی غونډه کې چې ډاکتر غنی او ورونو يې برخه نه درلودله دامير حبيب الله خان حضور ته ديوی عريضې دبرابرولو وړانديزو شو چې په هغې کې داسي ليکل شوي و: په ځينو هېوادونو کې خلک په زور، جبر او قهر سره حکومت دی ته.

" مجبور وي تر څو اداري نظام دملت دارزو تابع کړي، او مشروطه او قانوني شکل ورته ورکړي، په ځينو نورو هېواد ونو کې روڼ اندي پادشاه په خپل نوښت او د خير په نيت سره په هېواد کې دمشروطيت اصول او قوانين نافذ وي . ددې لپاره چې سراج الملته والدين پوه او ترقی غوښتونکي پادشاه دي. لکه څنګه چې دحبيبې او حربې دښوونځيو جوړول، دسراج الاخبار خپرول دکتابونو چاپول ، دعصري مطبعی راوړل دنوو ودانيو جوړول او داسي نور دشاهانه ذات د مهرباني او پاملرني دهېواد د تر قی او پرمختيا ښکارندوی دی . نو هيله او ارزو کېږي چې دهېواد دحکومت جاري چاري هم دمشروطه قوانينو پر بنسټ ټينګې کړي ، ترڅو د په خپل سر او داسلامی مقرراتو پر خلاف داحکامو څخه مخنيوي وشي، او خلک دقانون دسلطي او دمشروطيت دنظام لاندي سوکاله ژوندانه ته ورنږدي شي." دا عريضه دپروفيسر غلام محمد خان چمنګي پواسطه جلال اباد ته يوړل شوه او دامير حضور ته وړاندي شوه، اګر چې دغه پادشاه په لومړی سر کې دمشروطه غوښتونکو مرام ته په بده سترګه نه کتل، لاکن ښايي چې ددربار ځينو مفتدينو او چاپلوسو مرتجعينو موضوع ورته ډيره مبالغه اميز ښکاره کړي وي، او ديو شمير هېواد غوښتونکو پاک مرام يې په درسته توګه نه وي

درک کړي، نو امر يې وکړ چې ددغه غورځنګ ځلورتنه دې په هم هغه ځای کې اعدام کړي، دغه سر تېرې او تکړه ځوانان عبارت و له : غلام بچه لعل محمد خان، غلام بچه جوهر شاه، دسرور خان پروانی ځوی محمد عثمان خان او محمد ايوب خان پوپل زايي کندهاری."

مير قاسم خان زياتوي:

" امير مخکې له دې چې دهغوي داعدام احکام صادر کړي، دغه دوه تنه غلام بچه ګان يې ددرباريانو په مخکې دبدو ويلو لاندې ونيول او پوښتنه يې ترې وکړه چې: ولي مو ددغو ډيرو زياتو نعمتونو او ډيرو عزتو سره سره په نمک حرامي او دنعمت په کفران لاس پورې کړ؟ دغو زړه ورو ځوانانو په خاصه توګه جوهر شاه د غوربندی، دوېرې د ډيرکم احساس پرته دخلکو په برخه کې دحکومتی مقاماتو دبې پروايي او دهغو مظالمو څخه چې ددولت عمالو دهېواد په ټولو برخو کې کول، يو يو ورته په ګوته کړل، او دغه دواړه زړه ورځوانان په هم هغه مجلس کې دتفنګچي په ډزو سره مړه شول او ځانونه يې حق ته وسپارل." [7] او دحال په ژبه يې ويل:

به ملک جم ندهم مصرع نظيری را
هر انکه کشته نشد از قبيله مانيست

مولوي واصف ليکوال، ژباړونکي او تکړه شاعر و، او د هغه د ژباړې د اشارو څخه د(تاريخ ادريسپاني، حموديان وموحدين) (افريقای شمالي) چې له عربي څخه په دری ژباړل شويدي او دهغی خطی نسخه د کابل په ملی ارشيف کې شته يادونه کولې شو.

---

[7] د مير قاسم خان ليکنه.

دده د کلام د نمونې په توګه يوه پارچه ښکلي شعر دې چې دفيصده مرحيه ووعظيه په عنوان د سراج الاخبار افغانستان په لومړی ګڼه کې په ۱۳۲۳ ق کال کې خپور شوې دی او د هغې يوه نسخه ددې کرښو د ليکونکي په کورنۍ کتابتون کې پاتې وه چې اوس دکابل په ملی ارشيف کې خوندي ده او دلته کټ مټ رانقليږي تر څو په راتلونکي کې دڅيړونکو په واک کې وي:

قصيده

د مرحيه ووعظيه طبغراد فصاحت وبلاغت نشان محمد سرور خان قندهاری المتخلص بواصف.

به حمد الله که اثار رحمت های يزدانی
خديو دادګر شد مر بنای عدل رابانی
لوای دين بعهدش اسمان ستا ګشت درعالم
که از رفعت زند صد طعنه رابر چرخ کيوانی
رواج حکمت ايمانيان امد که از رشکش
به خاک تيره يکسان ګشت حکمتهای يونانی
فزوغ جوهر دانش، خرو بګرفت عالم را
سواد جهل شد از لوحهٔ جان جهان فانی
فزود از پرتو دين، لمعهٔ انوا دانش را
ز دود از چهرهٔ مرأت د هر اثار ظلمانی
مدارس راکه بد پيرا يهٔ دولت مشيد شد
مساجد راکه بد زيب طرا ز دين شدش بانی
معارف را رواجی داد دراسلام نيکوتر
حقايق را اساس ماند محکم درجهان بانی

brary

پی ترویج ان ارشاد فرمو د از سر حکمت
که عالم راشود حاصل از ان طرز جهانداری
بنور ان جریده کش سراج اخبار نام امد
همیدون دیدۀ جانی جهان گردید نورانی
منافع را بود مظهر به نتیاج پرورد در بر
د رخت فینضش ارد بر، همه پندو زبا ندانی
همه حالات عالم اندر ان پیدا چوجام جم
ویا ایینۀ اسکندر، از فرو درخشانی
کس کاین گلستان بخرد ان را کرد گلچینی
اگر خود طفل باشد، سر کند مشق سخنرانی
بشارت باد اهل فضل ودانش را ازین مژده
که باغ بخردی را امد اکنون ز وقت ریانی
یکی ایعالم ایمان، نگاهی کن به کیهان بر
روان بیدار دار از نشۀ خواب گرانجانی
یکی با دیدۀ عبرت ببین اقوام دینارا
که آز غیرت همی گرذد ذهول از دامن افشانی
ببال ازپستی سستی، باوج پا یه بنیش
گرایان شو سوی جمیعت ازملک پریشانی
ببین اضاف عالم را ترقیهای پی درپی
چه نمساو فرنساو چه جرمانی چه جاپانی
کسی کز دوحۀ تهذیب، بارکام دل چیند
به گیتی فایق اید از همه اقران انسانی
نگرا قلیم جا پا نرا که به ان فترت قطرت
چسان براوج رفعت کرد بنیاد پرافشانی

اروپا فخر کرذی بر جهان درسبقت واکنون
زرسم ایشیا افتاد درگرداب حیرانی
نه تنها یورپ از اوضاع شان افتاد درحیرت
که محو خوسشتن شد ایشان زین رسم جاپانی
قدم درعرصۀ جهد و مروت مان وجهدی کن
که از قیدو ساوس رخش همت را برون رانی
نهال دین و دولت را به همت ابیاری ده
که ارد میوه افضال ورحمتهای یزدانی
بجوش غیرت دین، پختگی می بایدت حاصل
که تازین عالم خامی کمیت عزم بجهانی
به صدق خاطر، امدادی بده اخوانی دینی را
بشوی از لوح دل، زنگار تسویلات نفسانی
هدایت بخشد ایزد هر کرا در راه دین کوشد
ثبوتی دارد این معنبی باستدلال قرانی
خوشا حال کسی کاندرغریبی یار دین باشد
کند صرف مروت درترقی های ایمانی
تکلف بر طرف، نی درپی تز یین الفاظم
چو معنی راستان گویم چه عبرانی چه سریانی
نگویم اینکه سحبانم، ولیکن اینقدر دانم
که همچون شاعران دون، نیم در خال و خط فانی
سخن از بهر دین گویم، زحق اعلای دین جویم
ره تو به همی پویم، بسر زالوده دامانی
خداوندا بذات پاک و اوصاف جمیل خود
بقرب حضرت شاه رسل ان شمع ایمانی

یکی بر حال این پژمرد گان از فیض خود رحمی
که بس درمانده ایم از سورت اغوای افسانی
نظامی بخش سلک رشتهٔ دین پیمبرا
قوامی ملت مارا از رحمت دار ار زانی
عطا کن دولت اسلام را از فضل خود رونق
بنور معرفت شمع دیانت ساز نورانی
شهان ملت اسلام کاکنونند در گیتی
بده توفیق شان در قوت دین مسلمانی
خصوص انخسرو عادل دیانت خوی دریادی
که باشد همیش مصروف تاییدات ایمانی
سراج ملت و دین، شهریار عادل و باذل
که روشن شدزعدل وجود اوکیش مسلمانی
چون مصروفست یا رب همتش در رفعت دینت
بحفظ خویش کن ز افات کیهانش نگهبانی
سخن کوتاه باید (واصفا) در رسم دانایان
که تطویل کلام ارد ملال طبع انسانی [8]

(د افغانسپتان د سراج الاخبار ۳۶مخ د ۱۳۲۳ق کال د ذیلقعدې ۱۵ د ۱۹۰۰۶م کال د جنوری ۱۱ د لومړي کال لومړی عدد)

د واصف کندهاری د کورنۍ څخه د مشروطیت قربانیان:

[8] دغه قصیده د بلاغی موازینو سره سم، پرته له ایکا (شایگان) نور هیڅ عیب نلري،

لکه څنګه چې ورته مخکې په لنډ ډول اشاره وشوه د واصف له کورنۍ څخه څو تنو د لومړي مشروطیت په غورځنګ کې لاس درلوده چې په لاندې ډول معرفي کېږي:

۱. د مولوي احمدجان تاجر ځوی د مولوي واصف ورور سعدالله خان الکوزائي چې د۱۳۲۷ ق کال په صفره کې ونیول شو په هغه ورځ چې واصف یې واژه هغه یې دده سره یو ځای د توپ خولې ته وتاړه او دلومړي مشروطیت دربنتینو غړو څخه و.

۲. د احمد جان تاجر کاکا دنور محمدځوی دمحمد لمسی اود محمد عظیم کړوسی عبدالقیوم خان الکوزائي کندهاری دی چې دکابل د ګمرک مامور دی چې دواصف سره یو ځای په توپ والوزول شو یو ورور یې عبدالخالق نومي یو باسواده سړی و چې د۱۳۰۹ کال په حدودو کې په کندهار کې اوسیده.

۳. د واصف کاکا عبدالرحمن خان چې د۱۳۲۷ ق صفری په میاشت کې په کابل کې بندي شو او د شیرپور په جیل کې مړ شو. ددې کورنۍ هغه غړی چې په امانیه دوره کې اوسیدل، ټول بیدار دامانی دوري مویند دپوهی او مصارف دخپریدو طرفدار او دازادی غوښتلو د افکارو لرونکي و.

(۴)

دمشروطه غوښتونکو په لومړی ډلی مهم غړی

د افغانستان دمشروطه غوښتونکو په لومړی ټولنه کې دډاکتر عبدالغنی په مشری دهندي ښوونکو یو کوچني فراکسیون موجود و، چې ځان یې داسلام یا "دهېواد نه قربانیدونکي" بللی دي، او

library

دایو تاریخي ډوله نوم دی. دهغه کال راهیسې چې دغه فراکسیون جوړ شوي دي او حکماتو د جعل په حساب دهېواد یا ملت څخه ځان قربانیدونکي په ۱۳۲۶ هـ ق کال کې دي چې دهغې شرحه به وروسته راشي.

ولي دافغانانو ټولنې ځانونه (اخوان افغاني) نومول او دغه نوم ما ددې کرښو لیکونکي ددې ټولنې دځوتنو غړو څخه اوریدلې دي لکه، دخدای بخښلو عبدالعزیز کندهاری او عبدالجلال خان کندهاری او تاج محمد خان بلوڅ پغمانی، اخوان افغاني تر هغه ځایه چې ما پېژندلي دي، دا لاندی کسان دي: چې دګوند په راس کې واقع و او د ډیرو فعالیتونو مصدر شوی او یا بندیان شوی دي اګر چې دهغې د عادي غړو شمیر سلګونو تنو ته رسیده.

۱ _ خدای بخښلی میر قاسم خان:

لکه څنګه چې ولیدل شول هغه د ځوانی په وخت کې واصف سره یو ځای دسراج الاحکام دتالیف په ډله کې محرر (لیکونکی) و. ددې لپاره چې پلار یې سیدغلام محمد چهارباغی (نعمانی) دوخت دنامتو او شهورو علماو او روحانیونو او د امیر عبدالرحمن خان دکورنۍ استاد و، هغه دپوهی، علم او ادب په چاپریال کې وروزل شو، په عربی ژبه د اسلامی مروجه علومو سره اشنا او بلد شو او د حبیبې په ښوونځی کې ښوونکی و، چې په همدغه ځای کې د وخت د روڼ اندو په کړۍ او دمولوي واصف د اندیوالانو په ډله کې داخل شو، او دمولوي واصف تر ریاست لاندی دمشروطه غوښتونکو دیوی جرګی منشی و چې په هېواد کې یې د مترقی افکارو او علمی مقام تر لاسه کړ، تر څو چې دلومړی مشروطیت په وخت کې دمشروطه غوښتونکو په ډله کې په شیر پور کې بندي شو، ولي څو

کاله وروسته دخپل پلار دهغه علمی مقام په نسبت چې امیر حبیب الله خان هغه ته دقدر او احترام په سترګه کتلی هغه د بند څخه خوشي کړای شو.[9]

میرقاسم خان په اماني عصر کې ددربار د نزدي خلکو څخه شو او کله چې د هېواد دازادی څخه وروسته دمشروطه غوښتونکو دټولنی غړو دهېواد دټولو چاروواکی په لاس کې واخیستی او امان الله خان چې ددوې غړی و پر شاهی تخت کېښناست، میرقاسم خان دیوه وخت لپاره دامان افغانی دجریدي مدیر و (۱۳۰۰ _ ۱۳۰۵ ش) وروسته دا دشاهی دربار سر منشی شو چې دغی دندی یې د۱۳۰۶ ش کال څخه د۱۳۰۷ ش کال تر ژمی او د اماني رژیم تر ړنګېدو پوري دوام درلوده، او دسقاو دځوی داړو دوړ په وخت کې په ګوښه توب کې و، تر څو چې په ۱۳۰۸. ش کال کې یعنې د محمد نادرشاه پلاس دکابل دفتحی وروسته دپوهنې وزارت معین وټاکل شو، څرنګه چې د اماني لیسی یعنې (نجات) دلیسی دزده کوونکو څخه یوه تن عبدالخالق د۱۳۱۲ ش کال دعقرب یا لړم دمیاشتې په ۱۶ نېټه یعنې د ۱۹۳۳ م کال دنومبر په ۸ نېټه محمد نادرشاه ددلکشا دمانۍ په چمن کې دتفنګچې په ډزو سره وواژه، په همدغه ورځ میر قاسم خان هم ددې پېښې دنورو محرکینو په ډله کې بندی او په اعدام محکوم شو، هغه د۱۳۱۲ ش کال دقوس یالیندی دمیاشتې په ۲۶ نېټه د نومړی دقاتل سره یو ځای د دهمزنګ دجیل تر څنګ داعدام ځای ته یوړل شو کله چې د دار دځړولو پړی دده په مرۍ وتړل شو، پدغه وخت کې دده د زده کوونکو څخه یوه تن چې دوخت دبهرنیوچارو وزیر و دګل محمد خان ذکریا ځوی

[9] د میر مقاله

ry

سردار فیض محمد خان په منده منده دنوموړی دبخښنی فرمان دمحمد ظاهر شاه له طرفه دهغه وژنې ځای ته ورساوه او په دغه معجزه ایسا حالت سره دوژنې څخه وژغورل شو، لاکن د ارګ په جیل کې یې (۱۶) کاله په بند کې تېر کړل، تر څو چې ۱۳۲۸ش کال یعنې ۱۹۴۹م کال کې ازاد شو او په ۱۳۲۹ش کال کې د سردارشاه محمودخان په کابینه کې د عدلیې د وزیر په توګه وټاکل شو او د دغه رژیم له منځه تللو پورې یعنې ۱۳۳۲ش کال پورې پر دغه چوکۍ پاتې شو.

دغه پوهه او انتقاد کوونکی شخصیت چې د لهجې صراحت او د ازادۍ غوښتو او روڼ اندې صفتونه او څه اندازه علم او سواد یې درلوده، د زوروالی په وخت کې د ۱۳۵۷ش کال د حوت یعنې د کب د میاشتې ۲۲ نېټه د سه شنبې په ورځ په کابل کې له دې نړۍ څخه سترګې پټې کړې، چې د افغانستان د روڼ اندی، زده کړې او لیکوالی په تاریخ کې نیک او ښه نوم لري، سره له دې چې لوړو مقامونو او چوکیو ته ورسید لاکن خپل د ازادی غوښتلو، انتقاد کولو یا ګوته نیولو او د استادی منزلت یې له لاسه ورنکړ روح دې ښاد وي:

هغه خپل د هیجانه ډک ژوند داستان یوه ورځ په دې بیت کې داسې خلاصه کاوه:

عشق شور انګیز مارا برسد ګوئی تر برد
بر تلاش خود چه مینازم که ره سوی تو برد

د میر قاسم خان د اثارو څخه د ده یو شمېر هغه لیکنې یا مقالې دي چې د امان افغان د مدیریت په وخت کې یې په هغه جریده کې

لیکلې دي چې په دینې، ټولنېزو او قانونې مسایلو کې د ده د مطالعاتو د ژوروالی اندازه ترې ښه معلومېږي، د حبیبې په مدرسه او استقلال په ښوونځې کې یې د استادی په دورو کې یې ډېر شاګردان او ځوانان د هېواد پالنې، د فکر په ازادی او ټولنېز انتقاد په روحیه وروزل او د ژوند تر اخیره یې د لارښوونکی مقام له لاسه ورنکړ.

خدای بخښلی میرقاسم خان د مشروطه غوښتنې د لومړې ټولنې د مهمو غړو څخه یو شمېر یې داسې معرفي کوي:

۱. لاندې د هغه شمېر باخبره او پوهو زامنو نومونه وړاندې کوم چې په هغه غورځنګ کې یې ګډون درلوده، تر څو ښاغلي لوستونکي په ښه دقت سره د هغوی شخصیت تر څېړنې لاندې ونیسي او خپله قضاوت وکړي چې مشروطه غورځنګ د هغوی د خپل فکر زاده او ذاتي نبوغ و نه د پرېو تلقین، ایا د دې خبرې ځای شته یا دا خبره په ځای ده چې دغه راز وتلي او ښاغلی شخصیتونو د سر غوښتونکو د ډلې خطاب وکړو؟

۲. د وتلی عالم مولوي عبدالروف اخندزاده کندهاری دوه تنه زامن چې هر یو یې په خپل وار د تکړه علماو څخه و یعنې مولوي عبدالواسع اخندزاده او مولوي عبدالرب اخندزاده، دوي سربېره پر علمیت خطیبان او زړه ور خلک و، چې د مشروطه غوښتنې په غورځنګ کې په شیرپور کې بندیان شول، مګر امیر حبیب الله خان د هغه د پلار علمی درجی ته داحترام اود رناوي په دود دوې دواړه دڅو میاشتو وروسته وبخښل، هغوی هم دمشروطه غوښتونکو دیوي ډلې مشري په غاړه درلوده، د جمعی په ورځو ذپل خشتی په جومات کې

rary

دلمونځ کوونکو ګڼه ګوڼه زياته وي، په يو له دغو ورځو کې
د مولوي عبدالواسع اخند زاده په داسي حال کې چې په
منبر کې د فصاحت او بلاغت نه ډکه موعظه خلکو ته
اوروله، دا ايت شريف يې ولوست اطيعوالله واطيعوالرسول
واولوالامر منکم، ددې ايت په تفسير کې يې خلکو ته وويل :
اې خلکو دروڼ اندو او روښانه علماو څخه اطاعت وکړئ،
ځکه چې موږ پوه لرو، چې څرنګه خلک دخير، نيکۍ او
سولې لارې ته راوبولو، او د فحشا منکرو او بدو لارو څخه
يې وساتو، هغه وخت چې اعلحضرت امان الله خان غازي هغه
خپل حضور ته راوغوښت او غوښتل يې چې هغه وويروي.
مولوي صاحب په هماغه اخلاقي زړه ورتوب سره چې دده
عادت وو، دخپلې موعظې څخه يې په دلايلو سره د فاع
وکړه او نوموړي اعلحضرت يې قانع کړه.[10]

هغه څه چې خداى بخښلي مير قاسم خان ددغو دواړو ورونو په
هکله ويلي و په پورته ډول راوړل شول، او زه يې په لاندينو کرښو
کې نورهم ښه درپيژنم:

ددې دواړو ورونو پلار مولوي عبدالروف مو دسراج الاخبار
افغانستان دټولنې په بحث کې وپژانده او لوى څوى يې مولوي
عبدالواسع لکه څنګه چې مير قاسم خان ويلي، پوه او لوى عالم و،
چې زيږيدنه يې په کندهار کې د ۱۲۹۰ ق کال په شاوخوا کې وه،
نوموړي د امير حبيب الله خان د امارت په وروستيو وختو کې
دکندهار دلومړنيو ښوونځيو ستر رشته دار او دازادي دجهاد دبيرغ

۱۰ د مير ليکنه يا مقاله

لرونکو مجاهدينو څخه و، دغازي امان الله خان د پر تخت
کيناستلو څخه وروسته کابل ته راوغوښتل شو، او دترکي
متخصيصنو بدرين بيګ[11]

سره يوځاى يې د قوانينو او شورا په اداره کې يې د قوانينو د ترتيب
او دمحمدى(ص) دشريعت سره دهغي دتطبيق چارى يې پر مخ
بيولى، لکه چې د اکثرو مشهوره قوانينو د۱۲۹۹ ش کال څخه
راوروسته دپادشاه د لاسليک سره يوځاي دخادم العلما محمد
عبدالواسع کندهاری لاسليک هم ليدل کېږي، هغه پدى دوره کې
دقاضيانو او حکامو دښوونځيو په جوړولو کې هم ډير کوښښ وکړ
او د هغوي دشرعياتو استاد و، ۱۳۰۰ ش کال . او په ۱۳۰۱ ش
کال د لړم په مياشت يعني ۱۹۱۱ م کال په اکتوبر کې دکابل دارګ
په شمالي برج کې دمولوي عبدالواسع په رياست پښتو مرکه
پرانستل شوه، او ديوازني پښتو او پښتو پښويه (ګرامر) دکتاب په
خپرولو يې لاس پوري کړ، له دې وروسته ۱۳۰۲ ش کال دلړم په
مياشت کې دمحکمو ريس و، تر څو چې د۱۳۰۵ ش کال په شاو
خوا کې د شرح اولو الامر دوينا دکولو پرينسټ او د امان الله خان
ددرباريانو په دسيسه دکابل په کوټوالي کې ديوه کال لپاره بندي
پاتي شو، کله چې خلاص شو، کندهار ته ولاړ او ۱۳۰۷ ش کال په
اړو دوړ کې يې دسقاو د ځوى په مقابل کې د امير امان الله خان په
طرفداري شرعي فتوا صادره کړه، ولي کله چې د۱۳۰۸ ش کال
دجوزا په مياشت کې د بچه سقاو لښکر و کندهار ونيوه، نوموړى

۱۱ وفات په کابل کې د ۱۳۰۲ هـ ش کال د ثور په ۱۵ نيټه.

brary

يې د اماني دوري دنظامنامو دترتيبولو په جرم زنځير او زولانه کابل ته راواستوه، کله چې دسقاو ځوی د هغه څخه د فتوا د صادرولو علت و پوښته، هغه په ډېر جراءت او رشادت سره ورته وويل: د دې لپاره چې تاسو د سلطنت غصب کوونکی او قطاع الطريق (شوکمار، لارې وهونکي) ياستې، نو بايد شرعا په قطع په محکوم شئ! بچه سقاو د دې خبرې په اوريدو سره په قهر شو او د دی د وژلو امر يې ورکړ او د کابل په شيرپور کې د توپ خولې ته وتړل شو، (د ۱۳۰۸ش کال د جوزا مياشت). د ده د ډېرو مهمو تاليفاتو څخه يو هم دوه ټوکه د تمسک القفات کتاب دی چې د هغې لومړی ټوک د حقوقو څخه بحث کوي او دوهمه برخه يې د جزا د احکامو درلودونکی ده (د ۱۱۱۳ مادو درلودونکی په ۱۳۰۰ش کال کې د کابل چاپ).

۲. د قران د نزول په فلسفه کې اسلامي حکمت او د پيغمبر (ص) د بعثت اهداف او اسلامي دين او دنيوي مباني د ۱۳۳۴ق کال د ربيع الثاني ۲۴ او له دوهمه برخه، چې د هغې يوه خطي نسخه د کابل په ملي ارشيف کې موجوده ده، ۷/۲۸ نمبر.

۳. اسلامي حکومت: د اسلام له نظره د حکومت د تشکيلاتو او ادارې په برخه کې، چې د ۱۳۰۸ش کال په اړو دوړ کې د هغې خطي نسخه له منځه ولاړه، هغه د اسلامي حکومت په پای کې وايي : د اسلامي حکومت په نامه جلا رساله هم ليکل شويده

۴. په دري، پښتو او انگليسي ژبو د سوره فاتحې او بقرې تفسير (چې خطي نسخه يې د دې کرښو د ليکونکي سره وه، چې په ۱۳۳۹ش کال کې په کراچی کې د پاکستان د پوليسو له

خوا له منځه ولاړه،) د هغی انگليسي ژباړه د پښتو مرکې غړی عبدالرهاب کاموی کړی وه په ۱۳۰۰ش کال.

۵. د دينياتو اساس عنوان د قراني اسلامي فلسفې په تعليمي مضمون کې د کابل چاپ په ۱۳۰۰ش کال.

۶. د خدای پېژندنې رساله چې د اسماالحسنی پر معانيو مشتمله ده کوچنی قطع د کابل چاپ په ۱۳۰۰ش کال.

۸. په پښتو ژبه د تعاون منظومه د کابل چاپ په ۱۳۶۲ش کال کې.

۳. مولوي عبدالرب:

د مولوي عبدالرؤف دوهم ځوی دی چې په کندهار کې په ۱۳۵۹ق کال کې و زېږيد، او په اسلامي علومو او عربي ژبه کې يې خپلې علمي زده کړې د خپل پلار په مخکې بشپړې کړې. او د امير حبيب الله خان په عصر کې د حبيبي مدرسې د اسلامي فلسفې د دينياتو استاد و او په شاهي مدرسه کې يې هم تدريس کاوه او د لومړی مشروطيت په غورځنګ کې بندي شو، ولې له خلاصيدو څخه وروسته د ښوونځيو په جوړولو او د نوی پوهنې په پراختيا کې يې پوره لاس درلوده د پوهنې د شورا غړي او د کابل د لومړنيو ښوونځيو او دارالمعلمين مدير و، (۱۳۳۰ق کال په شاوخوا کې). هغه يو له هغو ليکوالو څخه دی چې د محمود طرزي په سراج الاخبار کې يې ديني مضامين په اسلامي فلسفه کې د څېړنې په نوی سبک سره خپرول. کله چې پلار يې مولوي عبدالروف په ۱۳۳۳ق کال کې مړ شو هغه د امير په دربار کې د چرمنورد ملا) په توګه ډېر شهرت پيداکړ او د امير سره په وروستی سفر کې چې د

ibrary

لغمان په کله ګوش کې ووژل شو په ۱۳۳۷ق کال د جمادی الاول په ۱۸ چې د ۱۹۱۹م کال د فبروری د ۲۱ سره سمون خوري د پنجشنبې په شپه او هغه هم په جلال اباد کې په همدغه شپه د محرقې په تبه (وچکې) او ترسام سره و مړ او په همغه ځای کې ښخ، کړای شو.

د امان افغان جریدې په خپله لومړنی ګڼه کې چې په ۱۲۹۸ش کال د حمل په ۲۳ نېټه چې د ۱۹۱۹م کال د اپریل د ۱۲ سره سمون خوري خپر شوی. د خدای بخښلی عبدالهادي د اويي په قلم داسې لیکلي چې د هغه د شخصیت ښه پېژندونکی دی:

" د کابل د لومړنیو ښوونځیو او دارالمعلمین مدیر او د شهید اعلحضرت د حضور ملا د قدر وړ جناب مولوي عبدالرب خان چې د حبیبې په ښوونځي او نورو لومړنیو ښوونځیو کې یې د قدر وړ خدمتونه کړي و په جلال اباد کې د وچکې په ناروغۍ اخته او په پای کې پر شام شوې او د حق د رحمت سره یو ځای شو... په حقیقت کې یوه لویه علمي ضایعه وه... چې د ده په له منځه تلو سره د شریعت د ریاست مقام په هېواد کې خالي پاتې شو... د ده پاتې کسانو ته تفریت او ډاډګېرنه ورکوم... (امان افغاني ۱۰مخ لومړی ګڼه د ۱۲۹۸ش کال د حمل یا وری ۲۲ د کابل چاپ.)

د مولوي عبدالرب تالیفات زیاتره درسي کتابونه دي چې د بیت العلوم حبیبه او نورو ښوونځیو کې د تدریس لپاره په دري ژبه لیکل او چاپ شویدي. لکه:

۱. سراج العقاید د کابل چاپ د لومړنۍ ښوونځي د پنځم ټولګی لپاره.

۲. دینیات په څلورو ټوکو کې د کابل چاپ د لومړنۍ ښوونځی د څلورم ټولګیو لپاره یعنې د اول څخه تر څلورم ټولګي پوري.

۳. سراج الالتفات، خطي نسخه د کابل په ملي ارشیف کې.

۴. رساله اطاعت او لوالامر د کابل چاپ.

۵. مقدمه فلسفه اسلامیه (خطي).

۶. سراج السیر درسیر نبوی (ص) د لاهور چاپ د منځنیو ښوونځیو لپاره.

۷. د اسلامي فلسفې او تفسیر په هکله په سراج الاخبار کې بېلا بېلې مقالې.

۸. سراج الفقه په دوو ټوکو کې د کابل چاپ ۱۳۳۱ق کال.

۴- مولوي غلام محی الدین افغان:

اصلا د کندهار د جمریاني د قوم څخه و او د حبیبې په مدرسه کې ښوونکی و، د هغه کورنۍ په پېښور کې اوسېدله، او د میوند دفاتح د سردار محمد ایوب خان د هېواد څخه د شړل شوې ډلې څخه و هغه د هند په کالجونو کې تحصیل وکړ او د ۱۳۲۴ق کال په شاوخوا کې بېرته خپل هېواد ته راستون شو هغه مجرد، ازاد او خوش مشربي سړی و، چې د کابل د شور بازار د پېښوریانو په سرای کې اوسېده، ملګری یې همیشه د هغه په کوټه کې راټولېدل، چې د کلوب بڼه یې ځانته غوره کړی وه، په هغه ځای کې یې دیګچه پخوله او سطرنج یې کاوه، او کله، کله به یې علمي، ادبي او سیاسي بحثونه سره کول [12] افغان د سراج الاخبار د لیکوالو او د پښتو شاعرانو څخه هغه یو تن دی چې د محمود طرزي سره ملګری

[12] د میر مقاله یا لیکنه.

و او همیشه به یې قلمي همکارۍ ورسره کوله او محمود طرزي د سراج الاخبار په یوه ګڼه کې د ده په برخه کې داسې لیکلي و:

" یو عالم د افغاني علم، افغاني نژاد او زموږ د هېوادني ژبې سره جناب مولوي غلام محی الدین افغان دي چې د دارالمعلمین د مدرسي مشر دی چې په ختیځو ژبو یعنې پښتو، فارسي او عربي سربېره د هندوستان په بېلا بېلو ژبو لکه اردو، ګورمکهی ساسترې، سنسکریټ او نورو ژبو باندې تر هغه حده پوهېده چې ژباړه یې پرې کولی شوه.

" د معرکه مذهب وساینس " کتاب چې جناب محترم شیخ شبلي نعماني هغه په اردو ژبه ژباړلی دی، دغه زموږ افغاني پوهه شخص په فارسي ژبه ژباړلی دی..."[۱۳] افغان په لومړی مشروطیت کې په ۱۳۲۷ ق کال کې بندي شواو دیوه څه وخت څخه وروسته ازاد شو، ددارالمعلمین مدیر، ملت دوست، شاعر او ادیب سړي و،[۱۴] چې پښتو اشعار او فارسي مقالې یې په سراج الاخبار کې خپریدلې.

افغان پالونکی او ګران شخصیت درلوده او همیشه د روڼ اندو ملګرو او دافغان ځوانانو د را ټولېدو ځای و دهغه څخه به یې څه زده کول او هم به یې ورڅخه څه اوریدل، لکه څنګه چې د ۱۳۰۰ ش

---

[13] محمود طـزی مقالې ۶۲۵ دکابل چاپ ۱۳۵۹ ش کال. پدې ځای کې خدای بخښلي محمود طرزي سهوه شویدې دمعرکه مذهب او ساینس دکتاب اردو ژباړه دلاهور د زمیندار مدیر او دشلمی پیړی دلومړی نیمایې کې د هند د مسلمانو دیوه مشر مولانا ظفر علي خان ده چې په هغه وخت کې په هند کې چاپ شوې دې او دا دولسیم دراپر داثر ژباړه ده چې نوموړی یوتن امریکایې مورخ او مولف دي،

[14] مولوي محمد حسین: په اردو ژبه دافغانستان انقلاب (۹۲) دجالندهر چاپ ۱۳۰۹ ش کال.

کال د اسد یازمړي په دولسمه دچا رشنبې په ورځ په کابل کې مړ شو او خپل ټول عمر یې په مجردی کې تیرکړ، دده دهمدغه محفل ملګرو او پالونکو دده جنازه په ډیره خواشیني او احترام سره واخسیتله او دشهدای صالحین په عمومی هدیره کې یې خاورو ته وسپا رله، او دده دقبر لوحه دلومړي ځل لپا ره په پښتو ژبه دده دشخصیت دپېژندنې کتبیه ولیکل شوه چې دهغې متن دادې:

" مولوي غلام محی الدین افغان په قندهار کې متولد شو او هلته یې دیني تعلیم حاصل کړ. پس په معیت د سردارایو بخان په راولپنډۍ او لاهور کې یې دفرار په حالت کې له انګریزي مکتبو څخه جدید تعلیم واخیست. چې بېرته کابل ته راغي. دامیر حبیب الله خان په عهد دمکاتیب ابتدائیو ممتحن مقرر شو، پس له خدمت دخوارلسو کالو دمصارف، دامیر امان الله خان غازی په روشان دوران کې مدیر ددارالمعلمین شو، او هغه خیالات او ارادی داصلاح او ترقی دملت چې ددولس کاله پخوایې په مجلس دجان نثا ران اسلام کې معاقده کړي وي، دظل الهي تر سیوری لاندې په خپله ثمر ته ورسید. په اکیف مطمئن او راضی دعباد الله په خدمت کې داخل، په اجل دوباې هیفه و پروردګار ته راجع و. او هغه دټولو خښتن په جنت کې داخل کړ.

چې په یاړ پسې تر ځان او جهان تېروي
څوک کولې شي داهسې مشقعت

دوعا د(ځوان افغان) په یاد دهغه دوطن دوستي او وفا له زړه خیژی. دشپیتو کالو دصلاح او تجرد او ځوانی په ژوند کې ملګري د ځوانمردانو، اهل او صالح دهر مشرب و، چې ټول یې امر زش غواړي.

بروز مرگ که یوم وصال یا رانیست
کسیکه دست من ان دم گرفت یا ر انست

تاریخ وفات چها رشنبه ۱۱ اسد سنه ۱۳۰۰ ش مطابق ۲۸ ذیقعده الحرام ۱۳۳۹ هجری."

دافغان دافکا رو او اثارو په اړه دي د(افغان یاد) د مقالو مجموعي ته چې په ۱۳۶۱ ش کال کې په کابل کې دادبیاتو پوهنځی له خوا چاپ شوي او همدارنګه د(دغلام محی الدین افغان افکا رو او اثار) رسالې ته چې دکا بل پوهنتون د ۱۳۶۰ کال چاپ دي مراجعه وشي.

۵ _ عبدالجلال خان:

دا دکندهار دخلکو او دمولوي غلام محی الدین افغان دترور ځوی و، چې دمشروطه غوښتونکو دټولنې سره ملګری و، او هغه هېواد غوښونکي، حلیم او با فکره سړی و، په ۱۳۲۷ کال کې په شیرپور کې بندي شو، او دامیرحبیب الله خان دعصر تر پایه بندی پاتی شو[15] جلال خان چوپ اومتحمل لاکن بیدار شخصیت درلوده. د اوږدمجیل د ډیرو سختیو دګاللوله مخه وروسته دامان الله خان دپرتخت کښناستلو څخه وروسته په ۱۲۹۸ ش کال کې خوشي کړي شو او کندهار ته ولاړ او دکندهارپه شاه بازار کې یې دچیني خرخولو هتۍ درلودله، او دوړن اندو په منځ کې دقدر وړ و او د ۱۳۱۲ ش کال تر شاوخوا پوری ژوندی و.

[15] دمیر مقاله یا لیکنه.

۶ _ پروفیسر غلام محمدخان:

هغه دمیمني دازبکو دپوی متفذی او مشهوری کورنۍ دلومړی مشروطیت دغړو او دوخت دروڼ اندو څخه و، چې هنرمندي، پرمختیا غوښتنه او لوړ افکار دده په طبیعت کې اخښل شوی و او په نقاشي کې لوړ مقام درلوده، چې په سراج الاخبار کې دده هنري اثاراوکاریکاتو رونه خپریدل، او دامیر عبدالرحمن خان دکورنۍ سره یې وصلی قرابت هم درلوده .

لکه څنګه چې وویل شو: هغه د مشروطه غوښتونکو عریضه په جلال اباد کې امیر ته یوړه، مګر هلته دنورو مشروطه غوښتونکو سره یوځای بندي او زنځیر او زورانه کابل ته راوستل شو، او په کوتوالی کې بندي شو، او هره ورځ به دیوساتونکی سپاهی سره دنقاشي دکار لپاره ارګ ته راوستل کیده، تر څو چې دامانی سلطنت په اولو وختونوکې خوشي کړای شو او دخپلو هنري تحصیلاتو د اد امې لپاره برلین ته واستول شو.

ددې لپارد چې په هنرمندي کې پوره استعداد درلود، د لږ وخت وروسته د رسامي او نقاشي په هنر او دښکلو هنرونو په بیلابیلو ډولونو کې د پروفیسري درجې ته ورسیده، کله چې کابل ته راغی، د هغه ښه هر کلی وشو او دنفیسه صنایعو ښوونځي یې جوړ کړ، او ډیر شاګردان یې وروزل، او په خپله هنري څانګه کې دا ستادي او ښوونکي د لوړ مقام درلودونکي وُ.

پروفسیر دازادي غوښتونکو او پرمختیا غوښتونکو ځوانانو په کړیو کې د ژوند تر اخیرو شیبو پوري دیوه ممتاز، مهربان او پالونکي شخصیت په توګه پاتی شو، ډیر زده کوونکي او اخلاص مندان یې درلودل، دیوه اوږده بند د ډیرو تر خو د زغملو سره سره

brary

بیا هم ځوان، ژوندی زړور روڼ اندی او ازاد خیاله پاتي و، او دپوهني وزارت او د هنري تدریس دکړیو دغړو څخه شمیرل کیده.
دده مړینه په کابل کې د۱۳۱۳ کال د لیندی یا قوس په ۱۴ وه او دعاشقانو او عارفانو په هدیره کې ښخ کړي شوې دې، (دده د کورنۍ او پلارینې عبدالباقي خان دسوابقو په برخه کې دې د سراج التواریخ دریم ټوک دکابل چاپ ۱۳۳۳ ق کال ته مراجعه وشي.)

۷ ـ کاکا سید احمد خان لودین کندهاري:

هغه دکندهار دلودین دسیاستوالو او سوداګری مشهوری کورنۍ دفیض محمد خان ځوی دی، چې دکوچینوالی څخه یې دامیر شیرعلی خان په عصر کې په حربي ښوونځی کې درس لوستي، او عالم او پوه شخص تري جوړ شوي و.
کله چې دحساب (شمیر) په علم کې یې دخلاصته الحساب کتاب په دری ژبه ولیکه چې چاپ نشو.
ده دسواد زده کړي په ښوونه کې په څپل نوښت سره داسي طریقه رامنځته کړه چې په پوهنه کې د (کاکا په طریقه) یې شدت پیدا کړ، او دا هغه لومړنی بدلون و چې نوموړی دسواد زده کړي لپاره د لومړني تدریس په طریقه کې رامنځته کړ، چې تر دغه وخته پوري بغدادي قاعده معمول وه، چې ماشومان یې ژرنه با سواده کول.
کاکا چې دکابل د روڼ اندو او دمشروطه غوښتونکو ملګرو دیوی ډلي رئیس و، د اماني دوری (۱۲۹۸ ش) پوری په ارګ کې بندي پاتي شو[16] او په همدغه یوولسو کالو دجیل کې یې دسواد زده کړي ځانګړي طریقه ترتیب او تطبیق کړه. مولوي محمد حسین دهغي نوم په ښه توګه یادوي، او هغه د جیل د وخت خپل ملګر ي، اروا

۱۶ د میر مقاله یالیکنه.

پیژندونکي او مهربانه ګوته نیونکي سړي په توګه پیژني چې د فوق العاده ثبات او فکر لرونکي، په فارسي او عربي ژبو پوهه او په ریاضي کې ماهر او پوهه و، په جیل کې یې بندیانو ته دسواد درس ورکاوه، او په هغه طریقې سره چې په خپله یې رامنځته کړي، وه ډیر نوی دسواد زده کوونکي یې باسواد کړل، او دکاکا همدغه طریقه د (قاعده نادره) په نامه په اردو ژبه ژباړل شوي او رواج یې پیدا کړ[17] کاکا په خپلي رښتیا ویلو او دلهجي په صراحت سره داماني عصر تر منځني وخت پوري دخلکو او دربار په منځ کې محترم او ښاغلي و، او په زیاترو علمي او ادبي ټولنو کې یې ګډون درلود، او دده په وینا او مشوره به کارونه کیدل، تر څو چې د۱۳۰۶ ش کال دحوت یا کب دمیاشتې په ۱۴ د یکشنبی په ورځ د کابل په توبچی بڼ کې مړ شو، پداسي حال کې چې ډیر شاګردان او ارادتمندان تری پاتي شول، عمر یې د اویا کلو څخه زیات و، دده دښخولو ځای په شهدای صالحینو کې د محمد رفیق خان لودین په هدیره کې دي.

۸ـ۹ ـ سردار عبدالرحمن خان او سردار عبدالحبیب خان:

دسردار عبدالوهاب خان امین المکاتیب ځامن هم دروڼ اندو او پرمختیا غوښتونکو ځوانانو له ډلي څخه و. چې یو څه وخت یې دهیواد څخه د باندی په تبیعد کې هم تېر کړي دي، او بیرته کابل ته راستانه شوي و. او د مشروطیت په غورځنګ کې لاس درلوده.
دا دواړه ورونه دمشروطه غوښتونکو ملګرو دیوي فرعي جرګي په سر کې ځای درلوده چې شهزاده امان الله خان هم په همدی ډله کې شامل و، او دغه دواړه دنورو مشروطه غوښتونکو سره یو ځای په

۱۷ محمد حسین: د افغانستان انقلاب ۹۴.

ibrary

راګ کې بنديان شول، لاکن دکورنۍ رسوخيت له مخې ژر خوشې
کړي شول، او دپوهنې او قانون دپراختيا دمحرکينو څخه و،[18]
عبدالرحمن خان د امير حبيب الله خان ددورې په پای کې په هند (
دهلي) کې د افغانستان سفير و، او په اماني دوره کې په اماني
لومړني کابينه کې سردار عبدالحبيب خان په ۱۲۹۸ ش کال کې
دپوهنې وزير، او عبدالرحمن خان د بهرنيو چارو د وزارت مستشار
او دفراه حکمران و، دده زيږيدنه په ۱۲۸۹ ق کال کې او مړينه يې
په فراه کې په ۱۳۱۳ ش کال کې وه، وايي په هغه ټولنه کې چې
مشروطه غوښتونکي ملګري په کابل کې سره را ټول شوي و او
داسې فيصله يې کړې وه چې له دې وروسته بايد وسله وال وي وويل
شو چې: امير حبيب الله نه، بلکه رئيس عبدالحبيب!
نو دغه ټوکې ډوله خبره هم شيطانانو په خپله امير ته رسولې وه،
نوله همدې کبله دربار په مشروطه غوښتونکو حملې وکړې او دا په
خپله ددرباري دسيسه کوونکو يوه بهانه وه.

۱۰ _ بابا عبدالعزيز خان:

د امير عبدالرحمن خان دعصر غزنې د مالي تر رشته دار دميرزا
عطا محمد الکوزي کندهاري ځوی دی چې پوهه ماهر او ښه
ليکونکی و، او دکابل په مطبعه کې يې د۱۳۲۳ ق کال په شاوخوا
کې د ډېرين مصلح په توګه کار کاوه،دنستعليق او نسخ خط يې د
کيڼې خوا څخه ښې خوا ته ډير ښايسته او واضح ليکه.
د مير قاسم خان په وينا هغه بادرايئه او جريح الهجه ځوان و، چې
دتصارف له مخې د هغه نوم د لومړي مشروطيت دملګرو له ډلې

[18] د مير مقاله ياليکنه.

څخه پاتې شوي و او بندي نشو.[19] دا زړه ور اوتکړه ځوان ددوهم
مشروطيت په غورځنګ کې هم شامل و چې د ۱۳۳۶ ق کال په
شاوخوا کې بندي شو او په ۱۲۹۸ ش کال داماني دورې په پيل کې
خوشې شو او کندهار ته ولاړ چې په اول کې دمطبعې کاپي
ليکونکي او د ۱۳۰۱ ش کال څخه تر ۱۳۰۹ ش کال پورې دطلوع
افغاني مدير او د ۱۳۰۹ ش کال دکندهار دښار دخلکو له خوا ملي
شورا ته وټاکل شو لاکن د هغه مخالفت په وجه چې دشورا رياست
ته يې دعبدالاحد خان وردک له ټاکنې سره وکړه، هغه يې مسعفي
کړ او ديوه څه وخت لپاره د بهرنيو چارو وزارت د مطبوعاتو
مدير و،تر هغو پورې چې په ۱۳۱۲ ش کال دسنبلې ياوړې په
مياشت کې دمحمد عظيم منشي زاده له خوا د برتانيا په سفارت
باندې دحملې وروسته بندي شو او ۱۳ کاله د کابل د موتي سرای
او دهمزنګ په زندانونو کې بندي پاتې شو.
هغه په ۱۳۲۵ ش کال کې خلاص شو اوکندهار ته ولاړ او په همدغه
کال دکندهار د ښار د خلکو له خوا د همدغه ځای د بلديې رياست
ته وټاکل شو، د زوروالي په عمر د ۱۳۴۲ ش کال په شاو خوا کې
په کندهار کې مړ شو.

۱۱ _ استاد محمد انور بسمل:

د ناظر صفر ځوی او ديوی روڼ اندی کورنۍ څخه و، دا دحبيبې د
ښوونځي د ممتازو شاګردانو ډلې څخه و هغه عالم، اديب ، شاعر
اوروڼ اندی ځوش مشر به شخص و او د عمر له پلوه يې هم دځوانو
مشروطه غوښتونکو د استاذانو سره چنداني توپير نه درلوده، نو
پدې خاطر يې د خپلو استادانو څخه هم درس زده کاوه او هم

[19] د مير مقاله يا ليکنه .

brary

دهغـوي سـره ملګـري او انـډيوال و، او نـژدي دوه كالـه د لومـړي مشروطيت په مسله كې په شيرپور كې بندي و، او دخپـل پـلار د نفوذ څخه په ګتې اخستني سره خلاص شو. هغـه عملا صـوفي ډولـه و، او په اسلامي او ادبي علومو كې لاس درلود، په هنري سبک يې ښــه شــعر وايــه، د زړه وړونكـو اشــعارو پــه ځــانګړي ډول دغزلــو درلـودونكي دي، ددې لپاره چې پلار يې ناظر صفر په ۱۳۰۸ ش كال كې دقطغن او بدخشان د نايب الحكومه په توګه وټاكل شو، بسمل دخپـل پـلار مرستيال و، په ۱۳۱۰ كال كې په كابـل كې د ادبي انجمن مدير وټاكل شو، چې د نادر شاهي رژيم پر ضد په پټو فكري حركاتو كې يې لاس درلوده، نو پدې خاطر دخپـل شاعر ورور محمد ابراهيم صفا سره يو ځاى تر ۱۳۲۵ ش كال پوري په كابل كې بندي پاتې شو، كله چې خلاص شو، ديوه څه وخت لپاره د مرستون (درالعجزه) رئيس و، او وروسته د ماليې وزارت اداري رئيس و، تر څو چې په ۱۳۴۰ كال كې دجدى يعنې مرغومي په دريمه نيټه په كابل كې مړشو.

بسمل او صفا دهندي سبک په اخرني پېړۍ کې د لومړيو شاعرانو څخه و دده بل ورور اختر جان په قرغي کې د اميرامان الله خان په وژلو کې لاس درلوده، هغه په هم هغه كال کې د پنځو تنو نورو سره يو ځاى اعدام شو، مولوي محمد حسين ليكي: ددې لپاره چې امان الله خان دمشروطه غوښتونكو ټولني ته پـه اصطلاح د اصلاح غوښتونكو خطاب كاوه، نو پدې خاطر يې مورږ ټول خلاص كړو، لاكن محمد[illegible] بسمل سره له دې چې دده ډېر ملګري او همفكره

وو د هغه د ورور اختر جان د جرم په سبب په بند كې پرېښـود تـر څـو چې په پاى كې دمولوي محمد حسين په يادولو خلاص شو.[20]

۱۲ _ تاج محمد خان بلوڅ :

دكابل دروڼ اندو څخه وو هغه يوپلټونكي او، اوريدونكي شخص وو هغه دعلي محمد خان خوى او دناظر عبدالوهاب خان لمسى او د محمـد شـريف خـان پغمـاني ورور، چـې د لمـړي مشـروطه غوښتونكو د فرڅي ډلو څخه ديوي ډلي په سر كې يې كار كاوه، او هغـه وخـت چـې ددې ټولني مهمـو غـړو وسله وال كـول او تفنګچـه درلودل تصويب كړل، د اليكلي مصوبه'معوبه، تاج محمد خـان تـه وسپارل شوه، دغـه مصوبه دده د ورور محمد شريف پواسطه چې دده سـره سـخت سياسّي مخـالف او دحكومـت ګمـارلي وو دده لـه كورنـۍ اسنادو څخـه وويسـتل شوه او اميرتـه ورسول شوه[21] چې دټـولي ټـولنې دبربـادى سـبب شـوه، غبـارد تـاج محمـد خـان نـوم دبنديانو په ډله كې راوړي دي، لاكن مير قاسم خان وويل، چې دملا منهاج الدين او عبدالحق د اشناي په اساس چې د موضوع راپور يې امير ته وركړي وو بنديان نشول، ځكه چې د هغه نوم يې د قلم څخه غورځولي وو.[22] لاكن دهغه دبندي كيدو سبب د ۱۳۳۷ ق په اواخرو كې هغه تهديد ډوله خطونه وو چې د امير او د هغه د ورور پـه نامـه ليكل شوي و،. تاج خان بلوڅ په اماني عصر كې هميشه دروڼ اندو لكه دسيداحمدخان د كاكا دخوي عبدالرحمن لودين او داسي نـورو

[20] محمد حسين انقلاب ۲۲۸

[21] غبار افغانستان در مسير تاريخ ۷۱۷

[22] د مير مقاله يا ليكنه.

سره ناسته ولاړه درلوده او دیو څه وخت لپاره د بلخ ددولت اباد ولسوال او دقطغن او هرات بهرنی مدیر وو او دجنرالي درجې ته ورسیده، او د ۱۳۰۶ ش کال په شاوخوا کې په فراه کې د افغاني پوځ قوماندان وټاکل شو. چې دوسله والو بلوڅو په اوښانو دسپرو یو زرکسیزه مغرزه په چخانسور کې جوړه کړه، تر څو د مرکز په اشاره یا قوماندې سره اړتیا په وخت کې دشپې له خوا دبلوچستان په ساحل دګوادر په بندر یرغل وکړي شي، یا لاکن دغه کار د کورنۍ اړو دوړ په سبب تر سره نشو.

بلوڅ د اماني دولت د ړنګیدوو وروسته په کابل کې وو، ددې لپاره چې د اماني عناصرو څخه و او دانګلیس پرضد شمیرل کیدل، دمحمد نادر شاه د تخت دنیولو څخه څو ورځې وروسته غفبلتا ونیول شو او أعدام شو ۱۳۰۸ ش کال.

وایې چې پلار یې د امیر عبدالرحمن خان سره یو ځای په بخارا کې فراري وو نو پدې اساس دده زېږیدنه هم غلته شوي ده، له هغې وروسته د نوموړی امیر دشاهي په لومړیو وختونو کې (د ۱۳۰۰ ق په شاو خوا کې) بېرته کابل ته راغي او دقاضی سعیدالدین خان بارکزای څخه یې درس ووایه او دکابل په بالاحصار کې تحویلدار وو چې دلومړي مشروطیت په سری(پټه) ټولنه کې شامل شو،

۱۳ ـ اخندزاده محمد اکبر اسحق زای کندهاري:

دمیر قاسم خان په قول: هغه پوهه عالم و چې دمشروطیت په غورځنګ کې یې برخه درلودله او د امیر حبیب الله خان ددوري تر پای پوري په شیرپور کې بندی و.

ibrary

۱۴ ـ شیر علی خان بارکزای:

دا دسیستان د چخانسور د تنفذی او مخوري کورنۍ څخه و او دمشروطه غوښتونکو په ټولنه کې شامل وو نوموړی په ۱۳۲۷ ق کال کې دکابل په شیر پور
کې بندي شو او د اماني په دوره کې ازاد شو،[23]

۱۵ ـ مولوي محمد مظفر خان مروت:

مروت، دلومړی اودریم په فتحی او ددوهم په سکون سره، د پښتو نخوا د ښو او دیره اسماعیل په منځ کې د پښتنو دیوي قبیلې نوم دي. هغه په انګلیسي هندکې خپلي زده کړي پای ته رسولي او دحبیبې په مدرسه کې دریاضیاتو او جغرافي داستاد په توګه موظف شوي، اودلومړي مشروطه غوښتونکو دټولنې غړي و چې په ۱۳۲۷ ق کال کې په شیرپور کې بندي شو. څوکاله وروسته په همدغه زندان کې په حق ورسید.

۱۶ ـ حافظ عبدالقیوم :

دحافظ چې نورمحمد مجذوب ځوی او دملا جانداد توخي لمسی چې ډیر ذوقه، ادیب او شاعر شخص و دا هم په شیرپور کې بندي شو، ددې لپاره چې پلار یې د سردار نورالله خان نایب اسلطنه دحافظانو د ټولنې غړی و او د هغې په وړاندې د احترام او درناوي وړ شخص ـ دوه کاله وروسته له زندان څخه ازاد کړي شو.

۱۷ ـ میر زا عبدالرزاق:

دا دکابل ښار د نوي حمام د چهارستوق اوسیدونکي او د کابل دکوتوال د نایب میرزا عبدالروف د ترور ځوی و او د ښه لیک او

[23] د ۱۴ څخه تر ۱۹ عدده پوری دمیر قاسم خان دسند په قول او د ۲۰ څخه تر ۲۲ عدده پوری دغبار دلیکني سره سم دي.

ibrary

تکړه او ظریفو میرزایانو دډلي څخه و چې د امان الله خان غازي تر سلطنته پوري بندي پاتي شو.

۱۸ _ محمد حسین خان اڅکزایي :

دمشروطه غوښتونکو د ټولنې غړي پوه، تکړه او روڼ اندی شخص و او کله چې امیر امان الله خان پاچا شو دارګ دزندان څخه ازاد کړي شو.

۱۹ _ نظام الدین خان ارغندیوال:

دا د رښتینو مشروطه غوښتونکو څخه و چې دامان الله خان تر سلطنته پوري په ارګ کې بندي پاتي شو، اوله هغې وروسته ازاد شو دې اصلا د امیر دځانګړو غلام بچه ګانو څخه و چې په اماني عصر کې د امنیې وزارت مدیر او له هغې وروسته په المان کې د افغاني سفارت سکرتر وټاکل شو.

۲۰ _ حاجی عبدالعزیز:

هغه په لنګ زمین مشهور و دکابل دمخورو او دلومړی مشروطیت دغړو څخه و چې د لږ وخت زنداني کیدو څخه وروسته ازاد کړي شو.

۲۱_ صاحب زاده عبدالله مجددی:

هغه د لږ بند وروسته وبخښل شو او ازاد شو.

۲۳ _ ملا فیض محمد کاتب :

دسعیدمحمد ځوی او دخداداد لمسی و چې دغزني دمحمد خواجه له هزاره وو څخه و. دسراج التواریخ لیکونکي او د امیرحبیب الله خان دسوانحو لیکونکې دي. هغه پوهه لیکوال، روڼ اندی ادیب او دلومړی مشروطه غوښتونکو له ډلي څخه و، په شیرپور کې بندي شو، مګر پدي خاطر چې امیر هغه دشهزاده توب له وخته پژانده او د

سراج التواریخ په لیکنه کې یې دنده درلودله، له لږ وخت وروسته ازاد شو.[۲۴] هغه د زو کړي کال ۱۲۸۹ ق دي.

دهغه قلمي اثار:

کاتب په رښتیا سره پر کاره لیکوال او عالم تاریخ لیکونکي و چې د ۱۳۲۰ ق کال په شاوخوا کې د امیر له خوا د تاریخ لیکلو لپاره ګمارل شوي،ددربار اسناد اونور هغه کتابونه چې ورته پکاروو دده په واک کې ورکړشول، هغه یو پنځه کتاب په دوو ټوکو کې د(تحفه الحبیب) په نامه ولیکه چې د احمدشاهي دعصر ټولي واقعي یعنې پیښې په کې وي چې د ۱۱۶۰ ق څخه را وروسته تر ۱۲۹۷ ق پوری وخت یې په برکې نیوه، هغه ته دنده سپارله شوی وه چې د امیر عبدالرحمن خان دامارت د وخت پیښې د امیرحبیب الله دوخت دحالاتو په شمول دده تر خپل وخت پوري ولیکي.

کاتب دتحفه الحبیب دلیکني کار، چې دواړه ټوکه یې دده په خپل ښکلي نستعلیق خط په ملی ارشیف کې موجود دي، د۱۳۲۲ ق کال دشیوال په میاشت کې په ۸۸۵ مخونو کې دفل سکیپ په قطع پای ته ورساوه، چې دامیریعقوب خان د امارت په له مخته تللو او په ۱۲۹۷ ق کال کې دافغان او انګلیس ددوهمي جګړې په پای ته رسیدلو سره پای ته رسېږي، او هغه په خپله امیر او دهغه د وخت مشهورو کسانو لکه سردار محمدیوسف خان د امیر دوست محمد خان ځوی، د قاضی القضات سعدالدین خان منشی محمدیعقوب او دوزیر اکبر خان منشی میرزا مومن چې تر دغه وخته ژوندی وو لیدلې وو او په حاشیو کې یې خپل نظرونه لیکلي دي. او پاتي

---

[۲۴] دمیرقاسم مقاله

دکتاب لیکونکي ته خپلې اوریدني او لیدني ویلي دي، او په ځینو برخوکي يې ځنيي اصلاحات راوستلي دي.

فیض محمد پدې کتاب کې ډیر پرکاره لیکوال دی چې دهغه وخت د ادبي موازینو او دلیکوالي ددو دسره سم دپیښو په لیکنه پیل کوی او کاږ هم خپل اومه مواد د (کلک در رسلک) په نامه یادوي چې دغه عبارت د امیر پاملرنه ځانته اړولې ده او ددوهم ټوک د ۳۹ مخ په حاشیه کې يې په سره رنګ لیکلي دي:

" ماشاالله ! کاتب به این عبارت چقدر رعونت وخود نمای اظهارنموده اند !!" ددغه طنز ډوله کلماتو په لیکلو سره يې په هغو کلماتو خط کښلي او په " مذکور گردید "سره تصحیح کړي دي.

په هغه ځای کې چې یوله دغو انتقاد کوونکو څخه چې لوړه سویه يې نه درلوده او ګوت نیونه يې کړې وه ، کاتب دهغي په مقابل کې په قوت سره دربړي دمثال په توګه چې ددوهم ټوک د ۱۰۴ مخ پرحوا شیویا غاړو چې دعبارت لیکلو داوږدوالي او د کلام د اوږدوالي اعتراض شوي دي هغه لیکي: " معترضه جمله چې دظالمانو په صفتونو مشتمله او دستمدیده ګانو د مظلومیت متغمینه ده دتنبه په توګه لیکل شوي ده ځکه چې ځای مې مناسب ولید اوومي لیکله، اوږدوالي په کې نشته [25] په همدې ډول فیض محمد چې دغوا مو خلکو څخه وو او دربارته يې لاره پیدا کړې وه طبعي ده په نظرکې يې درلودل چې په خپل کلام کې ستمدیده ګان یا مظلومان تمثیل کړي،او خپل طبقاتي وجدان ته تسکین ورکړي، لکه څنګه چې مې دکاتب دمعاصرانو څخه اوریدلې دي، هغه پدې لاره غمونه ولېدل او څو کاله ووهل شو، لاکن امیر هغه پرې نښوده

[25] نایل .دکتاب جمله (۱) گنه اول دکابل چاپ ۱۳۵۷ ش کال.

Library

او هدایت يې ورکړ. چې هغه په نورو طرزونو چې دسراج لتواریخ شکل يې ونیوه راواړ وي.

چې دتخفي او سراج تر مینځ زیاتره پیښې او لیکني ګړي دي.

(۲) مګر سراج التواریخ:

چې دهغه دوخت دپوخوالي دکارونو او دژوندانه دتجربو څخه دي. د افغانستان ددولتي پیښود ثبتولو په برخه کې لومړني کتاب شمېرل کېږي، او دهغه نورو تاریخ لیکونکو لپاره چې غواړي خپل اثار دتاریخ لیکني دنوو موازینو سره سم ولیکي، دمعلوماتو ډیره ښه سر چینه شمېرل کېږي، ددې کتاب خطي نسخه چې په ښکلي نستعلیق خط په خپله کاتب پاک نویسي کړیده دکابل په ملي ارشیف کې موجوده ده، دهغې لومړي او دوهم ټوک په سربې طبع په کابل کې په ۱۳۳۱ ق کال کې په ۳۷۷ مخونوکې خپور شویدي.

ولې دسراج التواریخ دریم ټوک چې د افغان او انګلیس ددوهمې جګړې څخه را وروسته یعني د۱۲۹۸ ق کال څخه د را وروسته پېښو درلودونکي دي د امیر عبدالرحمن خان دامارت په دوره پوري اړه لري چې د۳۷۸ مخ څخه تر ۱۳۴۰ مخ پوري یعني ټول ۸۶۳ مخونه لري چې په ۱۳۳۳ ق کال کې دهغه دچاپ کار د کابل په حروفي مطبعه کې پای ته رسیدلي دي.

دریم ټوک يې د۱۳۱۴ ق کال تر پېښوپوري رسېږي او چاپ شوي دي. لاپنځه کاله نورهم یعني تر ۱۳۱۹ ق کال پوري لیکل شوي و چې چاپ نشو، په ۱۳۵۸ ش کال کې کله چې ځوی يې محمد علي دده پاتي ټوني لیکني اواسناد په ملي ارشیف وپلورل ، دڅلورسوه مخونو په شاوخوا کې د امیر عبدالرحمن دعصر تر اخیره پوري

ibrary

دکاتب پر خپل قلم لیکل شوي وو چې اوس په ملي ارشیف کې خوندي دي.

ځلورم ټوک: لکه څنګه چې دکتوربهروز په ۱۳۹۱ ش کال کې ماته په مسکو کې وویل کاتب خپل تاریخ د۱۳۰۶ ش کال یعنې اماني عصر تر اته کال پورې ولیکه، د امیر عبدالرحمن خان وروستي شپږ کاله او د امیر حبیب الله خان دامارت ټوله دوره په یوه ټوک یعنې ددرې زره مخونو په شاوخوا دمیرزا محمد قاسم خان کابلي په خط او دپوهني دوزیر فیض محمد خان په فرمایش او دتالیف او ترجمې د رئیس هاشم شایق افندي په لارښوونه لیکل شوي او دپوهني په کتابتون کې موجود وو، چې د امیرحبیب الله خان دوژلو احوال یې هم درلوده، لاکن اوس نه شته.

همداراز پنځم ټوک:دا ټوک هم په خپله دکاتب په خط دي او دامان الله خان دسلطنت داتو کالو او درې میاشتو حالات په کې درج شوي دي او د عبدالغفور غرقه سره لیدل شوي و، چې ددغو دوو اخیری ټوکونو سر نوشت معلوم نه دی.

۳ _ فیضي از فیوضات

دا هغه کتاب و چې فیض محمد هغه په (۱۳۰۶ ش کال) په کابل کې د ایران مختار وزیر مهدي فرخ ته ورکړې و، ده په خپل کتاب کې د افغانستان سیاسي تاریخ (لومړي ټوک دتهران چاپ ۱۳۱۴ ش) له هغه څخه التقاط کړي، او ښکاره ده چې دداسي مطالبو درلودونکي دي چې فیض محمد هغه له خپلو یادداشتونو څخه لیکلي چې د افغانستان په داخل کې یې دهغه اظهارول نه غوښتل.

۴ _ تاریخ حکماي متقدمین از هبوطا دم تابعثت حضرت عیسی:

دپوهني وزارت په پریکړه درشدي ټولګیو لپاره په ۲۸۹ مخونو کې په کوچني قطع، دکابل چاپ ۱۳۰۲ ش کال.

۵ _ تذکرت الانقلاب :

دسقاو دځوی داړو دوړ او د اماني سلطنت د له منځته وړلو دورځو دورځینو پېښو څخه خپل دسترګو لیدلي حال د روزنا مچې په شکل لیکلي او هغه ګټور کتاب دي چې دکاتب د نورو پاتي شوو اثارو په جمله کې په ۱۳۵۸ کال کې د ملي ارشیف لپاره را ونیول شول او اوس هلته خوندي دي.

لکه څنګه یې مو پورته وویل: کاتب د امیر حبیب الله خان دعصر ټول احوال هم د۱۳۳۷ ق کال تر پایه پورې لیکلي و او د اماني دورې په لومړیو وختو کې هغه دفرمان په صادریدو سره چې اوس هم دهغه په اسنادو کې شته دیته وګمارل شو چې د اماني دورې پېښې هم ولیکلي او د بهرنیو چارو د وزارت څخه ورته سند ور کړ شوي و تر څو وکولي شي دارشیف اسناد وګوري.

دغه کاغذ هم دده په اسنادو کې موجود دي.

د اماني دورې ددربار وزارت د خطي مکتوب دیوې پاڼې څخه دا معلومه شوه، چې هغه دیوه هیئت سره په کتابت ټاکل شوي و، چې په هغې کې مولوي عبدالواسع کندهاري او بدري بیګ هم شامل وو چې دهېواد قوانین یې دشرعي موازینو سره برابرول (۱۲۹۹ ش کال).

دسقاو ځوی په ۱۳۰۸ ش کال کې کابل د شیعه مشرانو لکه: محمد علی جوارنشیر چنداولي، قاضي شهاب، خلیفه محمد حسین، استاد غلام حسین او فیض محمد په نامه فرمان صادر

brary

کړ، تر څو د ایزنګي تـه ولاړ شي او د هزاره خلکو څخـه دده پـه نـوم بیعت واخلي. ددې لپاره چې هزاره خلکو د بچه سقاو تقلب ونـه مانه، او دغه ډله دبیعت د اخستلو پرته کابل ته راستنه شوه، دسقاو ځوي په قهر شو، او د ټکولو لپاره یې ددغه بیچاره ګانو د وهلو او ټکولو امر ورکړ، چې فیض محمد هم ددغه وهلو څخه ډیر سخت ناروغه شو. او لدغه درد څخه په کابل کې له دې دنیا څخه سترګې پټې کړې، پـه داسې حال کې چې د پنځـه زره پاڼو پـه شاوخوا کې چاپ او ناچاپ پاڼې یې دهېواد په تاریخ کې لیکلې، د مشروطیت پـه غـورځنګ او دلیکـوالي پـه دنـده کـې یـې ربړونـه او تکلیفونـه لېدلي، او د وحشیانه وهلو ډبولو د ډېر تکلیف په لیدلو سره لـه دې نـړې ولاړ، د(۱۳۴۹ ش کـال د روژې ۱۶ دچارشـنبي ورځ یـا ۱۳۰۸ ش کال).

۲۴ _ امرالدین خان:

یوله هغه شکمنو کسانو څخه چې دمشروطه غوښتونکو د افغاني او هندي ډلو تر منځ یې کار کاوه د غبار پـه قـول [26] امرالدین او د محمد حسـین پـه وینـا یـې امرالـدین نـوم درلـوده، هغـه دپښـور پـه پولیسوکې مامور و، او د جرم دکولو په سبب هغه لدغه ځای څخه افغانستان ته راوتښتېده،

او په جاسوسي، مخبري او فساد پیشګې یې شروع وکړه، پـه امـاني عصر کې د جنوبي (ننې پکتیـا) حـاکم اعلی وټاکل شو.[27] او هلتـه یې هم په بډې اخستلو او نورو بدو اعمالو لاس پورې کړ، او دخلکو په عمومي غونډو کې یې دشریعت په ځای قانون معرفي کړ چې پـه

[26] افغانستان در مسیرتاریخ ۷۱۹

[27] افغانستان در مسیرتاریخ ۷۱۹

دغـه سبب د پکتیا خلک را وپارول شـول ، [28] او ویل بـه یې: چې اوس د شریعت وخت تیر شوي دي اوس د قـانون وخت دي [29] نـو همدغه و چې دملاي لنګ یعنې ګوډ ملا په مشري پـه پکتیـا کـې پـه ۱۳۰۳ ش کال کې عمومي قیام پیل شو.

دغـه شـکمن فاسـد او بدشـخص د ۱۳۰۷ _ ۱۳۰۸ ش کلونـو پـه ا غتشاش کې د بچه سقاو دعمالو او ګمارل شوو کسانو غړي شو، تر څو چې په ۱۳۰۸ ش کال کې اعدام شو.

۲۵_ حاجي محمد اکبر یوسفي:

دا د کابل د روڼ اندو څخه و او په ۱۳۳۲ ق کال کې د ماشین خاني د تحویخانې لیکونکي و چې پـه لومړي مشروطیت کې بندي او ژر ببرته خلاص کړې شو، او پـه امـاني عصر کې د افغـاني قونسـل پـه توګه په بمبي کې یې په ۱۳۰۱ ش کال کې دنده درلـوده او لـه هغـي وروسته د سرحدونو رئیس او په هندکې وکیل التجاره و.

د۱۳۰۸ ش کال په لومړو دور کې یې د نادر خان سره کار کاوه، سـردار محمـد هاشـم خـان پـه لومړي کابینـه کـې څـو میاشـتې د سوداګرې وزیر و.

ددې لپـاره چـې رازونـه یـې پـټ و نشـو ساتلای، نولـه څـو میاشـتو وروسته له کابیني څخه وویستل شو او په کور کښېنول شو، تر څو چې د ۱۳۲۰ ش کال څخه را وروسته د مشرانو دشورا غړي شو.

د۱۳۴۵ ش کال په شاوخوا کې په کابل کې مړ شو، او د سواتو د تطبیق کتا.چه یې د ۱۳۴۲ ش کال دقوس یا لیندي په میاشت کې د کابل په عمومي مطبعه کې چاپ شوي ده.

[28] همدغه اثر ۸۰۵

[29] همدغه اثر ۷۱۷ او دمحمد حسین. انقلاب ۱۵۵

library

۲۶ ـ میرزا محمد حسین:

دا په راقم اچکزایې مخلص او د کوتوالي لیکونکي هم غبار په قول ددې ټولنې غړي و. چې بندي شو او په ۱۳۳۵ ش یا ۱۹۱۴ م کال کې په زندان کې مړ شو دده داشعارو بیلگي په سراج الاخبار کې موجود دي.

۲۷ ـ احمد قلي خان:

د چنراولو قزلباش او دستاره دولت (مخابراتو) مامور چې دا هم دغبار له قوله پیژنو.

۲۸ ـ عبدالوهاب خان:

دغبار په قول د بلخ د مزاري کندک کرنیل.

۲۹ ـ میرزا غیاث ا لدین:

د کابلي مستانشاه ځوی چې پلار یې متصوف شاعر او د اشعارو ددیوان خاوند و، هغه ددوو ورونو سره تر اماني دوري پوري په شیرپورکې بندي پاتي شو (میر)،

۳۰ ـ ملا عبدا لحق:

ارغندیوال په اماني عصر کې د حبیبي د ښوونځي ددینیاتو استاد او د لومړني ښوونځي د څلورم او پنځم ټولگیو ددینیاتو د سلسلې مولف او هم د مشروطه غوښتني روڼ اندي عالم و، چې تر اماني عصره په شیرپور کې بندي پاتي شو، (مسیر).

۳۱ ـ مولان خان:

بدخشاني چې د فرقه مشر دمحمد اکلیل خان مشر ورور او د مشروطه غوښتونکو د روڼ اندو څخه و، او په شیرپور کې بندي پاتې و، چې د اماني دوري په پیل کې خلاص شو، ورور یې محمد اکلیل خان د مزار شریف فرقه مشر د ۱۳۰۸ ش کال په اړو دوړ

کنې د مزار شریف په دهدادي کې ونېول شو او دسقاو دځوی دگمارل شویو کسانو په حکم ووژل شو. (مسیر).

(۵)

ددربار غلام بچه گان

لکه څنگه چې د بهیقي په تاریخ کې لولو: دکور (سرایې) غلامان، ددربار نیمه پوځیان چې د شخص سلطان او شاهي حرم په خدمت او ساتنه بوخت و، تاکلي تشکیلات یې درلودل. او د فخر ډک لباسونه یې اغوستل، چې د غزنوي عصر دهلمند دلشکري بازار د قصر په پاتي شونو چې په دیوالونو یې ددغې ډلې ځینې شکلونه پاتي دي،

په را وروسته وختونو کې تر احمد شاهي دوري پوري دغلامانو دغه ډلې دشاهي غلامانو، په کور کې پیدا شوي غلامانو او دکور غلام. [30] او په داسې نورو نومونو د فارسي او خراسان په دربارونو کې موجود و چې الفستون ددوې شمېر دسدوزو په دوره کې د قولاراقاسیان خاص تر مشري لاندي دیارلس زره تنه ښېي، [31]

د غلام بچه، جوړښت په خپله د افغانستان ددري ژبو جوړونه ده او ما په پخوانیو متنونو کې دهغې استعمال لېدلي ندي، دغلام کلمه هم دلته د (برده) یعني (مریې) معنې نلري، بلکه غلام په عربي ژبه کې هغه چا' ته ویل کېږي چې تنکي او نوي ځوان وي او بروت یې

[30] محمود المنشي. تاریخ احمد شاهي ۱ ـ ۱۹۷ او ۲۰۰

[31] سلطنت کابل ۲ ـ ۲۳۴ ترجمه پښتو. د کابل چاپ ۱۳۶۱ ش کال

ibrary

نوی راغلي وي او همداسي معمول و او په قران شریف کې هم دي معني راغلي دي.

غالبا چې د احمد شاهي عصر څخه را وروسته دغي کلمي په دربار کې رواج پیدا کړ او هغه چا ته ویل کېدل چې د شاهانو په دربار کې یې د چارو سمبالښت او پیش خدمتي دندي اجرا کولي.

امیر عبدالرحمن خان دهېواد دمتفیذینو د قبایلو د مشرانو او مخورو ځامن په خپل دربار کې د غلام بچه ګانو) په ډله کې داخلول، ددې لپاره چې ددغو مشرانو او مخورو زامن په دربار کې د یرغمل په ډول وي، تر څو چې پلرونه او دهغوي خپل خپلوان د مرکز د ا طاعت څخه سر غړونه ونکړي، دوهم دا چې دغه خانزاده ګان دلته د اسي وروزل شي چې د خانانو او مخورو په ادابو پوهه شي، نوي ژوند سره اشنا او دسواد خښنان شي، او په راتلونکي کې د هېواد په درد، دواشي. دغه ځوانان چې زیاتره یې پې مخي او ښکلي و، او په دربار کې هم په ناز او تنعم کې ساتل کېدل . نو پدغه اساس د هغوي پلرونو ددغه حالت دقبلولو څخه سر غړونه نه کوله، او هم په خپله دغو ځوانانو د دربار دعیش او نوش سره له بلدیدو وروسته نه غوښتل چې له دربار څخه جلا شي.

غلام بچه ګانو د شاهي ارګ په داخل کې ددربار دامنیت، دشاه او شهزاده ګانو د خوړو او لباس د ترتیب او شاهي حرم دندي په غاړه درلودي. نو پدي اساس ددربار او حرم د خلکو څخه د قدرت د خلکو او ددولت دغړو او شهزاده ګانو سره اشناو، چې په پاي کې کار پوهه هوښیار او تنظیمونکي اشخاص تري جوړیدل، او د همدغو عناصرو څخه و چې کله کله به ددربار د شاغا سي ګري (د شاهي حرم او در بار د چارو کرده ګی) درجي ته هم رسیدلي. کله د

امیر حبیب الله خان د شاهي حرم شاغاسي نیک محمد خان ګردیزي.

د لومړي مشروطیت د غورځنګ د پیل څخه ددې تولنې د مخکښانو نظر در باري ځوانان (غلام بچه ګان) ځانته راجلب کړي و. ځکه پدغه ډله کې با درکه او پوهه عناصر او د سیاسي شعور درلودونکي شامل و، د ۱۳۲۷ ق کال د صفري د میاشتي په نیولو رانیولو کې ددې روڼ اندو او ناکامو ځوانانو څخه څو تنه ووژل شول. ددوهم مشروطیت په وخت کې د حالاتو په بدلولو، د امیر حبیب الله په وژنه، او کله د امان الله خان پشان د روڼ اندي شهزاده په تخت کښناستلو او د هېواد د ازداي د بیرته تر لاسه کولو په کار کې یې هم پوره لاس درلوده. او محمد ولي خان د همدي ډلي مشر و چې د افغانستان د ازادي په اعلانولو سره ازادي د حاصلونکي دغازي امان الله خان له خوا د ا فغانسان د ګرځنده اوځانګړي سفیر په توګه اروپا او امریکا ته واستول شو. (۱۲۹۸ ش کال دوري۲۱). له هغي وروسته په ۱۳۰۱ ش کال کې د بهرنیو چارو وزیر او په ۱۳۰۲ ش کا ل کې د حربي وزیر او په ۱۳۰۶ ش کال کې اروپا ته غازي امان الله د سفر په وخت کې دسلطنت د مقام وکیل، او د انګریزانو په ضد د هېواد پالني فعال غړي و، چې په ۱۳۰۸ ش کال کې د نادر شاه په امر محاکمه او اعدام شو.

د غلام بچه ګانو له دغي ډلي څخه ډیر مشهور ملکي او نظامي اشخاص رامنحته شوي دي، چې د اماني دوري په پېښو کې یې پوره ونډه درلوده، شهزاده امان الله خان او علیا حضرتي سراج الخواتین ملکي (مورثي) د امیر حبیب الله خان په عصر کې اکثر دغه سیاستمداره غلام بچه ګان د خپلو طرفدارانو او اړوندانو په

کړی کې شامل کړي و، چې ددغه امیر د وژلو په پیښو او دغازي امان الله په تخت کښیناستلو کې لاس درلودلي و، د همدغه سربښندونکو ځوانانو له ډلي ځخه و چې په لومړي مشروطیت کې یا ووژل شول او یا هم بندیان شول.

بنا کردند خوش رسم به خاک و خون غلطیدن
خدا رحمت کند ان عاشقان پاک طینت را

۱ _ جوهر شاه غوربندي:

دربښتینو او هېواد دوستو ځخه و چې اصلا غوربندي و، چې په هماغه لومړي ورځ په جلال اباد کې د دربار په د ننه کې د امیر په امر د تفنگچي پواسطه اعدام شو. وایي لکه ځنگه چې امیر د ژوند په وروستیو شیبو کې هغه ته نمک حرامه وو‌ایه، هغه ځواب ورکړ: " ما د افغانستان ددې غریبو خلکو نمک خوړلي دي، او دې خلکو ته به د ژوند تر اخره وفادار پاتي شم او پدې وفاداري کې خپل ځان قربانوم."

په المان کې افغاني محصل چې وروسته بیا په ۱۳۲۹ش کال) کې د فوایدعامي وزیر شو دیپلوم انجینر محمد اکرم پرونستا وویل: چې د تحصیل په وخت په برلین کې د ۱۳۱۰ ش کال په شاوخوا کې) د شجاع الدوله خان غوربندي (پدې کتاب کې دې دوهم مشروطیت ته مراجعه وشي) چې په برلین کې اوسیده ورغلم، دده په خونه کې دیوه ځوان عکس لېده کېده، ماتري پوښتنه وکړه چې دا څوک دي؟ شجاع الدوله وویل: دادې دکاکا دشهید جوهر شاه عکس دي. هغه ځوک چې د مشروطه غوښتني په لومړي غورځنگ کې قرباني شو، لاکن ما په خپله دغه گوته (دښي لاس د شهادت گوتي ته په اشاري سره) دهغه د ویني بدل د امیر ځخه واخست.

دا مشهوره خبره ده چې د لغمان په کله گوش کې د امیر حبیب الله خان قاتل هم ددربار د فعالو غلام بچه گانو ځخه همدا شجاع الدوله و، چې د امیر په وژلو سره یې دسسي د جلال اباد د حالاتو او دمعین السلطنته سردار نور الله خان د امارت ددعوا اطلاع په کابل کې شهزاده امان الله خان ته ورسوله. او د اماني تخت دنیولو په کار کې یې فعالیتونه وکړل، او دغازي امان الله خان پر تخت د کښناستلو وروسته، په ۱۲۹۸ ش کال په لومړني کابینه کې د امنیي وزیر. وروسته په ۱۳۰۰ ش کال کې د هرات د تنظمید هیئت رئیس، او له هغي وروسته په ۱۳۰۳ ش کال د کب په میاشت کې په لندن کې د افغانستان مختار وزیر و.

چې په ۱۲۰۸ ش کال کې د اماني دولت د له منځه تللو وروسته برلین کې اوسیده، او په هماغه ځاي کې مړ شو،

۲ _ لعل محمدخان:

داد خاصو غلام بچه گانو په ډله کې د پخواني خزاندار د جان محمد خان کابلي ځوي و چې په جلال اباد کې ددري تنو نورو مشروطه غوښتونکو سره ددرباریانو پلاس اعدام شو.[32]

۳ _ محمد عثمان خان پرواني:

د محمد سرور خان پرواني ځوي چې ددربار دخاصو غلام بچه گانو غړي او د لومړي مشروطیت د فعالو غړو ځخه یو تن و. او په جلال اباد کې توپ خولي ته وتړل شو،[33] دده پلار سرور خان د امیر شیرعلی خان او امیر عبدالرحمن خان ددربار دغړو ځخه و[34] هغه د

---

[32] میرقاسم خان او غبار
[33] میر قاسم خان او غبار.
[34] همدغه ماخذ.

ibrary

محمد ایوب خان کندهاري سره هند ته دتيښتي او په بهرنيو جريدو کې د مشروطه غوښتونکو د سرگذشت د خپرولو لپاره په سرحد کې ونيول شو او امير ته راوستل شو. امير په قهر شو او عثمان ځواب ورکړ:

" ځما د مرگ يا وژني تکليف له خو دقيقو څخه زيات ندي، لاکن ستاسو محاسبه دايمي ده، ما نه غوښتل چې تاسو و وژنم بلکه غوښتل مو چې افغانستان اصلاح کړو." [35]

۴ _ محمد ايوب خان کندهاري:

دا د تاج محمد خان پوپلزايي ځوي و کوم چې دکندهار دکابل بازار ديحي خان په کوڅه کې او سيده، دغه شخص دسردار ايوب خان سره يو ځاي هند ته فراري شو،

او له هغي وروسته بيرته هېواد ته راغي دده ځوي ايوب د يوڅه وخت لپاره د چغانسور سرحدار او له هغي وروسته د حضور غلام بچه و، بيا د مشروطيت دقضيي دکشف نه وروسته د محمد عثمان سره يو ځاي د جلال اباد څخه دهند خواته حرکت وکړ په لاره کې ونيول شول او دواړه په جلال اباد کې د توپ خولي ته تړل شول [36]

د محمد ايوب يو ورور چې محمدعيسی نوميده او د ميمنی د گرزيوان حاکم و د لومړي مشروطيت په دې قضيه کې لاس درلوده، چې بندي شو او په زندان کې مړ شو.

۵ _ پاچا مير خان:

هغه د لوګر او سيدونکي او د وزيرو د قوم د خانزاده گانو څخه د حضور غلام بچه و، چې له همغه وخت څخه يې د شهزاده امان الله

[35] همدغه ماخذ.

[36] مير قاسم خان او غبار

خان سره نږدې اړيکي درلودلې، دلومړي مشروطيت په غورځنگ کې د اماني دوري تر پيل پوري (۱۲۹۸) په ارگ کې بندي و. کله چې ازاد شو، د اماني دربار نږدې شخص شو، او د ډير وخت لپاره د لوگر حاکم و، ده ددربار د خدمت کولو دسر پرستي او دولت ته د اطلاعاتو د رسولو دندې په غاړه درلودې. [37]

دري تنه ۶، ۷، ۸:

د دغو وينبو ځوانانو له ډلي څخه د غونډي مشر محمد ولي خان، ميرزمان الدين خان بدخشاني او شجاع الدوله غوربندی هم و چې بنديان نشول لاکن په دوهم مشروطيت کې ددوې ونډه ډيره مهمه وه چې په راتلونکي کې به معرفي شي.

(۶)

الف: د مشروطه غوښتونکو دلومړي ډلي يا د ټولني مرامونه

د افغانستان دمشروطه غوښتونکو ډلي (ټولني) يا دملت سر ښندونکو په ظاهره کوم ځانگړي او ليکلي مرامنامه نه درلوده، او يا دا چې موږ ته نده را سيدلې.

کله چې به يونوی غړي په دې ډله يا ټولنه کې شامليده، په يوه فرعي او محدوده کړۍ کې د هغه اعتماد والي دهغه د اهليت سره په نظر کې نيول کېده د هغې وروسته نوموړي ته په همدې کوچنې

[37] مير قاسم خان او غبار

library

ډله یا کړۍ کې په قران عظیم او توري سره قسم ورکول کېده، او هغه دا لاندي غوره مرامونه په ځان منل:

۱ ـ د اسلام د اصولو او د قر ان عظیم د تقدیس اطاعت او د ټولو اسلامي احکامو منل.

۲ ـ د ملي حقوقو د لاس ته راوړلو او د ملت دا ستازود نظر لاندي د حکومت، د رژیم مشروطه کولو، د ملي حاکمیت او د قانون د حکم د تامینولو لپاره همیشنی او دوامداره کوښښ.

۳ ـ د ژوند د چارو په سموالي او د بدو او ناوړو عادتونو څخه په لري والي او یا ورته په بد ویلو باندی د خلکو د تلقین کولو په لاره کې کوښښ کول.

۴ ـ د افغانستان د ټولو قبیلو او قومونو تر مینځ ښه تفاهم او پخلاینه، او دملي یو والي ټینګښت.

۵ ـ د سولي او پخلاینې له لاري د ملت د اصلاح کولو په لاره کې کوښښ نه دا چې د زور او د وسلي په استعمال سره .

۶ ـ د خلکو د ویښولو د وسایلو د مطبوعاتو د ښوونځیو او د پوهني عامول.

۷ ـ د خلک و د ازادو انتخاباتو له لیاري د ملي شورا د مجلس (جرګي) جوړول.

۸ ـ د افغانستان د ازادي او سیاسي استقلال حا صلول، او د بهرني نړی سره د اقتصادي او سیاسي اړیکو پراختیا ، (ځکه په هغه وخت کې د افغانستان امیر مکلف و چې د برتانوي هند له دولت پرته د نورو دولتونو سره سیاسي اړیکي ونلري).

۹ ـ د ټولینز عدالت او مساواتو د اصولو ټینګښت.

۱۰ ـ د صنعت او حرفت (کسب) څخه دنوي مدنیت اساساتو پراختیا، د اوبو او برښنا او نورو سر چینو، دښارونو اونورو ودانیو جوړول.

دغو لسو مبداو ته هغوي په قراني تعبیر سره (تلک عشبره کامله) ویل. ددې ټولني مخکښانو دا عقیده درلوده چې تر خپلي وسي دسولي، سلم او د خیر غوښتني دتلقین له لیاري خپل مرام مخ په وړاندي بوزي. او د وخت امیر دپوهني عامولو، ددولتي چارو د اصلاحاتو قبلولو او د ظلم، زور او استبداد له مخته وړلوته تشویق کړي، او خنډونه د ښه او خیر په فکر کولو او د امنیت په ټینګښت سره له مخته یوسي، او پدغه لاره کې لړه ځاني قرباني ورکړي. ځکه د هېواد د ځوانانو په منځ کې روڼ اندي، فهیم او پوهه کسان کم و، او دغه هر ،وه یو قیمت یا بیه درلوده، نو پدي اساس د ځاني تلفاتو څخه مخنیوي کول او د احتیاط څخه کار اخستل عبدالجلال خان او با با عبدالعزیز خان کندهاری څخه اوریدلي و، چې د شهید مولوي عبدالواسع او عبدالرحمن لودین خبری هم هغه تاییدولي.

ب : د مشروطه غوښتني د ټولني نښان یا سمبول

د افغانستان د مشروطه غوښتونکو ټولنه چې دملت د سر ښندونکو په نامه هم یاده شویده. کوچني فرعي جرګه ګي یا کړۍ درلودي او په کلی توګه د تولني ټول غړي یې نه پېژندل، هري فرعي جرګه ګې یو مشر در لوده، او د هغوي دغه غونډي هم ددغو جرګه ګیو د غړو په کورونو کې په پټه توګه جوړیدي. کله چې د جرګه ګی غړي سره راټولیدل، او په خبرو اترو یې پیل کاوه قران عظیم یې په خپل منځ کې ایښود. چې په هغه باندي یو قلم اوتوره هم وه. . د ټولنې دغه نښان د بترک علامه اُو د اسلام ددین او د قران عظیم د لارښوونو اُو

Library

احکامو قبلول دي او د هېواد د استقلال د لاسته راوړلو لپاره پرتوره تکيه کول وو او قلم د پوهې غوښتنې او د پوهې خپرولو او عامولو نمايندګي کوله چې دغه دواړه يې د قران شريف په وجو د سره بترک کول.

دغه نښان دغازی امان الله خان د تخت کښناستنی څخه را وروسته د پوهنې وزارت لپاره وټاکل شو، تر څو د هېواد د سر ښندونکو او د پخوانيو مشروطيت غوښتونکو د هېواد غوښتنې د مرام ادامه وي.

د پوهنې وزارت رسمي ليکونو (مکتوبونو) او خپرونو د يو څه وخت لپاره دغه نښان وساته، او د (معرف معارف) يوې مياشتنې خپرونې هم تر څو کالو پورې دغه نښان درلوده، او حتی چې د پوهنې دزده کوونکو د ځانګړې خولۍ لپاره هم د قلمي (رصاص) له مخې نښان په همدی شکل جوړ کړی و.

دغه نښان د (نظامنامه نشان های دولت عليه افغانستان) د برلين چاپ ۱۳۴۱ ش کال په کتاب کې داسې راغلي دي:

د غنمو د وږو په يوه دايره کې چې پورتنې برخه يې خالی ده يو مستطيل شکله کتاب دي چې لاندينې پښتې يې دليدونکي خواته ده دهغې د ښی خوا په اخرنې برخه کې هغه توره پرته ده چې د لاسی (دستی) برخه کې د کتاب په لاندينې برخه پرته ده، او دکتاب په بهرنې کينه زاويه باندې يوه مشواڼی ديوه وزر (پر) لرونکي قلم سره ليدل کېږي.

نومورې نښان د پوهنې په لومړی، دوهمه او دريمه درجه دولتي نښانونو باندې هم رسم کيده، چې ځنې وخت يې يوازی قلم او کتاب رسم کړی چې توره يې د هغې څخه لرې کړې ده او دا د هغه

کسانو کار و چې هميشه يې د خپلو سپرو او پخوانيو کسانو ملي شعاير او دودونه که څه هم ګټور و په خپل ټيټ سر سره يې له مخته يوړل او دتير وخت سره يې خپلې مسلسلې اړيکې شلولې دي.

ج: ايا د مشروطيت غورځنګ يو ملي اوهېوادني غورځنګ و؟

موږ پدې رساله کې د مشروطيت په غورځنګ کې د هندی ښوونکو ونډه په جلا فصل کې تشريح کړې ده، موږ بايد د هندی مسلمانانو د ا خلاص نه ډکې هلی ځلې د پوهنې په پراختيا او د نوو افکارو په تلقين کې هيرې نکړو، لکه څنګه چې ځينو بهرنيو ليکوالو او دهغوی څخه په تقليد سره ځينو کورنيو خلکو داکتر عبدالغنی هندي د مشروطيت د غورځنګ موسس او مشر ګڼلي دي. چې دا خبره دمنلو وړنده، ځکه نوی فکر او د نوی مدنيت د ګټور اساس اقتباس د ډيرو کلونو څخه مخ کې وجود درلوده،لکه چې د سيدجمال لدين ا فغاني فکري غورځنګ له همدې ځايه د هند، ايران، عثماني او عربي هېوادونو تر خپور شوی و او بيا د امير شير علي خان د عصر غورځنګ او دکابل شمس النهار د جريدي خپريدل چې ديرش کاله مخ کې د نومورې ډاکتر د راتګ څخه کابل ته زموږ ددې مدعا ښه شاهد دي. او له هغې څخه وروسته په ۱۳۳۳ ق کال کې د افغانستان د سراج الاخبار د ټولنې جريدل دا په ثبوت رسوي، چې دغه غورځنګ په خپله په افغانستان او د خلکو په افکارو کې سوابق درلودل.

د افغانستان خلک دلومړي مشروطيت غورځنګ نه مخ کې چې د څوارلسمی هجری پېړی د لومړی څلورمي په پای کې رامنځ ته شو، د نړی د ډيری لوی استعماری قوي يعنې د بريتانيا د امپرا طوری سره په خپله خاوره کې دوه ځله لاس او ګريوان شول، او په

Library

دغو دواړو دفاعی جګړو کې بریالي راووتل. تر څو چې نړی خوړونکي دښمن یې له خپلې خاورې څخه وشاړه. ایا د هېواد څخه دغه ډول بریالۍ او په میړانه دفاع د سیاسي بیداري او دحالاتو (واقعي) درک څخه پرته ممکنه وه؟

د مشروطه غوښتونکو دټولنې نښان چې وروسته د افغانستان د پوهنې رسمی نښان شو.

پداسي حال کې چې پدغه دواړو جګړو کې له ۱۸۳۹ م کاله څخه تر ۱۸۸۰ م ـله پوري څلویښتو کالو په موده کې نه کوم پردي او یا هندي سړي لکه داکتر غنی په افغانستان کې و اونه دهغه وخت په ساقطو حکومتونو پوري مربوط دداخلي اجالو نه کوم سړی، (امیر دوست محمد خان او امیر شیرعلی خان) اونه دغو خلکو زموږ د هېواد خلکو لوري ورکونه او سازمان ورکونه په غاړه درلوده او ما څو ځلی ویلي دي او بیا هم وایم: چې د هېواد څخه د دفاع یا ساتني دروند بار یا پیتی یوازي اویوازي د افغانستان د کلیوالو، کسبګرو او بزګرو خلکو یعنې د افغانستان د عامو خلکو په اوږو پریوتلی و:

نازم به بازوی که کشرانج بیشمار
تنها هم اوست منجی این سر زمین خویش

پدي ځاي کې بیا د خبرو سر خدای بخښلي میرقاسم خان ته وربریږدو. چې دمشروطه غوښتونکو سره ملګری اوبندي هم و. هغه وویل:

"په هغه وخت کې د څو تنو پر ته چې هغه هم د ګوتو په شمار وو نو نور خلک ددې کلماتو لکه دیموکراسی او مشروطه سره بلدنه وو. دهمدغه روڼ اندو او دردیدلو کسانو یوې ډلې د همدغي مفکوري

د پرمخ بیولو لپاره ټولني جوړې کړي وي. ددې لپاره چې ددغه ټولني تکړه کسان د حبیبیې دښوونځي استادان وو. او ددغه ښوونځي ـمومي سر پر ست ډاکتر عبدالغنی و نو داسي ګمان کیده چې دغه مفکوره د ډاکتر عبدالغنی د فکر څخه را پیدا شویده، نو پدي اساس یې د مشروطه غورځنګ بندیانو ته د ډاکتر عبدالغنی دفقري بندیان ویل، او کوم وخت چې به مشروطه بندیان د پوښتني لپاره غوښتل کېدل نو غږ به یې کاوه چې د ډاکتر غني د فقري بندیان راو غواړي!

یوه ورځ د زندان نفر کوټه خلاصه کړه او غږ یې وکړ چې د ډاکتر غني د فقري بندیان دي بیرون ته راشي، هغه څو تنه چې پدغه کوټه کې و بیرون ته راغلل، میر احمدخان کندهاري چې په کاکا مشهور و هغه هم پدغه کوټه کې و د هغه څخه یې پوښتنه وکړه چې ته هم د ډاکتر غني په فقره کې شامل یې، هغه پداسي حال کې چې ډاکتر غني هم پدغه خونه کې ورسره و ډیري سختي ښکنځلي وکړی چې د ډاکتر غني داسي او هغسي، زه په خپله فقره کې بندي یم."

میرقاسم وویل:

دکاکا خبره رښتیاوه، ځکه دغه فقره یعنې لومړي مشروطیت د ډاکتر غني سره هیڅ اړیکي نه درلوده، ددغه غورځنګ ځوانان زموږ خپل پوه خلک و لکه د کاکا سیداحمدخان پښان یو شمیر پوه او د حساب خلک په کې شامل و نو په دي خاطر دغه غورځنګ یو ملي او هېواد ني حرکت (غورځنک) و.

میر صاحب زیاتو ي چې:

"دا څویم ځل دي چې ځینو خلکو په افغانستان کې دمشروطه غوښتني دلومړي غورځنګ په باره کې مطالب لیکلي دي: چې

ګوندي دغه سیاسي، مترقي او افغاني غورځنګ دیوه پردي تن د افکارو څخه رامنځته شوي دي، او ددې هېواد علمي، روڼ اندی اوتکړه کسان او هېواد غوښتونکي صدیق او رشید افغانان دي دیوه بهرني د لاس الـه وی... ښایي ددغو لیکوالو په نظر دا ډېره عجیبه او غریبه راغلي وي چې دغه ډول روښان او مترقي افکار دي پدغه راز تورتم او د ظلمه ډکه فضا کې ددې خاوري د زامنو د مغزو څخه راسر شوي وي، لاکن د تاریخ په شهادت په هر عصر او وخت کې زمونږ پدي خاوره کې داسي فکر منداونو ښتګر انسانان موجود و چې د پوهي او علمي مقام له نظره باید هغوي په وجود افتخار وکړو..." [۳۸] دا هغه څه و چې د خدای بخښلي میر قاسم خان له وینا څخه مو دلته رانقل کړل مګر ددې کرښو لیکونکي په ځانګړی توګه پدي برخه کې د خپل تره ځوی او استاد د مولوي عبدالواسع شهید څخه چې د لومړی مشروطیت د بندیانو له ډلي څخه و مي داسي واوریدل چې ددې تړولني دکندهاریانو لومړني غونډه، یعني مولوي واصف او دده د کورني غړی د کاکا سیداحمدخان سره د کوټي ملګري و دغه خونه په شاهي مدرسه (چوب فروشي) کې د دغې مدرسې په مدرس مولوي عبدالروف خان پوري اړه درلوده چې په هغه وخت کې د هغه دوه ځوان زامن د عبدالواسع او عبدالرب په نومونو هم په هغه ځای کې اوسېدل او د لومړی مشروطیت د لومړني غورځنګ طرحه په همدغه ځای کې برابره شوه، او دا هغه وخت و چې تر دغه وخته ډاکتر غني افغانستان ته نه و راغلی، له دغې وروسته دغې مفکورې د حبیبي دارالعلوم ته هم نفوذ وکړ، او استاد مې داهم ویل : چې ما ډاکتر

[۳۸] د میر قاسم خان مقاله،

غني په خپلو سترګو نه و لیدلی، تر څو په زندان کې مې د هغه سره ویېژندل. د هغه په وینا: ډاکتر غني انګلیس مشر بې شخص و چې د انګریزی ژبې او د هغه علومو پرته چې په لندن کې یې زده کړی و، د ختیځو ادبیاتو، سقافت او علومو څخه په نور هېڅ څه شي هم نه پوهېده، او په ماته او ډېره بده فارسي ژبه یې خبرې کولی، او انګلیسي ژبه یې د اردو ژبې څخه هم ښه او روانه زده وه.

بل سړی چې د یوه څه وخت لپاره په کندهار کې و او ځما استاد و (۱۳۰۴ش) کال په شاوخوا کې و دا په کریټ متخلص عبدالرحمن لودین دی، دا تندمزاجي او راستکاره ځوان و، دا د کوچنیتوب څخه د خپل پلار د کاکا سیداحمدخان پواسطه د مشروطه غوښتونکو د لومړی ټولني د غړو سره یو ځای اشنا او ددوهم مشروطیت روح او زړه و، هغه ځوان چې په شور بازار کې یې د امیر حبیب الله خان په موټر دتفنګچي ډز وکړ، او دخدای بخښلي عبدالهادي داوی سره یو ځای بندی شو هغه هم دا ویل چې : د لومړی مشروطیت دافغاني ټولني لوي مشر مولوي واصف دي چې کبریت دهغه څخه په کوچنیتوب کې درس لوستلي و، او دحبیبي په ښوونځي کې دهغه د ادبیاتو استاد و.

هغه دریم سړی چې دمولوی عبدالواسع او کبریت دغه قول او وینا یې تائیدوله، خدای بخښلي بابا عبدالعزیز دی، چې زه دکندهار په طلوع افغان کې څلو کاله دهغه مرستیال وم، هغه چې دمشروطیت په دواړو غورځنګونو او دروڼ اندو او ویښو ځوانانو په ټولنو کې ګډون درلوده، په صراحت سره ویل چې ددغو دواړو غورځنګونو رامنځ ته کوونکي، پر مخ بیوونکي او دوام ورکونکي موږ په خپله افغانان وو او هندیانو هم یوه ځانګړی فرعي کړی درلوده چې د

افغاني مرکزي جرګي سره يې اړيکي درلودې، ولي دکار رشته او عمومي لارښوونه دافغانانو پلاس او واک کې و، ځما دغه ټولي اوريدني هم دخداي بخښلي مير قاسم خان دهغي وينا صدق کوونکې دي چې دمشروطه غوښتني غورځنګ يو خالص ملي او افغانستاني غورځنګ و نه دا چې دنورو او پرديو پواسطه برابرشوی او يا تلقين شوی وی.

ibrary

٧ څپرکی

دهندی ښوونکو ونډه (داسلام سربښيندونکی)

وارسيديم بجايی من وخاطر در عشق
که بود بلبل وپروانه نصحيت گر ما

په لومړي مشروطيت کې خون ګرمه ځوانانو، تندرو او راديکالو اشخاصو وجود درلوده، چې دهغوی لارښوونکي او رهبران دمعتدل فکر او احتياط خوښوني درلودونکی وو. او دکار دپيل څخه يې داسي فکر کاوه، چې په خپل منځ کې بايد ځني معتدل عناصر او په ګوندي چارو پوهه تجربه لرونکي اشخاص هم ولري.

د١٩٠٣ م کال په شاو خوا کې کله چې دحبيبي دارالعلوم په کابل کې پرانستل شو په هغه ځای کې په ځينو افغاني پوهانو برسيره، دطبعي علومو لکه: رياضي جغرافي دتدريس لپاره دځينو ماهرينو استادانو شتون ته هم اړتيا پيدا شوه ځکه افغانستان په نوو تجربوی علومو کې ماهران نه درلودل. زموږ علماو د منځنيو پړيو دمعقولاتو دښووني دنصاب سره سم دحکمت فلسفي او رياضي دعلومو سلسله چې په اسلامي هېوادونو کې معمول وه لوستل .او دمفقولو او معقولو علومو دزړو معلوماتو ديوی څانګي سره اشنا او بلد شو، پداسي حال کې چې صنعتي انقلاب (بدلون) او داروپا

ibrary

رنسانس په ټولو عقلي او طبعيي علومو کې هغه نوي بدلون چې دتجربي او ازمايښت په اساس ولاړ و منځ ته راوړي و. او نوي علومو په هندوستان په ۱۹ پیړي کې دانګلیس داستعماري قواو په راتللو اود ښوونځيو او نوو پوهنتونونو په پرانستلو سره رواج پیدا کاوه.

افغاني پوهانو ددربار په ګډون دښوونې او روزنې د نوي قانون رواجول، او دنوي پوهنې عامول د اروپا د تمدن د هداياتو سره سم په خپل هيوادکې لازم ليدل. نو پدې اساس پدې فکر کې شول چې ځني مسلمان ښوونکي دانګليس د هندي مستعمرې څخه خپلو ښوونځيو ته راولي، تر څو زموږ نوي زده کوونکي وکولي شي د نوي پوهنې سره اشنا شي. او پدې وسيله نوي علوم، صنعت او حرفت پراخنيا او پرمختيا وکړي.

د۱۳۲۳ کال دسراج الاخبار د يوې ګڼې سر مقاله او مطالبو يې چې په تيرو څو کرښو کې مو معرفي کړل د خلکو او دربار دغه هيله او ارزو ښه توضيح کوي.

پدې سلسله کې د هندي ښوونکو لومړنۍ ډله چې افغانستان ته راغله ډاکتر غني او دده ورونه و چې د حبيبې د مدرسې د تدريس او تنظيم لپاره کابل ته راغلل (۱۹۰۳ م) د مير قاسم خان په قول دا ډاکتر غني د پخاپ د کجرات د جلال پورد جټانو د خلکو او د علي ګرد کالج د تکړه او ممتازه محصلينو څخه و. چې انګريزانو هغه د لوړو زده ګړو لپاره کيمبرج ته واستاوه، نوموړي د خپلو زده کړو په وروستي کال کې ناروغ شو او ويې نکړاي شول چې په اخرينو ازموينو کې بريالي شي، کله چې نايب السلطنه سردار نورالله خان د ملکې ويکتوريا په د عوت انګلستان ته ولاړ، (۱۳۱۲ق ۱۸۹۵ م)

نو هغه ورته د خدمت لپاره راغي او ځيني وخت يې ور سره د ژباړونکي په توګه کار وکړ. کله سردار بيرته خپل هېواد ته راتله نو هغه ته يې د افغانستان دراتللو دعوت ورکړ، اويو کال وروسته کابل ته راغي، او د حافظ احمدالدين وروسته د حبيبي د مدرسي د مدير په توګه وټاکل شو. دده لوي ورور مولوي [۳۹] نجف علي او کشر ورور يې مولوي چراغ علي هم د محمدي مدرسي، عربي او فارسي اسلامي پوهنتون کې هيڅ لاس نه درلوده او يوازي په انګريزي ژبه کې يي خپل زده کړي په رياضي و طبعيياتو کې بشپړي کړي وي، اود افغانستان په ښوونځيو کې هم د رياضي، جغرافيي او طبيعي علومو درس ورکاوه، په هغه وخت کې په کابل کې دريو کورنيو د مولوي لقب درلوده:

اول: د شاهي مدرسي مدرس او د لومړني سراج الاخبار موسس مولوي عبدالروف او دده دووزامنو مولوي عبدالواسع او مولوي عبدالرب چې پدې رساله کې معرفي شوي دي.

دوهم: د ميزان التحقيق فقر اسلامي غړي مولوي عبدالرزاق د هغه د زامنو سره.

دريم: تاجر مولوي احمدخان او ځوي يې مولوي محمد سرور واصف چې پدې کتاب کې په جلا توګه معرفي شوي دي.

د ښوونکو له ډلي څخه وو. يو کال وروسته چې کله دغه ډاکتر درخقيي لپاره هند ته تلو. په ده باندي ديو ډول قاچاقو اشتباه وشوه. او هغه يې په تورخم کې تالاشي کړ، ولي څه شي يې تري تر لاسه نه کړل، نوموړي پدې حرکت سره ډير په قهر شو او افغانستان

[۳۹] مولوي لقب په هندوستان کې هغه چاته ويل کېږي چې په دين يا ادبي علوموکې په عربي يا فارسي ژبوکې د استادي د مقام درلودونکي وي

ته يې د بيرته راتللو څخه انكار وكړ، كله چې امير ته ښكاره شوه چې دي اشتباه حقيقت نه درلوده نو دوه ځله يې په موكده توګه هغه ته وليكل كه چيري دا يو راسخ مسلمان وي نو د اسلامي هېواد د خدمت څخه بايد ځان ونه سپموي، هماغه و چې ډاكترغني بيا كابل ته راغي.
هغه د مشروطيت په مقاله كې د خپلو ورونو او مولوي محمد حسين سره يوځاي چې په اماني دوره كې د لوړينو ښوونځيو مدير او بيا وروسته د تدرساتو رئيس و په ارګ كې بنديان شول. تر څو چې د امان الله خان دسلطنت په وخت كې ازاد شول، او د علي احمدخان والي په ملګرتيا د هېواد د اسقلال د بيرته لاس ته راوړلو د سولي د خبرو په هيت كې راولپنډي ته واستول شو.
هغه وخت چې ډاكتر غنى د يوولس كاله زندان څخه وروسته د اميرحبيب الله خان د وژلو نه را وروسته د ارګ له زندان څخه را ووت . (۱۲۹۸ ش) په ډير درناوي سره يې هر كلى وشو، او دامان افغان جريدي د زندان څخه دده د ازادي خبر په ډيره خوښي سره خپور كړ او د افغانستان په پوهنه كې يې دده د خدمتونو د ادامي غوښتنه وكړه.
مولوي محمد حسين چې د پيښو شاهد او دده سره په زندان كې يوځاي و ډاكتر عبدالغنى په برخه كې داسي ليكي :"هغه د ملت دسربښندونكو يا د اسلام دسر ښندونكو د مجلس مشر(دلومړي مشروطيت د هنديانو ډله) و چې ۱۱ كاله بي ځايه زندان يې تير كړ د هغه علمي او اخلاقي لياقت ښكاره و، چې د پنجاب د ستيټ سكالر په توګه يې په انګلستان كي نهه كاله تحصيل وكړ او د لندن په اسلامي ټولنو كې يې د فصيحو او بلغيو ويناو په كوونكي

ibrary

شهرت درلوده، او امير عبدالرحمن خان هغه ته بلنه وركړي وه چې د هغي د منشي په توګه افغانستان ته راشي."[40] سره له هغه نظره چې په نوي پوهنه كې په تدريسي چارو وګمارل شول، په خپله ډاكتر غنى چې د زندان ډير اوږد رنج او تكليف يې تيركړي و، د خپلو خپلوانو د لېدلو په بهانه هندته ولاړ او بيرته رانغى، هغه په انګريزي ژبه د REVIEW OF POLITCSIN CENTERAL AS SID كتاب وليكه چې په لاهور كې په ۱۹۲۴ م كال كې چاپ اوخپور شو، او په كابل كې يې يوازي يو وراره د نجف علي ځوي عبدالمجيد د ښوونكي په توګه پاتي شو.
د ملت د سربښندونكو(د اسلام سربښندونكو) د هنديانو هغه ډله چې په كابل كې وه او د افغان مشروطيت غوښتونكو سره يې يوځاي كار كاوه، خپل شعار يې د هندوستان د كانګرس د ګوند په تقليد د خپل هېواد د لباسونو اغوستل ګرځولي و،[41] وايې چې عبدالغني مفكر او پوهه شخص و، كله چې په ۱۳۲۹ ق يا ۱۹۱۱ م كال كې د منګلو قبايلو اړودوړ او بغاوت وكړ،او جنرال محمد نادر د هغي دغلي كولو لپاره وګمارل شو، په دغه وخت كې ډاكترغني د ارګ د زندان له دننه څخه د هند په جريدو كې يومضمون خپور كړ او په هغي كې ليكلي و چې كه امير د اسلام د سربښندونكو د هځو ددوام اجازه وركړي وي ، داسي پيښي به نه راپيدا كېدى، ځكه د هېواد د ټولو قوموو او خلكو استازي به دتل لپاره د امير په حضور كې موجود وي، او د خلكو شكايات او ستونزي به يې امير ته

[40] انقلاب ۱۱۰.
[41] انقلاب ۹۱

library

تقديمولي او دشکايت او بغاوت ځای به نه و.[۴۲] دډاکتر عبدالغني په برخه کې د همغه اولي ورځي څخه چې د افغانستان ته راغي داسي اوازي اوشايکات و چې نوموړي دانګليسي مقاماتو د هندوستانې حکمرانانو ګمارل شوي او استول شوي شخص دي.ددې لپاره چې په هندوستان کې اوس د انګليسي انتلجنس سرويس اسناد دمحرميت څخه راوتلي دي او اوس د څيړونکو په لاس کې دي، نو هغه چا دا اسناد لېدلي دي وايي چې پدغو اسنادو کې دډاکتر غني په برخه کې داسي اسناد موجود دي چې د انګليس د جاسوسي ددستګاه سره دده تړلتيا ښي ددې لپاره چې ددې کرښو ليکونکي په خپله دغه څه ندي ليدلي او داسي نقل کوونکي(راوي) چې شقه او داعتبار وړ وي او هغه يې کټ مټ نقل کړي اويا خپاره کړي وي هم موجود ندي نو پدي خاطر پدي ځای کې د ميرقاسم خان وينا چې دډاکتر غني هم عصره و رانقلوو او راتلونکي، راتلونکو ته پريږدم، تر څو په خپله وګوري او يقين حاصل کړي، دا ځکه چې يوازي دې چاپه برخه کې په يوه دفتر کې د اطلاعاتو او اسنادو شتون نشي کولاي د يوه چا د بدکاري او فساد سبب شي ځکه کېداي شي هغه اطلاعات دهغه دنيکو او مثبتو اعمالو په برخه کې وي.

خدای بخښلي ميرقاسم وايي :" ويل يې چې داکتر غني دانګريز جاسوس دي که دغو کسانو چې دغه خبره يې کړي ده د انګليس د انتلجنس سرويس څخه پوره او شقه معلومات تر لاسه کړي وي نو پدي صورت کې ددغه کار ترديد مشکل دي او که چېري خبره يې يوازي د حدس اوګمان له مخي وي، نوبنه به داوي چې نوموړي

[42] انقلاب ۱۰۹

ډاکتر د حرکاتو له مخي وڅيړو او قضاوت پرې وکړو: هغه چې په افغانستان کې انګريزانو په ګټه کار کاوه نو ايا په افغانستان کې د مطلقيت او ارتجاع په ضد ديوی مترقي مفکوري رامنځته کول او هغي ته پراختيا ورکول د انګريز په ګټه و؟ همدا زړه ورملي غورځنګ و، چې د اميرحبيب الله خان لپاره د ترکمانچي[۴۳] د متحوسي موافقت نامي نه منل يوه لويه بهانه شوی، هغه دانګليس په مقابل کې وويل، څرنګه کېداي شي دداسي يوه تړون سره چې خلک په کې رضايت نه لري موافقت وښايم؟ په داسي حال کې چې د افغانستان خلک دمشروطه غوښتني لپاره هلی ځلي کوي، بايد و چې داکترغني فعاليت کړي وي ، تر څو پدغه تړون باندي د اميرحبيب الله خان لاسليک اومنل ژر ترژره تر لاسه شوي واي ترڅو چې دده دا ښه خدمت د انګلسانو له خوا تقديريده.

[43] همدا راز د ميرقاسم په مقاله کې ؟ لاکن څما په يقين د حافظي هېرتياده ځکه چې دترکمان چاي تړون (دا زربايجان د ګرم رود ديوه کلي نوم دترکمان سيند دي) د۱۸۲۸ م کال دفبروری په مياشت کې د اميرحبيب الله خان د عصر څخه مخ کې د ايران او تزاري روسي ترمنځ شوي، وضانات ايروان او نخچوان کې د پنځه مليونه تومانو په مقابل کې روسي ته ورکړ اوځانګړي ګمرکی حقوق او نظامي محاکمات يې هغه دولت ته ور کړه وو لغوه اعلان کړه، شايددخداي بخښلي ميرقاسم خان مقصد پدي ځايْ کې د روس او انګليس ترمنځه د ۱۹۰۷ م کال تړون وي.چې په لومړۍ ماده کې تزاري دولت افغانستان د خپل قدرت د کړۍ څخه چې يسنن د اکتوبر د انقلاب څخه را وروسته د هغی بيرون بللي اودافغنستان سره يې اړيکي د انګليس د بهرنيو چارو دوزارت له لياری ومنل.او د هغي په څلورمه ماده کې دواړو خواو په افغانستان دسوداګري مساوات ومنل، لاکن امير حبيب الله خان ددې تړون دتصديق څخه ځان وژغوره، اودواړو خواو د افغانستان د پاچا له موافقي پرته د تړون اجرا وړ وباله او اميرهم چوپه خوله پاتي شو...

ibrary

نـه دا چـې د هغـې د وروسـتـه کیـدو سـببونه یـې برابـر کـړل، زه (میرقاسم) د ډاکتر غني سره څه اړیکي نلرم، مګر د اخلاقو لـه پلوه، دمسـتندو دلایلـو پرتـه، یوانسـان او پـه ځـانګړي توګـه یـود اسـي مسلمان چې څوکاله یې زموږ د هېواد پوهني او مطبوعاتو تـه خدمت کړی دي، د جاسوسي او ورانکارۍ په فعالیتونو تورنول د انصاف څخه لري کاردي .... که چېري هغه د انګلیس جاسوس و نو طبیعي خبره ده اعلحضرت امان لله خان چې د انګریز سر سخته دښمن و، هغه ژرنه ازاد اوه،او خاصتا هغه به یې د والي علی احمد په ملګرتیا د هېواد د استقلال د بیرته ترلاسه کولو او دسولي د خبرو په حقیقت کې راولپنډۍ ته نه استاوه."

مولوي محمد حسین:

بـل مهم سړي چې په لومړي مشروطیت کې یې لاس درلوده اویو ولس کاله یي بند ولېده، د پنجاب د جالندهر دهندي شوو افغانانو دٰ اورمړ د کورنۍ څخه یوتن و چې د علي ګر په پوهنتون کې یې د (بـي،اې) تـر درجـې پـوري درس لوسـتي، او پـه انګریـزی، پښتو،فارسي، اردو او عربـي ژبوښـه پوهیـده، هغـه د حبیبـي د مدرسي دجوړیدو څخه را وروسته په ۱۹۰۷ م کال کې کابل تـه راغي او پدغه مدرسه کې دتاریخ او جغرافي د ښوونکي په توګه وټاکل شو او د افغاني مشروطه غوښتونکو سره یو ځای شو، او د ډاکتر غنی څخه را وروسته د ملت دسرښندونکو دهندیانو دټولني داراکینو څخه و، چې د ۲۶ کلنۍ په عمر په ۱۹۰۹ م یا ۱۳۲۷ ق کال کې د مشروطه غوښتونکو له ډلي سره دکابل په ارګ کې بندي شو، یوولس کاله وروسته د امان الله خان دپرتخت کښیناستلو سره سم په ۱۳۳۸ ق کال کې ازاد شو،هغه په زندان کې قران عظیم حفظ

کړ. او د تفسیر په دقیقه مطالعه کې لګیا شو، ددې لپاره چې دعلی ګر په پوهنتون کې یې عربي ژبه زده کړې وه،خپل ځان یې نور هم په اسلامي علومو وپوهاوه، د بندڅخه د خلاصیدو وروسته اماني دربار ته یې لیاره وموندله او په ۱۲۹۸ ش کال کې دکابل د لومړنیو ښوونځیومدیر [44] وټاکل شو چې په تصلمي غونډه کې لومړني تن و، تر څو چې د ۱۳۰۵ ش کال په شاوخوا کې د پوهني په وزارت کې د عمومي تدریساتو په ریاست وټاکل شو.

مولوي محمد حسین د اماني رژیم د زمانه سازی د شخصیت سره موافق و او د(افغان پادشاه) په نامه کتاب یې د اماني دوري د حالاتو په توصیف کې په اردو ژبه ولیکه، چې په ۱۳۴۶ ق کال کې په لاهور کې چاپ شوي دي.

ولي څه وخت چې حبیب الله د سقاو خوي په ۱۳۰۷ ش کال په ژمي کې کابل ونیوه، هغه د حبیب الاسلام په نامه دارتجاعی جریدي مدیر شو، او څه ناسزا نه و چې ده د امیر امان الله خان په برخه کې روا ونه بلل او وروسته له څو میاشتو د کابل څخه وتښتید او هند ته ولاړ.

کلـه چـې د ۱۳۰۸ ش کـال د میـزان یـا تلـی پـه میاشـت کـې محمدنادرخان کابل ونیو او پاچا شو، هغه د (انقلاب افغانستان) په نامه کتاب په جالندهرکې په اردو ژبه خپور کړ، چې سر تر پایه د محمدنادرخان او دهغه د کورنۍ په صفتونو او مدایحو او دامان الله خان او د هغه د وخت د اشخاصو په غندني او بدولو ډک دئ

دغه دواړه اثرونه اګر چې بیطرفانه ندي، لاکن په کابل کې د هغه د ۲۵ کلن ژوند د شاهداتو درلودونکي دي،چې د تاریخ لیکونکو

[44] انقلاب ۲۱

ibrary

لپاره ښه ماخذ اومدرک کیداي شي (د ټولو هغو وچو او لمبدو سره چې په دوارو کتابونو کې موجود دي.)

محمدحسین پر کاره سړي و، په کابل کې (۷۵) کتابونه او رسالي په پښتو، فارسي، انګریزي، او اردو ژبو ولیکلي چې د هغي څخه ۱۳ ټوکه يې د پوهني وزارت په تعلیمی نصاب کې چاپ شویدي، او ۱۸ توکه يې امان الله خان ته تقدیم کړل او پنځه ټوکه نوريې د پوهني دارلتالیف ته لیکلي او یا ژباړلي او نور پاتي يې په هند کې چاپ او یا نا چاپ پاتي دي[45] د ۱۲۹۹ ش کال په شاوخوا کې د (معرف معارف) مجله هم دده له خوا خپریدله چې په هغي کې د(جهاداکبر) په نامه دده خپل په فارسي ژبه ناول په تدریج سره چاپیده، چې د افغان او انګریز دلومړي جګړي پېښي يې د افغانستان د خلکو د هېواد پالني او جهاد دوستي دولولو په تعویرولو د کابل د عوامو د محاوری سره سمي لیکلي او دا په فارسي ژبه لومړني ناول دي چې په افغانستاني مطبوعاتو کې خپور شوي دي.

هغه د خپلو کتابونو په فهرست کې په اردو ژبه دیوه کتاب یادونه کوي چې دلومړي مشروطه غوښتونکو د ټولني پراحوالو يې لیکلي و ولي په خواشینی سره باید ووایو چې چاپ شوي ندی. په هر حال سربیره پردي چې دا زمانه سازه او مذبذبه شخصیت و ولي هغه کار چې محمد حسین خان د افغانستان د پوهني په برخه کې تر سره کړي او د مشروطیت په لاره کې دده ویوولس کلن زحمتونه او د افغانستان د پژندني په برخه کې دده تالیفات د هیرولو وړ ندي.

---

[45] انقلاب ، د کتاب د پاي فهرستونه.

۸

د مشروطیت د غورځنګ مخبران

د مشروطه غوښتونکو د ټولني د مخلصو او ربښتینو دردیدلو غړو په منځ کې ځوفاسد او ددولت ګمارلي اشخاص هم و، چې دټولني د اقداماتو او پریکړو اطلاع يې امیر ته ورکوله، چې د هغي جملي څخه د میر قاسم خان په وینا بلوونکي ملامنهاج الدین، سردار محمد کبیرخان او عبدالحق څخه یادونه کولي شو، او مولوي محمدحسین هم دهغه نوم راوړي اولیکلي چې: امیر حبیب الله ملامنهاج الدین ته ویلي و چې: که چېري دده د فهرست شامل ټول کسان(مشروطه غوښتونکو د ټولني ټول کارکونکي) ووژل شي د هغوي خون به ذهغه په غاړه وي[46] نویدي اساس امیر د ټولني ټولو غړو اوږد فهرست په بخارۍ کې وسو ځاوه، او وي ویل: که چېري دغه ټول ځلک ووژنو عالم به بربادشي.[47] ملامنهاج الدین چې اصلا د جلال اباد دختیځ لوري د شینوارو د قوم څخه و اود دربار دشهزاده ګانو ښوونکي و، ددې ناجایزه عمل د کولو سره سره چې د روڼ اندو د نفرت وروګرځیده، ولي بیا هم د زمانه سازي او د استخباراتي سرچینو سره د اړیکو په سبب په اماني دوره کې په خپل ځاي پاتي شو او په ۱۲۹۹ ش کال کې د چاریکارو دستاره افغان د جریدي د مدیر په توګه وټاکل شو، لاکن د مشروطه غوښتونکو دنوو ازادو شوو ملګرو په احتجاج د پوهني وزیر

---

[46] انقلاب ۲۲۸

[47] غبار. مسیر ۷۱۸

محمدسیلمان خان د هغه لاس د کاره وویست، چې بیا وروسته دقطغن او بدخشان د لوري په مخبري یعنې جاسوسي واستول شو.[48] دویم شخص عبدالحق یوازی د میر قاسم خان په وینا پېژنم او په بل ځای کې مې دده نوم ندی لیدلی، لاکن دا کاذب یا دروغجن مخبر عبدالحق د ملا عبدالحق ارغندیوال څخه پرته بل څوک دی چې د عبدالحق ارغندیوال یادونه مخکې راغله.

دریم شخص چې د فهرست په توګه د مشروطه غوښتونکو د نومونو په تقدیمولو سره امیر ته متهم یا تورنی دی د غبار په قول د کابل د فابریکې[49] فني کارګر استاد محمدعظیم خان و چې دوشکي د پخوانیو او ماهر و جوړونکو له کورنۍ څخه راوتلی او په خپل فن کې ډېر پوخ ماهر و، او د راپور د ورکولو څخه وروسته لوړو رتبوته ورسېد.

دغه فني شخصیت په اماني دوره کې هم په لوړ قدرت کې و، د جګړه ایزو وسلو جوړولو د سر افسر په توګه و ټاکل شو او د ۱۳۰۰ش کال په شاوخوا کې د وسلو د پېرودلو لپاره اروپا (ایتالیا او المان) ته واستول شو او د برلین د ختیځ د ازادۍ په جریده کې د هغه عکس د افغاني اشخاصو په ډله کې چاپ شوی و. هغه په کابل کې په برګر عظیمو شهرت درلوده.

---

[48] انقلاب ۲۲۸
[49] غبار ۷۱۷

ibrary

دوهم بخش

دوهم مشروطیت

لومړنی خبرې

په تېرو مخونو کې مو د لومړی مشروطیت دملي غورځنګ د پیل داستان چې په ۱۳۲۳ق کال کې د سراج الاخبار د ټولنې په بنسټ رامنځ ته شوی و او د یوي ډلې روڼ اندو افغانانو په وژلو او بندي کولو سره د ۱۳۲۷ق کال د صفری په میاشت کې پای ته ورسید ولوسته.

هغوی په خاورو او وینو کې ولړلی شول او د ملي مبارزې په ډګر کې قرباني شول، ولي:

عشق از فریاد ما، هنگامه ها لقمیر کرد
ورنه این بزم خموشان هیچ غوغای نداشت

هو! دا فریادونه، زګېروی او شور او واویلاوی ارامې نه شوی، او د هېواد او ملت سره دمینې لرلو او د همدغسې روښانه پاتې شو، او د زمونږ د خلکو او روڼ اندو تر منځ د ازادۍ غوښتنې غورځنګو نو او د ملي بیدارۍ یا وینېدو څپو دوام وموند.

د شلمي پېړۍ په دوهمه لسېزه کې زمونږ د هېواد ټولنېزه بڼه ښه نه وه ځکه امېر حبیب الله خان د خپل قدرت په لوړو پوړو کې له خلکو څخه لرې او د غبار په قول "په حرم کې ډوب شوی و" او په دغه کار کې یې دورمره افراط او زیادښت وکړ چې مزاجې حالت یې هم ډېر بد او زیږ شو، او د ده مامورینو اوګمارل شوو کسانو ولیدل چې امیر د غفلت په خوب کې ښه ډوب شوی دی، نو د بې ګناه خلکو په

brary

چور او چپاول یې لاس پوری کړ. څو ځلې د پکتیا (جنوبي) کندهار او هرات په سمتونو کې د عوامو خلکو بلواوې اوارو دوړ رامنځ شو، لاکېن مرکزي حکومت په زور ښودلو او لښکر کشیو اتکا وکړه، او امیر د غفلت د خوب څخه راویښ نشو.

د مظلومو خلکو او په ځانګړې توګه د افغانستان د ملت د شجایاو او مزاجی خطایعو څخه ده هر څومره چې ربړونه او تکلیفونه وګورې او هر څومره چې وتکول شي په هماغه اندازه د دوی ملي مقاومت، ټینګتیا او استواری نوره هم زیاتېږي او د مبارزې میدان ته تر ټولو مخکې ورځي.

د افغانستان خلکو په دوو دفاعي جګړو کې بهرنیو یرغلګرو او انګلیسي نیورکګرو ته خپل دغه ملي خوې او خصلت په ثبوت رسولی دي. دغه راز زموږ د خلکو ملي احساس د کورنۍ زور زیاتی او د امیر د ګمارل شویو د چور او چپاول په مقابل کې هم ژوندی و چې:

ملت بود ان شیر، هنګام تزاحم
چون بیشتر ازرده شود، پیشتراید

د لومړی مشروطیت نیک او ملي غورځنګ د امیر او د ده د درباریانو په استبداد، زور ازمویلو او وینو تویولو سره چې ویل به یې "د نوو اصولو هر څه قبلوم الامشروطه"[50] په ظاهري توګه له منځه ولاړ، لاکن وروسته یې د ملت د زامنو په زړونو کې په پټه

[50] دا ملت عبدالقدوس خان اعتماد الدوله په هغه استضتا کې چې د کندهار د علماو څخه یې په ۱۲۹۹ش کال کې کړی و، لیکلی دی (د بشپړو معلوماتو لپاره د غبار ۸۰۳ مخ وګورئ) د اعتماد الدوله مړینه د چهارشنبي په شپه د ۱۳۰۷ش کال د کب په ۲۳ د کابل په شهرارا کې ده.

زیلی ځغلولی وې او دوهم مشروطیت یې رامنځ ته کړ، چې په الماني دوره کې یي د هېواد ازادۍ، د اداری نوی لاره، او د افکارو د بدلون ثمره وکړه.

لومړی نړیواله جګړه چې د ۱۳۳۲ق کال د روژی په میاشت او د ۱۹۱۴م کال د اګست په میاشت کې پیل شوه، ټولې بشري نړۍ ته ټکان ورکړ د دی لپاره چې د خلافت مقام (د ترکي عثماني سلطنت) هم په هغه کې د المان او دهغه د متحدینو په طرفداری ورګډ شو، د انګلیس د دولت او دهغه د انډیوالانو د جګړه ایزو اقداماتو په خلاف لویه هیاهوی او شورماشور د هندوستان د مسلمانانو او د نورو اسلامي هېوادونو تر منځ راپورته شو، او په ډېره لږه موده کې د نړۍ او د ختیځو هېوادونو د ژوند حالات او سوداګرۍ بدله کړه.

امیر حبیب الله خان یوه میاشت وروسته په کابل کې د هغه وخت د سپین ږیرو او مخورو په دیوه لویه غونډه کې د بیطرفۍ اعلان وکړ (د ۱۳۳۲ق کال د شوال میاشت ۱۹۱۴م کال) په داسې حال کې چې عوامو خلکو د عثماني ترکي او د اسلامي خلافت د مقام چې په استانبول کې و د بریالیتوب شعارونه ورکول، او د خلافت ګوند چې د هندوستان د ملیونونو مسلمانانو په منځ کې نفوذ کړی و او د عثماني ترک د قواو د تقویې لپاره یې د مرستې وسایل او چاندې راټولولې، او هره ورځ به د خلافت د ورځپاني په سلګونو زره نسخې په بمبي کې ویشل کېدې، او سلطاني سره خولۍ د مسلمانانو شعار ګرځېدلی و.

لاکن امیر چوپ او د حرم له اړخه لری نه تللو، شاید چې په دهلي کې د هغه د انګریزی اربابانو لپاره همدغه د چوپتیا او اراموالی

brary

حالت د ي ړه داسې هندوستان په خوا کې چې په جګړه کې د
برياليتوب د سرچينو څخه يوه و مطلوب و.

افغانستان د افغان او انګليس د دوهمې جګړې را وروسته د برتانوي هند د قوي دولت په خوا کې و، او امير عبدالرحمن خان چې قهار سياست مدار او د کورنيو سر غړونکو لپاره د تيره تيغ درلودونکي سړی و. په بهرنی سياست کې د ډېري ښې رويې سره يې يوازې په دهلي تکيه وکړه، او د افغانستان هغه سياست چې تزاري روسي ته يې تمايل درلوده او د امير شير علي خان سياست و چې د هغه د له منځه تللو سبب شو په ښکاره يې هغه يوه سهوه او خطا وبلله او منشي سلطان محمد هندوستانی په هغه شرح حال کې چې د ده د نظر لاندې ليکلی او د تاج التواريخ په نامه ژباړل شوی محکوم کړ لاکن د دغه دارمدار او نرمش او د هند د وريسرا څخه د کال ۱۸ لکو کالدارو د ترلاسه کولو سره، سره بيا هم خټېځ سرحدات او د قبايلو چاري يې يوازې د وريسرارحم او کرم ته پرې نښودې، او په هغه پوهې او لياقت سره چې په سياست کې لرله د يوې خوا يې د هند وريسرا ډاډه ساته، لاکن د دې لپاره چې د افغانستان د سياسي او شوق الجيشي موقيعت څخه يې پورته ګټه اخيستی واي، نو کله، کله به يې د هډې د ملا نجم الدين په شان ملايان د کابل د ګردي جومات او د نورو ديني مرکزونو څخه قبايلو ته ور شړل او فراري کول تر څو هلته د جهاد اوازي ګرمي وساتي او وريسرا پاملرنه به يې دی ډول قبلوي غورځنګونو ته راوړوله چې که چېرې د هند د لويديځ سرحدي قبايل د دې خوا څخه تحريک شي نو د برتانوی هند لپاره به يې نتيجې ډېرې وي، هغه ۱۸ لکه

کلداري چې واسراي يې ورکوي يوازې د امير د مينځلو مزد دي، او د برتيانوی هند وايسرا بايد په دی باندې هميشه معترف وی چې:

" امروز در قلمرو دل، دست، دست تست"

په دغه کاړه او ناروغ سياست سره امير عبدالرحمن وکولی شول چې خپل موقيعت د افغانستان د امارت سره ټينګ وساتي، لاکن د هغه د مړيني وروسته ځوي يې امير حبيب الله خان ونه کولی شول چې په يوازې توګه دغه حالت ته دوام ورکړي، نو په دې خاطر يې خپل ورور سردار نصرالله خان چې يو اخوند مشربي سړی و، د دې سياست د يوه اړخ د پر مخبيولو لپاره وګماره، دا په خپله دوايسرا سره جوړ راغي او خپل مشر ځوي سردار عنايت الله خان يې د هند د وريسرا لارد کرزن حرمنور ته ورولېږه (۱۹۰۴م کال د ډسمبر ۱۲) او يو کال وروسته (۱۹۰۵م کال) يې د هند د بهرنيو چارو سکرتر لويش وليم دين ته په ډېره ښه بڼه او دارمدار سره په کابل کې هر کلي و وايه، او په يو څو کرښيزو تړون کې هر هغه څه چې امېر عبدالرحمن د راولپندي په سفر کې په ۱۸۸۴م کال کې د لارد سره منلي و کټ مټ يې هغه ومنل او په دې توګه افغانستان بيا د هند د وايسرا د ستقيم نفوذ لاندې پاتي شو، د موافقت دغه اړخ د وايسرا د سياسي اعتماد د ترلاسه کولو لپاره و چې امير د هميشه لپاره هغې ته متعهد و او د سرد ويښته په اندازه يې د هغې څخه کوږوالی نه کاوه او د بريتانيا د دولت اعتماد يې له لاسه نه ورکاوه.

لاکن په دغه سياسي لوبه کې يې چې امير يې په خپله لوبغاړی و، خپل بل ورور سردار نورالله خان يې له شاهي ارګ څخه وويست او د

brary

ارگ په لویدیځ لوري کې ورته هغه مانۍ چې اوس د وزیرانو د شورا د کار ځای دی دزین العماره په نامه ورته جوړه کړه ترڅو چې خلک وکولی شي پرته له قیدو بسته همیشه په ازاده توګه ده ته راشي، او د هر خان، ملک او اخوند سره اړیکې ولري، او د ټولو سرحداتو او قبایلو چارې اداره کړي، او د لازم لېدلو په صورت کې وکولی شي په ختیځو سرحدونو کې یو حرکت او خوځښت را منځته کړي. او که چیرې وغواړي جهاد اعلان کړي او هغې ته د افغانستان د خلکو د ارادې د ښکاره کولو رنګ ورکړي،

دا هغه سیاست و چې امیر او د ده ورور له خپل پلار څخه زده کړی و، چې د خوږوالي او سازش سره یو ځای د قهر او غضب وسله هم باید په لاس کې ورسره وي. نو په همدې خاطر د سردار نصرالله خان مقر د همیش لپاره د قبایلو د مشرانو، روحانیونو او د جهاد د اخوندانو رجع وه د هېواد د مرکز او اطرافو سره، او په همدې ترتیب سره یې د افغانستان پر خلکو خپلې مطلقې حکمرانی ته ادامه ورکوله او د سراج الملته والدین د ؟) خپل ذات یې د دیني او دینوي روښنا یوو سر چینه بللي و، پداسي حال کې چې دده زیاتره ارزښتناکه وخت به ددربار په ښایست او دحرم د ښکلو میرمنو په ډول او سینګار کې تیریده، او که کله به بهرته هم راووت نو په ښکار میله جوړول او د ساعت تیری د فرش وظرف په ترتیب او سمبالولو به لګیا او اخته کیده او سراج الاخبار به دده دښکار په برخه کې د طنز او کنایې په توګه داسي لیکل:

همه اهوان صحرا، سر خود رانهاده برکف!
با میدانکه روزی بشکار خواهی امد!

(٢)

ګاوندی محرکه عوامل

ازاد قبایل او د هندي مجاهدینو مرکزونه:

ددیورند دسرحدي کربښي په دواړو غاړو کې، چې د برتانوی هند او د افغانستان ترمنځ د ١٨٩٣ م کال دنوامبر په ١٢ په ١٣١١ ق کال کې د هند د بهرني سکرتر سرماتیمر د یورند او د امیرعبدالرحمن تر منځ رامنځته شو، او د افغانستان د خلکو او قبایلو د رضایت پرته په رسمیت و پیژندل شو او وتپل شو، پښتو ژبی سر حدی قبایل جنوبا د وزیرو، میدو، دوړو بنګښ، اپریدی، مومند او نور دلار یې تر سیمی پوری شمالا او سیدل، دي قبایلو دپښتو راو دنورو هغو ښارونو د انګلیس حکمرانانو سره چې د هغوي د مستقمي سلطی لاندي وي دهندوستان د پولیټکل ایجنټ پواسطه اړیکي درلودي. لاکن د صوبه سرحد دداخل پولیسي او امنتي قوانین پرهغوي جاري نه و، او عموما د عنعنوي جرګي په توګه اداره کیدل، نو پدي اساس انګلیس پولیټکل ایجنټ دا حق نه درلوده چې د هغوي په کورنیو چارو کې مستقیمه مداخله وکړي.

د هند د مغولي امپراطوري په مرکزکې د ١١٧٠ ق یا ١٧٥٦ م کلو په شاوخوا کې یو ډیر مهم فکري، اصلاحي او دیني حرکت د هغه وخت د مشهور عالم شاو ولي الله دهلوي پواسطه منځته راغلي و، چې ددغي کورني د مشرانو له خوا تعقیب شو، د هغه د مهمو اصولو څخه د ټولینزو او اقتصادي اصلاحاتو او د اسلامي

brary

حکومت د ساتلو په لاره کې د جهاد څخه یادونه کولي شو، او کله چې لدې وروسته لار دلیک Lord Lalke انګلیسي حکمران په ۱۸۰۳ م کال کې دهلي ونیوه نو سکانو هم په پنجاب کې خپله سلطه ټینګه کړه، نو پدې خاطر د شاه ولي الله لمسي مولوي اسماعیل د هلوي د سید احمد بریلوي سره یو ځای د مجاهدینو دیوه کاروان په ملګرتیا دسیند، کندهار او کابل له لیاري پیښور ته راورسیدل، او د جهاد هنګامه او ولوله یې د هغه سیکانو سره چې پیښو ریې نیولي و او هم یې د بارکزایي سر دارانو سره (د امیردوست محمدخان ورونه) ګرمه کړه، او یو شرعي حکومت یې د ۱۲۲۴ ق کال د جمادي الاخیر په ۱۲ یا د ۱۸۲۷ م کال د جنوري په میاشت کې د پیښور په چارسده کې اعلان کړ،
لاکن ددغه حرکت یا غورځنګ دواړه مخکښان یا مشران د ۱۲۴۶ ق کال د ذیقعدی په ۲۴ یا ۱۸۳۱ م کال د مۍ په ۶ دسیکانو د لښکرو په مقابل کې د برجیلم په غاړه په بالا کوټ کې په شهادت ورسیدل. او ددوې نور ملګري په هم هغه غرونو کې سره خواره واره شول. تر څو چې ددغې کورنۍ د پاتي کسانو څخه یوتن سید نورالدین دهلوی د صوبه سرحد دکوهستان په درستانه کې د ازادو مجاهدینو لپاره یو مرکز په ۱۸۴۰ م کال کې جوړ کړ او دهغه دنیا یې خلکو څخه مولانا عبدالله چې په ۱۹۰۲ م کال کې و مړ د هغه څخه وروسته د هغه ورور عبدالکریم چې په ۱۹۱۵م کال کې مړ شو او دهغې څخه راوروسته دهغه لمسي رحمت الله او نعمت الله د چرکنډ د سمڅي په ځای کې یو په بل پسې د هغه په ځای کیناستل. دي سلسلي دالمجاهد د جریدی په خپریدو سره چې مدیر یې محمد بشیر چې تر ۱۳۱۰ ش کال پوری هم ژوندی و دوام

درلوده، او همیشه یې دکابل ددربار او ددې ځای درون اندو سره اړیکي درلودل چې ددې اړیکو د اسنادو یوه برخه د کابل په ملی ارشیف کې موجوده ده، چې افغاني حکومتونو به د هغوی سره مالي او اخلاقي مرستې هم کولې. د شلمي میلادي پېړي په پیل کې په هند کې دکانګرس د ازادی غوښتني غورځنګ اوله هغې وروسته په ۱۹۱۴ م کال د لومړي نړیوالي جګړي له پیل څخه په هغه ځای کې د خلافت غورځنګ او مهاجرت په ډیر شدت سره روان و. او په هندي ځوانانو کې (د هندوانو او مسلمانانو په ګډون) د هندوستان د ازادي غوښتني جذبې مخ په وړاندی خپلې ځغلولې، او ټول دغه راز خلک چې د پردیو دحکومت او د انګریز د نیواکګرو سره یې جوړښت نه درلوه او غوښتل یې چې د ازادي لپاره یو کاروکړي، نو دپښتنو د سرحد دازادو قبایلو او د مجاهدینو دي ټاټوبي یا ځالي ته یې مخ راګرځاوه ، او د همدغه سربښندونکو او زیار کښو خلکو په واسطه به په کابل کې افغاني مرکزونو ته ور پژندل کېدل، او کابل ته به یې د هغوي درسولو وسایل د قبایلي سرحداتو د لیاري برابرول ، او همدا خلک و چې د هند د ازادي او د ازاد هندوستان د موقت حکومت د جوړولو زمیني یې په کابل کې برابري کړی. چې ددهلي انګریزان او دپلټنو نیواک ګر مرکز ونه یې ډیر سر ګردانه کړي و.
دشیخ الهند: د غورځنګ د یاغیستان د قبایلو په منځ کې د ازادي غوښتونکو مرکزونه او کابل :
په ۱۸۵۷ م کال یا ۱۲۷۳ ق کال کې دهند د ازدادي غوښتني د پاڅون وروسته چې انګلیسي نیورګ ګرو هغه د غدریعني MuTiny په نامه و ځپل دهند ځینو (مسلمانو مخ کښانو د شیخ

الهند مولانا محمود الحسن (د ۱۹۱۷ څخه تر ۱۹۲۰ م کال تر جون پورې په مالتا کې اسیر) په اشاره او تلقین د هند په د ننه او بهر کې د ازادي غوښتني حرکاتو ته ادامه ورکړه، چې د هغې جملې څخه ومولانا ابوالکلام ازاد، مولانا محمد علی جوهر، حکیم اجمل خان نواب وقار الملک، ډاکټر مختار احمد انصاري، مولانا تاج محمد امروټي او د کراچی سوداګر عبدالله هارون او داسې نورو چې د هند په دننه کې یې په پټه توګه فعالیت کاوه، او په ازادو سرحداتو کې فضل واحد د ترنګزو حاجی، دبابړې ملاصاحب (چې د ۱۹۱۵ م کال په سپمتبر کې د شبقدر د حملې مشرو) او د اباسین دکوهستان ملااحمد جان صاحب سنډا کې چې (د ۲۰ پېړۍ په پیل کې د انګلیس د استعمار په مقابل کې سر سخته مجاهدین و) لدې وروسته د خداي خدمتګارانو دټولني بنسټ اېښودنکي خان عبدالغفار خان و،

شیخ الهند ده ۱۹۱۵ م کال دسپتمبر په ۱۸ یا په ۱۳۳۳ ق کال کې حجاز ته ولاړ او له هغه ځای څخه یې د ازادي د مبارزي د لیاري د ملګرو څخه یوتن (نوي مسلمان شوي شاګرد) مولانا عبیدالله سندهی دکویټې، ښوراوک او کندهار د لیاري څخه کابل ته راو استاوه، چې د ۱۹۱۵ م کال په اکتوبر کې دي ځای ته راورسیده، او دسردار نور الله خان، سردار عنایت الله خان او دانډو د حاجی عبدالرزاق په مرسته یې د هند د ازادي غوښتونکو د فعالیت لپاره په کابل کې مرکز جوړکړ، او د (ازاد سرحد) د چمبرکند د سمځي او ستهانې د مجاهدینو د مرکزونو سره یې خپلې اړیکې ټینګې کړې، او له همدې لارې څخه به د هند ازادي غوښتونکي ځوانان او عالمان د تحریک د ادامې لپاره کابل ته راتلل، او لدې ځای څخه

به یې د هند د ازادي د حاصلولو لپاره د اسیا او اروپا په هېوادونو کې خپلو هلو ځلو ته دوام ورکاوه.

په همدې وختونو کې د لاهور د ګورنمنټ کالج د زده کونکو یوه ډله د هرې پور او ازادو سرحداتو له لیاري د ۱۹۱۵ م کال په فبروری کې کابل ته هجرت وکړ، چې پدې ځای کې د هند د ازادي غوښتونکو په ټولنه کې شامل شول، چې پدې ډله کې د ملتان افتخاري مجیټریټ د (بابړو د قوم) خان بهادر رب نواز ځوي الله نور خان هم شامل و، چې وروسته یې د هند دربنیتنو ازادي غوښتونکو اطلاعات دکابل څخه دانګریزي جاسوس سر چینوته ور کول.[51] په دې ډول کابل د هند د سیاسي فعالیتونو مرکز وګرځید، ار محمد میان بن عبیداله (مولوي منصور انصاري) چې د شیخ الهند د سر ښندونکو شاګردانو څخه و د مهمو سیاسي اسنادو سره د حجاز څخه هند ته ورسید، (۱۹۱۶ م کال اپریل) او له هغه ځای څخه د ازادو سرحدونو له لیاري د ۱۹۱۶ م کال د جون په میاشت کې کابل ته راغي، دا شخص باعمله عالم و چې په ۱۳۰۱ ق کال د هند په سهانپور کې زیږیدلي او د ۱۳۲۴ ش کال ددلوی په میا شت کې د ۶۲ کالو په عمر وفات شو چې د لغمان د مهترالملک په هدیره کې ښخ شویدي.

---

[51] الله نواز جې په اماني دوره کې یو شکمن شخیضت و او له معارف څخه وویستل شو، د محمد هاشم خان په کابینه کې وزارت او سفارت ته ورسید، او د عمر تر پایه په کابل کې پاتي شو، چې په همدي ځاي کې د ۱۳۴۵ ش کال د وږی د میاشتي په ۱۲ نیټه مړ شو، هغه ددوهمي نړیوالي جګړې په وخت کې د افغانستان د سفیر په توګه د هتلر تر څنګ په برلین کې ناست و.

مولانا منصور سربیره د ازادي غوښتي دکردار، فکر مند مولف او دځانګړو سياسي نظرياتو درلودونکي شخصيت و چې په اردو او فارسي ژبو کې اتلس تو که کتابونه د اسلام له نظره په سياست دين او حقوقو کې وليکل، چې ځينې يې چاپ شوي دي، ددې کرښو ليکونکي هغه لېدلي او د هغه سره خبري اترې درلودې، هغه د عمر تر پايه د ازادي غوښتني او فقيري او درويشي پر مسلک د " دالهي حکومت" د ثابتو او نه تغيريدونکي افکارو سره پاتي و، ددې لپاره چې په ازادو سرحداتو کې د افغانانو سره ډېر وخت لپاره يوځاي و په پښتو او درى ژبو کې ښې خبرى کولي او د سيد محمدامين بنورى باجوړى دلور زهرانامى سره يې واده کړى و چې او لادونه يې تر اوسه په کابل، ننګرهار او هند کې پاتي دي.

دري مهمې پيښې

دلومړى نړيوالي جګړي د پراختيا او شدت سره، د انګليس د امپراطورى بډايې مستعمره هندوستان د المان او دهغه د ملګرو له نظره په جګړه کې لرى نه و، او غوښتل يې چې پدغه نيمه لويه وچه کې او په ځانګړي ډول د هغه ځاى د مسلمانانو په منځ کې نفوذ وکړى، او دغه کار د عثماني خلافت پواسطه چې په جګړه کې د هغوي ملګري و تر سره کيده، تر څو د افغانستان مسلمانان د انګريزانو په مقابل کې جهاد ته ولمسوي، او پدي وسيله په هند کې يو پاڅون منځ ته راوړي او د انګريز قواوي په خپله په هند کې بوختي وساتي او د جګړي له ډګر څخه يې لرى کړي: نو پدي خاطر کابل د ځينو اروپايې او اسيايې هېوادونو د سياسي فعاليتونو مرکز وګرځيده، لاکن امير په ډيره خونسر دي او هغي تجربې سره چې د خپل پلار له وخت څخه يې پدي برخه کې لرله، د

افغانستان او د سرحداتو دمشرانو او مخورو يوه کو چنى جرګه په کابل کې جوړه کړه، (د ۱۹۱۵ م کال اپريل يا ۱۳۳۴ م کال) او د افغانستان بيطرفي يې تائيد کړه. پداسي حال کې چې د افغانستان زياتره خلک د اسلامي يووالي او د عثماني خلافت سره د مرستي طرفدارو، د سراج الاخبار مدير محمود طرزي د عامو خلکو د ولولو په ـ ٔ رګندولو د ۱۳۳۴ق کال د ربيع الاول په ګڼه کې چې د ۱۲۹۴ش کال د مرغومې د ۱۶ سره سمون خوري په دغه جريده کې د لاحي "علي الفلاح" تر عنوان لاندې يوه مقاله خپره کړه او په هغې کې خلک د سياسي ازادۍ د تر لاسه کولو او ملي پاڅون ته ولمسول شول، چې دغه مقاله سانسور شوه او محمود طرزي ته وويل شول چې : هغه چرګ چې بې وخته اذان کوي سر يې د غوڅولو دى، او هغه يې ۲۶ زره روپۍ جريمه کړ، چې دغه پيښي د هغه زوم شهزاده امان الله خان خلاصي کړى، انګريزان ويښ او د حالاتو څاريې کاوه او د هغو ملکي او عسکري جاسوسۍ د وسايلو پواسطه يې چې په اسيايې هېوادونو او هندوستان کې يې درلودل، د انتلبجنت سرويس، سي، اى، ډي او د ټولو ښارونو او په ځانګړې توګه د کابل د سياسي ماينډګيو څخه د اطلاع اخيستله، چې د دغو پټو اطلاعاتو يوه ټولګه د ۱۹۱۶م څخه تر ۱۹۱۸م کلونو پوري اوس د محرميت څخه خلاصه شوى او د لندن په انډيا افيس کې موجوده ده، او د هغي اردو ژباړه د "تحريک الشيخ الهند" په کتاب کي چې په ۱۹۷۵م کال کې په ډهلي کې چاپ شويدى خپره شويده، چې په دې فصل کې مې د هغي څخه استفاده کړى ده چې د هغي حواله د تحريک د لنډيز په علامې سره ورکړ شويده.

چې په دې وخت کې په کابل کې څو مهمې پېښې شویدي چې د افغانستان د کورنیو خلکو په فکري حالاتو یې اغېزه کړې وه چې د دوهم مشروطیت سره فکري اړیکي لري چې باید په دې ځای کې په لنډېز سره راوړل شي:

اول: د هندیانو تنظیم

لکه څنګه چې مو وویل د شیخ الهند ربنتني او ازادۍ غوښتونکي شاګرد مولانا عبیدالله سندهي د ۱۹۱۵م کال په اکتوبر کې کابل ته راغی او ټول هغه هندي طالبان چې مخکې ازادو سرحداتو او کابل ته راغلي و راټول او تنظیم یې کړل، او د سردارنصرالله خان او سردارعنایت الله خان چې د امیر له خوا په دې کار ګمارل شوی و او د حاجي عبدالرزاق اندړ سره یې خبري اترې وکړي او د ۱۹۱۶م کال د جون په میاشت کې مولانا منصور انصاري هم په دې ډله کې ور شامل شو، او د شیخ الهند مهمې لاربنوونې یې هغوی ته ورسولې.

په دې وخت کې یو نوی مسلمان شوی شخص (د هند د نامتو لیډر د اچاریه کر پلانی مشر ورور) [52] د مولوي عبدالرحیم په نامه چې د هند د ازادۍ غوښتونکو د تکړه کارکوونکو له ډلې څخه و کابل ته راورسېده او د سرحد د مجاهدینو د ایلچي په توګه یې د نایب السلطنه سره کتنې وکړي، او د افغاني شخصیتونو سره د هندي مهاجرینو د اړیکو د ټینګولو وسیله وه، چې د نایب السلطنه له خوا یې ازادو قبایلو ته کمکي نقدې پېښې او وسلې رسولې، .

د هندیانو ډله د حکومت او په کابل کې د بریتاني د سیاسي نماینده له خوا د کلکې څارنې لاندې وه. او د دې لپاره چې نه یې

[52] د ۱۳۶۰ش کال د حوت د میاشتې په ۲۸ په دهلي کې ومړ یعنې ۱۹۸۲م.

شو کولای د کابل د خلکو سره وګورې نو په دې خاطر د کابل د ملکي روغتون په دننه کې د ترکي سر طبیب ډاکتر منیربیګ چې د عثماني ترکانو له خوا د دې غورځنګ ملګری و د ده خونه یې د یو بل سره د لېدنو کتنو لپاره ټاکلې وه او همدلته به یې یو د بل سره کتل او سلامشوري به یې کولې.

کله چې د ۱۹۱۵م کال په اکتوبر کې مولوي برکت الله بهوپالی (هندي فراري انقلابي شخص) هم د الماني پلاوی سره کابل ته راورسېده، او د دې متشکلې او منظمې ډلې سره یو ځای شو او د هغوی په راس کې یې په انقلابي اقداماتو پیل وکړ. [53]

دوهم: د الماني پلاوی سره د راجه مهندره پرتاب راتګ:

په اروپا کې د المان او د هغې د طرفدارو سریزو، د عثماني دولت په ګډون چې د خلافت د مقام لمړنی مقدس ځای و په هندوستان کې د اړو دوړ او نا ارامۍ د پېداکېدو لپاره یې د افغانستان بې طرفه هېواد تشخیص کړی و نو په دې اساس یې یو بشپړ پلاوی چې په هغې ک ې الماني، استریایې، ترکي او د فراري ازادۍ غوښتني هندیانو منصبداران په کې شامل و، د استانبول، حلب، بغداد، اصفهان، قم او هرات د لارې کابل ته واستاوه، چې د ۱۹۱۵م کال د سپتمبر په ۲۶ نېټه د هزاره جاتو له لیارې کابل ته راورسېده، او د ۱۹۱۵م کال د اکتوبر څخه د ۱۹۱۶م کال د مې تر میاشتې پورې د کابل د بابر باغ په میلمستون کې پاتې شو، او د دولت له طرفه د دغه پلاوی میلمه پالی شجاع الدوله او اشباشي و. دا پلاوی د شجاع الدین چې د هندي مهاجرو طالبانو څخه په کابل کې و (په

[53] د شیخ الهندي په تحریک کې په تفصیل سره راغلی دی.

rary

ایران کې نېول شوی) د هغه بیان په اساس چې د هندوستان پولیسو ته یې د پوښتنې په وخت کې کړی و عبارت و له : [54]

۱_ راجه مهندره پرتاپ:

د ګهنشام سنګر راجه مرستان ځوی او د علي ګره د مرستان د ځای د حکمرانانو د کورنۍ، د راجه دت پرشادسنګهه ورور او په هغه ځای کې د ځمکو د پراخه جایداد درلودنکی و چې په علي ګړکي زده کړې کړې وې. په بندرابن کې د یوه موټي هندوستان په فکر د مسلمانانو هندوانو او مسحیانو د پیوستون یوه کمېټه جوړه کړه، د دې لپاره چې د سیل ګری سره یې مینه درلوده، په امریکا کې د هردیال او د هند د ازادۍ غوښتنې د باغیانو د ټولنې له نورو غړو سره یې وکتل او د انقلابي افکارو سره یې مینه پېدا شوه، او د ۱۹۱۴م کال د ډیسمبر په ۲۰ نېټه هندوستان ته راتلو په لپاره مارسلیز ته راغی او له هغه ځایه برلین ته ولاړ او د هندیانو په هغه ټولنه کې شامل شو، چې د هند د ازادۍ د لاس ته راوړلو لپاره یې هڅې کولې چې هندي مولوي برکت الله بهوپالي او هردیال هم په کې ګډون درلوده.

راجه د المان د قیصر **Wilhelm II** او د جرمني د نورو اشخاصو سره د کتنو نه وروسته د خپل کار پلان داسې طرحه کړ، چې د هند د ازادۍ غوښتونکو او ترکي او الماني اشخاصو ګډ پلاوی دی د قیصر او سلطان محمد رشاد خامس او انور پاشا لیکونه او د استانبول د شیخ الاسلام فتواوي افغانستان ته ورسوي، تر څو د

[54] د شیخ الهند تحریک.

افغانستان اشخاص د هغې پر بنسټ د انګلیس پرضد پاڅون او جهاد اعلان کړي.

په هغه لیکونو کې چې راجه د المان څخه راوړی و، د جرمني د دولت د رئیس لیکونه یې د هند د ایالتو د راجه ګانو په نامه په الماني او هندي او هم د کابل د امیر او د رانانیپال په نامه درلودل، تر څو مهندره پرتاپ سره مرسته وکړي او هندوستان د انګلیس د استعمار د مینګولو څخه خلاص کړي او الماني دولت د هندوستان د ازادۍ د ساتلو ژمنه کوي.

د دې لپاره چې هندي او الماني پلاوي او دغه راز د هند موقتي حکومت د کابل په بابر بڼ کې ناکام پاتي شول، راجه د ۱۹۱۷م کال د اکتوبر د پاڅون څخه وروسته د کابل څخه ولاړ او د شوروي دولت د لېاري اروپا ته ولاړ او د هند د ازادۍ د اعلان وروسته په ۱۹۴۷م کال کې د جواهر لعل نهرو حکومت هغه ته د هند د راتللو بلنه ورکړه، او تر یوه وخته یې د هند د مشرانو په جرګه کې غړیتوب درلوده تر څو چې په زاړه عمر کې د ۱۳۵۸ش کال د ثور په ۹ یا د ۱۹۷۹م کال د اپریل په ۲۹ په نوی دهلي کې ومړ، او دغه د ولولو ډکه لمبه یا شغله مړه شوه.

۲_ فان هینتهنګ **Von Henting** :

هغه د المان د توپخانې مشر، پلار یې د عدلیې وزیر، تکړه پوځي ځوان و چې په نوموړي پلاوي کې یې دیندرمایر سره په ګډه مشري په غاړه درلوده.

د دې لپاره چې په خپلو موخو کې بریالی شول نو بېرته المان ته ولاړ او خپل راپور یې ولیکه چې په ۱۹۶۳م کال کې د هغې متن په ګوتو کې چاپ شو.

ده د خپل راپور په ۹۳_ ۹۴ مخونو کې د خپل پلاوی غړی داسې معرفي کړي دي: Dr: Becrer او لفتننت Rdether الماني او ترکي کاظم بې او هندي مهندره اپرتاب او برکت الله او شپږ تنه افریدی کوم چې ددوی انګلیس سر تیري و او په جګړه کې د المانیانو په لاس ورغلی و، دوه تنو افغانانو د عبدالرحمن او سبحان په نومونو هم په خپل لګښت سره په دې پلاوی کې ګډون درلوده . [55]

۳_ ویګنر

دیوي الماني کورنی ځوی او د بې سیم د مخابري مشر و.

۴_ لواري:

دوان هینتنګ د سکرتر په توګه .

[55] لودویک ادمیک افغانستان ۲۲۳ د ۱۹۶۷م چاپ. د الماني عسکرو مشر او فعال نظامي سړی و چې نوم یې په اردو ژباړه د شجاع الله په وینا کې سیندیري مشر راغلی (تحریک ۲۶۵) لاکن اصلا د المان په ملي ارشیف کې (بون) او په نورو سرچینو کې Nieder myer دی. هغه د ۱۹۱۴م کال په سپتمبر کې په استانبول کې د روف بې ترک په مشری د ویلهلم واسموس تر ریاست لاندې د المان د ۲۳ کسېز عسکري هیت غړی و چې د مهندره پرتاپ د پلاوی سره یو ځای شو او خپل ځان یې په منځنۍ اسیا کې د حربي منصبدارانو د نظامي چارو د روزني ژمن باله. په داسې حال کې چې د ده بل ملګری هنتنګ د افغانستان سره د سیاسي اړیکو د ټینګولو لپاره هلې ځلې کولې.
نیدرمایر په کابل کې یوه کوچنۍ افغاني نظامي مفرزه د نظامي روزني لاندې ونیوله چې د هغې جملې څخه یو هم قوماندان عبدالحمید و چې په اماني دوره کې رئیس ارکان و چې بیا وروسته په ۱۳۰۳ش کال د ګوډ ملا د سر غړوني په قضیه کې په لوګر کې ووژل شو

library

۵_ ووکات (هوخت) :

دوان هینتنګ سکرتر .

۶_ نیدرمایر :

۷_ یوزباش کاظم بې (ترکي) :

هغه د ترکي عسکرو ډګروال او د منصبدارانو په هیت کې د انور پاشا کارمند و، چې د الماني تر وخته پورې په کابل کې پاتې شو او د ۱۹۱۹م کال په جنوری کې بخارا او خیوا ته راغی.

کله چې د ۱۹۱۹م کال په اپریل کې د محمد ولي خان ځانګړی هیئت یا پلاوی مسکو ته ورسول شو. کاظم بې هم په دې ډله کې شامل و، او له هغې وروسته هغه په عشق اباد کې وینو چې د " غریبانو غږ " د ترکي ژبې جریدي Vioce of the foor سره همکاری کوې اوخپل ځان یې د هغه ځای یو تکړه حکمران جوړ کړی و، د ۱۹۱۹م کال په اکتوبر کې یې په کاګان کې د ځوانو بخارایانو د ټولنې په جوړولو کې هلې ځلې وکړې او په سیاسي غورځنګ کې یې ونډه درلوده او د افغانستان سره یې هم خپل اړیکي ساتل او د هرات حکمران ته به یې لیکل چې :

" په دې نږدې وختونو کې به د پان اسلامي قواوی ایران ته ورداخلې شي او د انګلیس پوځونه به له هغه ځای څخه وباسي او تاسو ته د بلشویک دوستانو په برخه کې ځانګړی ډاډ درکوم چې هغوی د مسلمانانو ډېر نږدې دوستان دي او د غازي امیر امان الله لپاره به دوی الوتکي، توپونو او نور ډېر جنګي سامان برابر کړي. " [56]

۸_ مولوي برکت الله :

[56] ادمیک افغانستان ۱۴۴، د هند د ملي ارشیف د محرمانه اسنادو څخه ۱۶۰ د ۱۹۲۰م کال د فبروری میاشت

د منشي قدرت الله بهوپالي ځوی و چې د هندوستان د جیدو عالمانو څخه و هغه په توکیو کې د اردو ژبې پروفیسور او په هند کې د بریتانیا د سرسختو مبارزو مخالفانو له جملې څخه و، چې په ۱۹۱۴م کال کې یې د بریتانې د سفارت په اشاره په جاپان کې له کار څخه گوښه کړ، چې بیا له دغه ځای څخه سانفرانسیسکو ته ولاړ، او د هند د ازادۍ غوښتونکو په ټولنه (غدر) کې شامل شو، هغه د جهاد دیني او تبلیغي دقیقي مقالې په فارسي ژبه د کابل سراج الاخبار ته د جاپان څخه رالېږلې، [57] او په کابل کې د هند د ازادۍ غوښتني د یوه تکړه او ملي عنصر په توگه پېژندل شوی و، نو په همدې اساس د الماني پلاوی سره کابل ته راواستول شو، او په دې ځای کې د راجه مهندرپرتاپ او ، مولانا عبدالله سندهي سره یو ځای یې د انگلیس ضد ولولې راگرمې کړي، او په جنودربانید (د هند دخلاصون سرتېري) کې یې د جنرال د مرستیال رتبه درلوده، او د ازاد هند په موقتي حکومت کې چې په کابل کې جوړ شو صدر اعظم و، (۱۹۱۶م کال د جنوری ۲۴) د دې لپاره چې د ۱۹۱۷م کال په پای کې د شوروي ترکمنستان بهرنۍ کمیسایت امیر حبیب الله خان ته د دوستانه اړیکو د ټینگولو پیغام ورکړ، برکت الله د کاظم بي سره یو ځای چې پخوا یې یادونه وشوه د شوروي ترکمنستان جمهوریت ته د خبرو اترو لپاره واستول شو.
په ۱۹۱۹م کال کې د افغانستان د ازادۍ د اعلان څخه را وروسته هغه وخت چې گرځنده او د امان الله خان ځانگړی سفیر محمد ولي خان د همدې کال د اپریل په ۷ نېټه د تاشکند له لېارې مسکو او

[57] وگوری د سراج الاخبار ۴ مخ ۲ گڼه ۳ کال د ذلقعدې لومړی نېټه، ۱۳۳۱ق کال یا د ۱۹۱۱م کال د اکتوبر ۱۲

نورو اروپايي هېوادو ته واستول شوپه دې سیاسي پلاوی کې برکت الله او کاظم بي دواړو گډون درلوده چې د ۱۹۱۹م کال د اکتوبر په ۱۰ په مسکو کې ورته د درناوی ډک او تود هر کلی ووېل شو.
برکت الله د مسکو څخه د منځني اسیا شوروي برخې ته بېرته راوگرځېد او د بریتاني پرضد لمسونوته یې دوام ورکړ، او دیلشویزم او اسلام په موضوع یې یوه رساله ولیکله، او په هغې کې مارکسسي سوسیلیزم یې په اسلام کې د بیت المال د تصور یو ډول بېرته راگرځېدنه وبلله، چې یو ډول داسې خزانه ده چې عمومي او په ټوله ټولنه پورې اړه لري.
د دې کرښو لیکونکی د ۱۹۲۰م کال را وروسته د برکت الله د عواقبو څخه خبر نلرم، ولي باید ووایو: چې دغه پلټونکی، ویونکي او تکړه شخصیت خپل عمر د بریتانیا د استعمار او امپریالېزم سره په مبارزه کې تېر کړی و.

* * *

په هر صورت د ۱۹۱۵ م کال د اکتوبر په نیمايي کې دغه گډ پلاوي دپغمان په تپه کې امیر خپل حضور ته ومانه او خبري اتري پیل شوي. پلاوي هڅه کوله چې امیر د انگلیسانو پر خلاف د جهاد اعلان او د المان د متحدینو طرفداری ته وهڅوی او هغه لیک چې انور پاشا راوړی و لاندیني څلور موخي په کې وې:
اول : د دې لپاره چې عثماني سلطان جهاد اعلان کړی باید امیر هم همداسې وکړي.

دوهم : ایا امیر د افغانستان د خاورې له لارې " عثماني ترکې عسکروته سند ته د تېرېدلو اجازه ورکوي؟

دریم: باید افغانستان د انګلیس سره خپلې اړیکې وشلوي.

څلورم : امیر باید ټولې متنفذ او بارسوخه ملایان د جهاد اعلان ته راوګماري.

لاکن امیر د دې مسئلو په ځواب کې نوموړی پلاوی ته وویل : د افغانستان خلک د راسخې عقېدې مسلمانان دي لاکن د جګړې وسایل نه لري، نو په دې اساس همیشه یوازې د خپل هېواد څخه د دفاع لپاره چمتو دي.

پلاوی امیر ته د هر ډول نظامي مرستې او وسلو او دولس سوه زره پونده تقاوي وعده ورکړه، لاکن امیر قطعي ځواب ورنکړ او مسئله یې خپل د مشوري مجلس ته واچوله.

په دې وخت کې د امیر درباریان دوه ډلې و:

یوه ډله یې د جګړې طرفداره وه چې په هغې کې د امیر ورور سردار نصرالله او د امیر دوه زامن عنایت الله او امان الله شامل و، چې د محمود طرزي (د شهزاده ګانو خسر او د روڼ اندو مشر او مهم غړی) دیني کړیو د ترک د طرفدارانو او د زیاتره افغاني قبایلو له خوا یې ملاتړ کېده، دوهمه ډله یې د انګلیس طرفداران و چې د عبدالقدوس خان اعتماد الدوله په شاوخوا راغونډ شوي وو. چې په هغې کې د بي بي حلیمي ساتونکي (د امیر میره مور چې د خپل ځوي عمر خان د امارت خوب یې لېده) د هندوستان سره د معامله لرونکو سوداګرو ډلې ځینې نظامي کسان او بروکراتان په کې شامل وو، لاکن امیر غوښتل چې د دې ډلې سره سیاسي لوبه په ډېر احتیاط سره تر سره کړي، او د انګلیس طرفداران وساتي، په داسې

حال کې چې عمومي انتظار داسې و چې امیر دی د دغه بهرني پلاوی سره جوړ راشي او جهاد دی اعلان کړي.

په دې وخت کې د برتانوی هند د دولت سیاسي نماینده حافظ سیف الله خان ته د خلکو له خوا پټ اخطارونه ورکول کېدل چې د هغه د نمایندګۍ ځای د خلکو د تاخت و تاز لاندې راځي، تر څو د برتاني سره جنګي عملیات ترسره شي، (د نوموړی حافظ لیک د ۱۹۱۶م کال د جون میاشت) . پته دی پاتې نه وي چې د ۱۹۱۵م کال د سپتمبر څه دمخه هغه وخت چې دغه الماني پلاوی د هزاره جاتو په لاره د هرات او کابل تر منځ و د هند وایسر او برتاني د امپراطور په لاسلیک یو لیک د امیر حبیب الله خان په نامه راولېږه، او هغه یې د برتاني اطاعت او د بې طرفۍ ساتلو ته وهڅاوه، او د هغې میاشتې تقاوي یې د یونیم لک څخه دوه لکو ته د پټې خولې نېولو په خاطر زیاته کړه.

امیر د دربار د بېلا بېلو ډلو د جهاد د عمومي تمایل او د الماني پلاوی د هیلو تر منځ د یوه ماهر لوبغاړي په شان رول لوباوه، د یو پلوه یې الماني، ترکي او هندي میلمانه په مستقیمو او غیر مستقیمو خبرو اترو مصروف ساتل، او په دې ترتیب د افغانستان، المان او د هغه د انډیوالانو تر منځ یولس ماده ایز تړون [58]

---

[58] لکه څنګه چې د ساتلي مخفف لیکن Seiler په روزنامچه کې په انډیا افس (لزن) کې راغلی دی د تړون دی مسودې لس مادې درلودې، چې د هغې په سریزه کې د افغانستان او المان او د داوړو خواو حکم لرونکو او د المان د نورو متحدینو تر منځ د دوستۍ ټینګښت، او د افغانستان د ازادۍ په رسمیت پېژندلی و، او د افغانستان لوري باید عسکري قواو په مجهزولو او د هغې په اساس تنظیم لاس پورې کړې، او د فارس، هند او د روسي ترکستان د خلکو سره سیاسي اړیکې ټینګې کړې، او المان سل زره عصري توپکونه، درې سوه پوپونه

برابرولو ته ورنږدې کېدل؛ لاکن د بل پلوه په همدغه ورځ چې په سبا ته یې باید ترون لاسلیک شي د ۱۹۱۶م کال د جنوری په ۲۵ د برتانیا نماینده حافظ سیف الله یې راوغوښت او په یوه ځانګړې مرکه کې یې هغه ته د بیطرفۍ د سیاست د ادامې ډاډ ورکړ او ویې ویل : چې سربیره پر دې، په عمومې دربار کې د دې سیاست د دوام اعلان هم وکړې، لاکن د هغه خبرې به د عوامو خلکو د ولولو د تسکین لپاره وې او د برتاني دولت باید د ده د خبرو څخه په ویره او تشویش کې نشو، او دغه.وعده شوې دربار څلور ورځې وروسته د جنوری په ۲۹ نېټه جوړ شو، کله چې امیر د بې طرفۍ دوام اعلان کړ، د قبایلو او کابل خلک چې د جهاد اعلان ته سترګې په لار وو تول خفه شول، او د المان، ترک او هند ګډ پلاوي ناکام شو، او په دې اساس د پلاوي اروپایي غړو د ۱۹۱۶م کال د مې په میاشت کې تصمیم ونېوه چې د کابل څخه ولاړ شي.

او نور عسکري تجهیزات د لس ملیونه سترلنګ پونډو سره افغانستان ته ورکړي، دغه راز المان به خپله لاره د پارس د هېواد لپاره خلاصوي، تر څو د دې لارې څخه افغانستان ته مرسته ورسېږي.
د دوارو لورو تر منځ سیاسي اړیکي ټینګي او هنتهنګ د المان د استازی په توګه په کابل کې پېژندل کېږي، د افغان استازي یا نماینده پارس ته استول کېږي تر څو هلته د المان د متحدو دولتونو (مرکزي قواوې) د سیاسي نماینده ګانو سره خبرې وکړي، په کابل کې د الماني د سفارت او قونسلګری د پرانستلو په برخه کې به په نږدې وخت کې لازمه مفاهمه وشي. (ادامیک: افغانستان ۹۴).

د هغو اسنادو له مخې چې په ملي ارشیف کې شته : سردارنصر الله هڅه کوله چې هغوی ولاړ نشي او وعده یې ورکوله چې د امیر د خوښۍ بر خلاف به سرحدي قبایلو د بریتانیا سره د جګړې لپاره چمتو کړي، لاکن د پلاوی غړو دغې وعدې ته اعتبار ونه کړ او نیدرمایر د روسي منځني اسیا د لاري ځان تهران او کرمانشاهان ته ورساوه، او په دې لاره کې د یوې فرقې په اندازه مرسته ولېدله، لاکن هنتهنګ د چین او امریکا له لارې جرمني ته ورستون شو، په داسې حال کې چې د پلاوی نور غړي په هرات کې تر هغه وخته پاتې شول، تر څو چې د ۱۹۱۷م کال د اکتوبر شوروي پاڅون د برتانیا د مخالفو کارکونکو لپاره لاره هواره کړه [59]
امیر په دغسې سیاسي ماهرانو عملیاتو سره ځان د المان او ترک د ګډو هیلو او خواهشاتو څخه خلاص کړ، او د ۱۹۱۶م کال د سپتمبر په ۱۶ نېټه کې د بریتانیا نماینده سیف الله خان یې بیا دستي راوغوښت او د هغی سره یوازې کېنیناست او د پلاوی موضې او اهداف یې غوره او په زړه پورې ونه بلل، او ویې ویل چې هغوی په ناهیلي سره له کابل څخه وتلې، او زموږ د هېواد له سرحد څخه به تېر شوی وې، او یوازې درې تنه یې کاظم بې، برکت الله او مهندره پرتاپ په کابل کې پاتې دي چې د هغه د اندیښنې وړ دي. د دې لپاره چې هغوی میلمانه دي، دانه پوهېږې چې څه ډول خپل ځان له دوی څخه خلاص کړې؟ لاکن په خپله دوی هم تصمیم لري چې په نږدې وخت کې له دې ځای څخه ولاړ شي.
امیر ډاډ ورکړ چې په بې طرفۍ، او د بریتانیا سره د تړلتیا او د دوستۍ په وعده ټینګ ولاړ دی، او د خیرالدین او احمد په نومونو

[59] ادمیک: افغانستان ۲۲۵.

دوه تنه چې د تیراه قبایل د انګلیس په مقابل کې راپاڅوي، د ترکي نماینده ګان ندي، لومړنی کس د کابل په حربي ښوونځي کې ښوونکی و د دې لپاره چې شاګردان یې سیاست ته را بلل، برطرف شو او دوهم کس شاهي پخلنځي اشپز و، چې د نااهلي په اساس ووژل شو، دغه دواړه د امیر د اجازي او خبرتیا پرته تیراته تښتېدلي دي او د هېڅ کومي خوا نماینده ګې او واک نه لري، او باید دي چې د بریتانیا نماینده خپل دولت ته له دې خوا څخه پوره ډاډ ورکړي [60]

دریم : په کابل کې د یوه ازاد موقتي حکومت جوړول :

لکه څنګه چې وویل شو، راجه مهندره پرتاپ او مولوي عبیدالله سندهي مخکې د افغاني شخصیتونو سره د خبرو اترو مقدمات د حاجي عبدالرزاق پواسطه برابر کړی وو او سردار نصرالله نایب اسلطنه یې راضي کړی و چې د هند یو موقتي حکومت په کابل کې اعلان کړی. کله چې برکت الله د الماني پلاوی سره کابل ته راغی لکه څنګه چې د هندي مهاجرو طالبانو څخه یوه تن د مولوي غلام جیلاني ځوی عبدالباري کله چې په ایران کې ونېول شو د هند پولیسو ته یې د یوه سلطاني شاهد په توګه داسې بیان ورکړ، د هندي ډلې مشران او کاظم بی د نایب اسلطنه په اجازه د حاجي عبدالرزاق په کور کې راغونډ شول تر څو د ازاد هند د حکومت د جوړولو لپاره لارې چارې برابرې کړي، په لومړي سرکې په نظر کې و چې دا حکومت دی د شاهي کورنۍ د شهزاده ګانو څخه د یوه تن په صدارت په کابل کې جوړ شي لاکن وروسته په دې خبره سره یوه خوله شول چې د حکومت صدر دی مهندره پرتاپ، صدراعظم دی مولوي برکت الله او د کورنیو چارو وزیر دی مولوي عبیدالله

[60] تحریک ۱۱۸

سندهي وي [61] او دغه ازاد حکومت د ازادۍ غوښتونکو د مقر څخه (د کابل بابر باغ) څخه اعلان شو د (۱۹۱۶م کال سپتمبر) هغه اطلاع چې په دې برخه کې د هند د وایسراد بهرنیو چارو د دفتر له خوا د ۱۹۱۶م کال د سپتمبر په ۱۶ نېټه ثبت شویده او د سیاست

[61] لکه څنګه چې وویل شول هغه د شیخ الهند د ملګرو څخه و، چې په کوچنیوالۍ کې یې په بوټاسنګه مشهور و کله چې مسلمان شو، عبیدالله ونومول شول، او په دیوبند کې یې اسلامي علوم ولوستل او د ۱۹۱۵م کال په اکتوبر کې کابل ته راورسېد، چې د ملي مبارزینو د مشرانو څخه شمېرل کېده، دغه فعال او سر سخته انقلابي شخصیت د شاه ولي الله د هلوي د فلسفي د شرحه کوونکو څخه و نوموړی د اسلامي علمومو تکړه عالم، پلټونکی، کوښښ فکرمند او ازاد مشربي شخص و سرېېره پردې چې د ازادۍ غوښتني خوې، سیاسي کارنامې او د هند په موقتي حکومت کې غړیتوب او د جماعت خدام خلق (جنودالله) جوړول یې تر سره کړل، په اردو او عربي ژبو یې ډېر لوړ اشار ژباړلی دی چې د هغې جملې څخه کتاب التمهید په عربي او تحریک سیاسي شاه ولي الله په اردو او اوه کاله په کابل کې په اردو ژبه لیکل شویدې هغه د اماني دورې تر اولو وختو پورې یعنې اوه کاله په کابل کې پاتې شو، او د شاه څخه یې د هندي درس خانې اجازه واخیستله، چې د بریتانیا دسفارت د مداخلې په اساس ونه پرانیستله شوه، او په ۱۹۲۳م کال د تاشکند د لېارې مسکو او استانبول ته ولاړ او د شوروي د انقلابیونو اولنیم سره یې لېدنې وکړې، او انقلابي تجربې یې تر لاسه کړی او په ترکیه کې یې مصطفی کمال ولېده او له دغه ځای څخه یې په مکه معظمه کې استوګنده غوره کړه او د خپلو دیني او انقلابي افکارو په لیکنه او تالیف بوخت شو،

کله چې هند ازاد شو او په ۱۹۴۹م کال کې د ده د بیرته راستنېدو لاره هواره شوه، هندته بېرته راغی او د " هندستاګر اکادمی " په نامه یې علمي موسسه جوړه کړه، او د عمر وروستی وختونه یې د شاه ولي الله د فلسفي په تغیر، تبلیغ او خپرېدو کې تېر کړل، او د مولانا تاج محمود سندهي قبر ته نزدې د سند د سکارپور د امروت په کلی کې اوسېده ترڅو چې همدلته مړ او ښخ کړای شو.

په نړۍ کې د (دوریښمینو لیکونو قضیه) په نامه یادیږي داسي دي: چې عبیداله تندهي به په وریښمینو دستمالونو لیکونه لیکل چې په ښکاره به نه لیدل کیدل، لاکن دلیک اخستونکي کولای شول چې دیوه کمیاوي عمل تر سره کېدو وروسته هغه ولولي، دغه لیکونه د عبدالحق پواسطه چې د ملتان د خان بهادر رب نواز خان ګمارل شوي جاسوس و د نوموړي خان دوه زامن اله نواز او شاه نواز د هندي مهاجرو طالبانو په ډله کې په کابل کې و ددغه جاسوس پواسطه چې پورته یې نوم یاد شو لاهور ته دغه لیکونه راوړل شول او د نوموړي خان بهادرخان پواسطه د هند دحکومت پلاس کې ولویدل او مسله رسوا شوه.
پدي وریښمینو لیکونو کې چې مولوي عبیداله سندهي د کابل څخه لیکل ویل کېږي چې الماني پلاوي په کابل کې په درناوی سره ومنل شو، لاکن په خبرواترو کې کوم ځاي ته ونه رسیده، ځکه افغانستان وغوښتل چې ترکي سر تیري دي د افسرانو، وسیلواو نقدي مرستي سره د افغانستان مرستي ته راشي،او دهغه د جګړې متحدین دي ددې هېواد د سلامتیا اوساتني ژمنه وکړي . نو هغه وخت به افغانستان کې د انګلیس پر ضد په جهاد کې پاڅون وکړي، لاکن ددې لپاره چې عثماني دولت دغه شر طونه ونه منل، نو پدي اساس الماني پلاوي ناکام پاتي شو.
د هند ازاد موقتي دولت چې د هغه غړي د کابل په باغ بابر کې ناست و په لاندي کړنو لاس پوري کړ:

لومړي: تزاري روسي ته دسفارت دیوه پلاوي استول او دهغه ځاي څخه کابل ته د سفیر درالېږلو هېله. [۶۲]
دوهم : هندوستان ته دسفارت استول (چې بریالي ندي) .
دریم : د پارس د لیاري استا نبول او برلین ته د استول. [۶۳]
څلورم: چین او جاپان ته دسفیرانو استول. [۶۴]

---

[62] د ۱۹۱۴ م کال دسپتبر ده انیتمي دهند د بهرنیو چارو ددفتر د اطلاعي په اخیر کې وایې چې: ډاکتر مهتر اداس دشمیرسنګه په نامه او هم خوش محمد او عبدالقادر چې طالبان و ددې هیت غړي هم و، چې د ۱۹۱۶ م کال د مارچ په میاشت کې تاشکند ته ولاړ او دهمدي کال د مى په میاشت کې بیرته کابل ته راغلل،(تحریک۱۱۷) .

[63] ددې هدف لپاره د لاهور دوه تنه مهاجر طالبان عبدالباري د غلام جیلاني ځوي او شجاع اله د لاهوری حبیب الله ځوي د مولانا عبیداله سندهي له خوا له کابل څخه واستول تر څو د ایران دلیاري ترکي ته ولاړ شي. لاکن د ۱۹۱۴ م کال د اګست په میاشت کې د ایران په محمود اباد کې د ایران د سر تیرو پلاس ونیول شول او روسي ګارد ته تسلم کړي شول تر څو چې دواړه په ترتیب جام کې انګلیسي مامورینو ته وسپارل شول، او له هغه ځاي هغوي هندته واستول، تر څو چې دسلطاني شاهد په توګه یې د ازاد هند د حکومت د فعالیتونو ټول معلومات انګلیسي حکومت ته وسپارل، چې د هغي تفصیل د تحریک شیخ الهذ په کتاب کې راغلي دي.

[64] دې پلاوي چې متهر اسنګه او شیخ عبدالقادر په کې شامل و د مهندره پر تاپ او برکت الله دلیکونو سره چې د چین د سون یات سسن او د جاپان د شهنشاه میکادو په نومونو لیکل شوي و د ۱۹۱۴ م کال د جولاى په میاشت کې دروسي تر کستان له لاري سفر وکړ، لاکن په هغه ځاي کې د تزاري حکامو پلاس ونیول شول او په مشهد کې د برتانیا جنرال قونسل ته وسپارل شول اوله هغه ځایه لاهور ته راوړل شول چې متهر اسنګه په یوه ځانګړي عکسری محکمه کې تورن او د ۱۹۱۷ م کال د مارچ په ۲۱ اعدام شو(تحریک ۳۴۲) .

پنځم : هند او برلین ته په تکرار سره د سفارت یو بل پلاوي استول کېږي[65]

شپږم: د هند موقتي حکومت د جنودربانیر په نوم (دمسلم د خلاصون لښکر، سالوشین ارمی) یو تشکل په مدینه، استانبول، تهران او کابل کې د کاغذ په مخ جوړ کړ چې ټول عالم اسلام د هند څخه تر مصر او استانبول پورې په کې شامل و: چې د هغې ښوونکي د مسلمانانو خلیفه د ایران احمدشاه قاجار او امیر حبیب الله خان و. چې د کار خلک اوسالاران یې د اسلام په ټولو خلکو چې د افغاني قبایلو د مبارزو خلکو په ګډون په کې شامل شوي وو. چې ددې غیر عملي پیښې ټول تفصیل د مولوي عبیداله سندهي په وریښمینو لیکونو کې (چې د انګلیس دجاسوسانو په لاس کې ولوید) لیکل شوي دي.[66] لاکن دا ټول ترتیبات کاغذ پر مخ پاتې شول اوعملي

---

[65] تحریک ۱۱۴.

[66] ددې وریښمینو لیکونو اردو ژباړه د تحریک په کتاب کې د انډیا افیس د اسنادو له مخې چاپ شوي دي. ددې لیکونو راوړونکي عبدالحق چې اصلا جیون داس دلورندارام ځوي د پنجاپ د شاهپور خلصي د جنجیال اوسیدونکي و چې په ۱۹۱۲ م کال کې مسلمان شو چې یو څه وخت دملتان خان بهادر رب نواز خان په کورکې دده ددوه زامنو هر یو الله نواز او شاه نواز په ملګر تیا کابل ته ولاړ او د ۱۹۱۴ م کال په جولای کې یې د عبیداله سندهي څخه دشیخ عبدالرحیم سندهي په نامه وریښمین لیکونه واخستل، چې هغه په عربستان کې مولانا محمود الحسن ته ورسوي، لاکن عبدالحق هغه په لاهور کې خان بهادر ته ورکړ تر څو چې د هند حکومت ته ورسیده،
یعنې دا چې دغه شخص او د خان بهادر ځامنو د همدي کار لپاره کابل ته هجرت کړي و او عبدالحق د همدغه خدمت په بدل کې د پنجاب د اوسپني د لاري په پولیسو کې ، ټاکل شو،(تحریک ۳۰۲).

اړخ یې نه درلوده، نویه همدي اساس په هند کې انګلیسي اشخاصو هغه له یوې ټوکې پرته بل څه نه بلل. لاکن د ختیځ له لوري:
هغه بل سیاسي جریان چې د پښتنو خلکو افکارو ته یې ټکان ورکاوه او سیاسي ویښتوب یې مخ ته راووړه، او د افغانستان پر خلکو یې هم اغیزه کوله، همدغه د هند د ازادي غوښتونکو حرکتونه او ددغه ځاي سیاسي ګوندونه و چې د شلمي پېړي په لومړیو وختو کې په ټول هندکې په خوشحال سره په هغې لاس پوري کړي و او تل یې غوښتل چې د هند د شمال لویدیځ سرحد او دنیمه ازادو قبایلو د خلکوله قوي څخه هم کار واخلي، او لکه څنګه چې وویل شو، ددې خاوري ازادي غوښتونکي خلک دشلمي پېړي داوایلو څخه د هند دسیاسي اودیني ګوندونو سره اشنا شول، د حیرانتیا ځاي دي. چې د برتیانوي عصر په اواخرو کې هغه وخت چې د برتانوي دولت استونکي پلاوي د هند دسیاسي حالاتو د مطالعي او سروي لپاره راتلل وي موندله چې په شمال لویدیځه صوبه کې سیاسي و ښتیا او د ازادي غوښتني منظم فعالیتونه د هند د نورو ټولو ولایاتو څخه ،(حتي په بمبي کې هم) ډیر زیات دي.(د ۱۹۴۵ م او ۱۹۴۶ م کلونو د کرپس راپورته دي مراجعه وشي).

حزب الله :

دا د برتیانیا په محکومه خاوره کې د پښتنو خلکو دسیاسي ویښتیا په لړ کې لومړني سیاسي او اصلاحي حرکت وي، چې د ترنګزو په حاجی صاحب مشهور د فضل واحد او دده د ملګري مولوي عبدالعزیز اتمانزي(چې په ۱۹۳۴ م کال وړ) مولوي فضل الربي (په ۱۳۳۵ ش کال په کابل لوګر کې و مړ) او فضل محمود

brary

مخفی (په ۱۹۴۷ م کال و مړ) د پښتو مشهور شاعر ددې ګوند له مخکښانو څخه و.

حزب الله دوه مهم مرامه درلودل:

اول ـ یو ټولنیز اصلاحي او د مغرو رسومو او عاداتو سره مبارزه.

دوهم ـ د ازادي د حاصلولولپاره کوښښ او دانګلیس د استعمار په ضد د جهاد اعلانول، چې په هغه وخت کې د چارسدي د اتمانزو ځوان خانزاده محترم خان عبدالغفار خان د بهرام خان ځوي هم پدغه لاره کې کوښښ کاوه، ددې لپاره چې دلومړي نړیوالي جګړې په پیل کې (۱۹۱۴ م) د ترنګزو د حاجی صاحب دنیولو امر ورکړشو هغه د خپل ګوند مرکز د ازاد سرحد دباجوړ سورکمر ته رانقل کړ اودغازی اباد دکلی بنسټ یې کیښود چې د حاجی ارامګاه هم په همدغه ځای کې ده.

لکه څنګه چې مووویل حاجي په خپل دغه ګوند سره د انګلیس په ضد په صوبه سر حد کې د ډیرو اوږدو مبارزو مصدرو او خون ګرمه مبارز ملګري یې درلودل.

چې ددغې جملې څخه میرسیدجان چې د بابړی په ملا مشهور و چې د پیښور په شمال په شبقدر کې په ۱۹۱۱ م کال کې د انګلیس دسرتیرو سره په جګړه اخته و

(۱۳۴۲ ق کال په چامنګ کې و مړ) او ملااحمدجان چې په سنډر کې په ملاصاحب مشهور و په چکدره او ملکنډ کې یې د انګلیسانو سره جهاد وکړ (۱۹۱۴ م) اویو کال وروسته په ۱۹۱۵ م کال کې دوزیرستان قبایل هم د استعماری قواو په ضد په جهاد لاس پوري کړ او مومندو قبایلو د تر نګزو د حاجی په مشري په شبقدر کې د انګلیسي عسکرو پر ځایونو شبخونو نه وکړل او د

قبایلو دغو هلوځلو په ۱۹۱۸ او ۱۹۱۹ م کلونو کې هم دوام درلوده لکه د مغول کوټ، تانک رېوزي،توچي، کسي غر، کاور،مانجی ګري، ژژی، درابن، ترکي او قلصه دوه او داسي نورې جګړې، چې دغو ټولو انقلابي حرکتونو زمونږ د هېواد په خیتځ کې خلک راویښول، او په عوامو کې یې د ازادي روحیې ته قوت ورکاوه، پداسي حال کې چې د افغانستان د ازادی جګړه هم په بریالیتوب سره تیره شوی وه او دافغانسان خلک یې راویښ کړي او دوهم مشروطیت ثمرته رسیدلي و.

دهېواد دشمال او لویدیځ حالات:

لومړني نړیواله جګړه چې د ۱۹۱۴ م کال په اګسټ کې پیل شوي وه د ۱۹۱۸ م کال د نوامبر تر ۱۱ یې څلور کاله دوام وکړ او دځینو هېوادونو سیاسي او ټولنیزو حالاتو ته یې بدلون ورکړ، پداسي حال کې چې د هېواد په خیتځ کې د هند دازادي غوښتونکو او سرحدي قبایلو خلکو یو ملی پاڅون لکه څنګه چې مخ کې ورته اشاره وشوه ټینګ و.

په شمال کې هم د تزاري روسي په پراخه هېواد کې، روسي کارګرانو ډیر لوي پاڅون وکړ او دلومړي ځل لپاره یې دسوشلزم ایدیا لوژي د عمل مرحلی ته ورسوله او کمونست ګوند (بلشو یک) د اکتوبر په سر انقلاب سره تزاری استبدادی دولت رانسکور کړ، او دشوروي روسي دنوی دولت واګی په خپل لاس کې ونیولي (۱۹۱۷ م کال دنوامبر۷) د شوروي ترکستان د بهرنیو چارو کمېسار په ۱۹۱۸ م کال کې امیر حبیب الله خان ته یو پیغام ور واستوه تر څو دواړه یو دبل سره دوستانه اړیکي ټینګي کړي:

ibrary

پته دې پاتې نه وي چې د تزاري روسي ددولت او برتانيا تر منځ په ۱۹۰۷ م کال کې يو تړون لاسليک شوي و، چې دهغه په لمړي ماده کې افغانستان دروسي د نفوذ څخه بهر سيمه گڼل شوي وه او په څلورمه ماده کې په افغانستان کې دروسي او برتياني د سوداګري په اړيکو کې د مساوات اصل منل شوي و. نوپد ي اساس د شلمي پيړي په لومړي او دوهمو لسيزو کې افغانستان او مخصوصا هرات، کندهار او کابل د هندوستان سره د روس او ايران دسوداګري تيريدونکي لاره وه. او دسوداګری د مالونو راکړه ورکړه او دخلکو تګ راتګ بخارا، تاشکند، مشهد پيښور، کراچی او بمبی ته زيات و. پداسي حال کې چې په قاجاري ايران کې دمشروطيت غورځنګ خپلو جګو پوړوته رسيدلي اوداسي فرمان دصادريدو سبب شو چې په ۱۹۰۷ م کال مظفر الدين شاه قاجار داساسي قانون اودملی شورا د جرګي د پرانستلو سبب شو.

دغه ټول حالات په افغانستان کې د مشروطه غوښتني د کمبود نه مړ کېد د محرکه عواملو څخه وو او ددې خاوري په روڼ اندو کې سياسي درک او سنجش او عين پوهي نشوونما کوله.

اګرچې د ۱۳۲۷ ق کال په صفره کې په ډير بد او خراب شکل سره د لومړي مشروطيت غورځنګ په کابل کې وځپل شو لاکن بياهم سياسي حالات او ملی ويښتيا د افغانستان په دريو برخو کې، او هم د افغاني ټولني د کورنی محرکه عواملو باز تاب دي ته نه پريښودله چې دغه لمبه په بشپړه توګه مړه شي، نو پدي اساس ګورو چې د مشروطيت غوښتني دوهم غورځنګ د افغانستان د روڼ اندو ځوانانو په منځ کې په يوی پرمختيائي انقلابي روحيې سره نشوونما

وکړه او دافغانستان د ټولنيزو حالاتو د بدلون او داستقلال او ازادي د بيرته تر لاسه کولو سبب شو.

brary

۳
محمود طرزي او سراج الاخبار

د ۱۳۲۷ ق کال د صفری دمیاشتي د وژني او تاراج څخه راوروسته چې امیر او د هغه درباریانو د مشروطه غوښتونکو لپاره روا بللی په ظاهري توګه دظالمو حاکمانو او دکورنېو او انګلیسی جاسوسی د سرچینو له ویری دا غږ غلي شو لاکن:

این قصه هفت گنبد افلاک پر صداست

کوته نظر نگر، که سخن مختصر گرفت

مظلومي او استبداد ځیلي ټولني دروانو اوبو خصلت لري که چیري مخي ته ئي خنډ ورپیدا شي په موقتي توګه بي حرکته پاتي کیږي او یو په بل باندي متراکمي کیږي او په ډیر زیات فشار او قوت سره دخپلي مخي څخه خنډونه لري کوي.

په ۱۳۲۳ ق کال کې دلومړي سراج لاخبار مری، دښکیلاک منګولو ونیوله او پرته له یوي ګڼي نور هیڅ خپره نه شوه. لاکن شپږ کاله وروسته امیر دوخت غوښتني او دچاپریال جبر ته سر ټیټ کړ او په ۱۳۲۹ ق کال کې بیا دهم هغه جریدي د خپریدني اجازه محمود طرزي ته ورکړه چې د سیاسي ویښتیا او دمشروطه غوښتني د تخم د پالني بلکه د ازادي غوښتني زمینه او سرچینه شوه. دغه نیکمرغه حرکت چې په ۱۳۲۷ ق کال کې داختناق سره مخامخ شوي وو، دوه کاله وروسته د سراج الاخبار په بیا خپریدو او دیوه مخلص افغان پوهه او تکړه لیکوال محمود طرزي په مسیحیایي نفس سره بیا ژوندي شو، دغه پوهه او مدبر شخص د هیاهوي له پیدا کیدو او

ددربار دویرولو پرته په حقه سره د مولوي محمد سرور واصف علیه الرحمه په ځاي کیناست او دمشروطه غوښتني نیالیګي ئې ثمر ته ورسوه.

محمود طرزي څوک وو؟

دنولسمي پیړي په لومړي لسیزه کې د ابدالي احمد شاه امپراطوري چې دپاتي کسانو تر منځ ئې شدید اختلاف پیدا شوي و. ټوټې ټوټې شوه او بارکزائي سردارانو(د سردار پاینده محمد خان محمد زائي خامن) د ۱۲۴۲ ق کال د ربع الثاني یا ۱۸۲۶ م کال د عهد نامي له مخي چې د هغي اصل د کابل په ملي ارشیف کې موجود دي، ددراني امپراطوري پاتي مځکي او برخي لکه د خپل میراثي او شخصي مال پشان ترکه او وویشلي، چې پراخه کندهار د شاه جوي څخه تر فراه او شکارپوره پوري په هغو پنځو ورونو پوري تعلق پیدا کړ کوم چې (دغلجي ایدو خېل هوتک له موره څخه و). یعني: پردل خان چې په مشرقي متخلص و.

رحمدل خان چې په ۱۲۷۵ ق کال کې په ایران کې مړ شو او په نجف اشرف کې خاورو ته وسپارل شو دغلام محمد په نامه یو ځوي درلوده چې په هندی سبک کې ددیوان درلودونکي شاعر او هنرمند لیکونکي چې طرزي ئي تخلص کاوه(په ۱۲۴۵ ق کال کې په کندهار کې وزیږید او په ۱۳۱۸ ق کال دشعبان په ۱۵ دجمعي په ورځ په دمشق کې مړ شو) دا دښه ذوق درلودونکي، صوفي مشر به او هنر دوسته کندهاري سردار په هغه سیالي کې چې د افغانستان د امارت په سر ددوو ترونو دزامنو یعني دمیوند د فاتح سردار محمد ایوب خان او د(انګلیس دنماینده) دلیپل ګریفن غوښتل شوي او ګمارل شوي سردار عبدالرحمن خان تر منځ پیدا شوي وه، نوموړي د

ibrary

سردار ایوب خان (دانګلیس دښکیلاک مخالف عنصر) خواته میلان درلوده کله چې سردار عبدالرحمن خان امارت ته راغي(۱۸۸۰ م کال جنوري) د امیر جاسوسانو خبر ورکړ د سردار غلام محمد خان طرزي سره یو تن هراتي په یوه محفل کې ناست و او داسي ویل:
سردار محمد ایوب خان چې د کندهار دپیر پایمال دجګړي او دانګریز دلښکرو په مقابل کې دماتي څخه وروسته ایران ته تللي و بریالي بیرته راګرځي.
دافغانستان دژورنالیزم پلار علامه محمود طرزي وایي چې: امیر ددي خبرد تر لاسه کولو څخه وروسته دطرزي د مالونو دمصادره کولو او هند ته دده د تبعید امر ورکړ او هغه بل هراتي ئې زنځیر او زولانه یوړ او دهرات د غوریانو په سرحداتو کې دناجویه یوه ډېره جګه ونه کې یوه ډېره کلکه پنجره ورته جوړه کړه او دغه مظلوم ئې پکې واچوه، تر څو چې په همهغه کې هډوکي وراسته شول او دامیر په قول(تر څو وګوري چې دسردار ایوب خان موکب څنګه له ایران څخه راګرځي) [67]
وایي چې سردار طرزي ئې په ډېر بد حال دخپل کورنۍ ۳۶ تنو غړو سره کوټې او کراچي ته فراري کړ، (۱۸۸۱ م کال جنوري یا ۱۲۹۹ ق کال). دهېواد څخه ددغه اجباری فراریانو په کاروان کې دسردار غلام محمد خا د ن ۱۶ کلن ځوي محمود نامی هم و ، چې د ۱۲۸۲ ق کال د ربیع الثاني په لومړي نیټه یا د ۱۲۴۴ ش کال د سنبلي په لومړي نیټه او یا د ۱۸۶۵ م کال د اګست په ۲۳ نیټه په غزني کې د سلطان محمود د قبر تر څنګه پیدا شوي و ، چې په همدی مناسبت ئې هغه ته "محمود" نوم کیښود .

[67] مهدی فرخ: تاریخ سیاسی ۱۳۵۱ .

محمود ۱۷ کلن ځوان با سواده د ادبي ذوق درلودونکي دخپل پلار او کورنۍ سره د ۱۸۸۲ م کال څخه تر ۱۸۸۵ م کال پوري او دخپل عمر تر ۲۰ کلني پوري په کراچې کې ژوند وکړ او اردو ژبه ئې زده کړه. لاکن پلار ئې سره لدي چې بریتانوي هند معاش ورکاوه نه ئې غوښتل چې په دار حرب کې ژوند وکړي نو په همدي اساس د همدغه کال په دوبي کې دبحري کشتي پواسطه د خپل ځوی او کورني سره بغداد ته ولاړ اوبه دې ځای کې ځوان محمود ترکي ژبه هم زده کړه او کله چې په ۱۳۰۴ ق کال یا ۱۸۸۶ م کال دمشق ته ولاړ، نو په هغه ځای کې ئې عربي ژبه هم په بشپړه توګه زده کړه ، او تر ۱۹۰۰ م کال یا ۱۳۱۸ ق کال پوري چې عمر ئې ۳۵ کلو ته رسیده او لږ څه فرانسوي ئې هم زده کړي وه.
حقوقو ، ادبیاتو، سیاست او اجتماعیاتو او دطبیعي علومو د مبادیو په برخه کې خپلو پراخو مطالعاتو ته دوام ورکړ او لیکوال ، ژباړونکي، تکړه سیاستوال او دهېواد غوښتني شاعر تري جوړ شو او ډېر کتابونه ئې په دري ژبه تالیف او ترجمه کړل. او دعربي او عثماني پراخه هېواد ښارونو ته ئې سفرونه وکړل او دعربو او ترکي باسقافته رجالو سره اشنا شو.
سردار غلام محمد خان طرزي د ۱۹۰۰ م کال ددسمبر په ۷ یا په ۱۳۱۸ ق کال د شام په دمشق کې د هېواد په غربۍ کې ددي نړي څخه سترګي پټې کړي او هم هلته خاورو ته وسپارل شو ۳۵ کلن محمود طرزي د همدغه وخت څخه هېواد ته دراتللو په فکر کې شو او د۱۹۰۲ م کال د فبروري په میاشت یا په ۱۲۸۰ ش کال کې پداسي کال کې چې امیر عبدالرحمن خان دنړي څخه سترګي پټې کړي وي کابل ته راغي او نهه میاشتي ئې دلته تیري کړي چې په

ibrary

(بيگ صاحب) ئي شهرت درلوده. څرنګه چې امير حبيب الله خان هغه بيرته خپل هېواد راتللو ته راوباله ، دمشق ته ولاړ، له ۲۳ کاله تبعد څخه وروسته په ۱۹۰۵ م کال کې دټولي پلرنۍ کورنۍ سره يو ځاي کابل ته راغي او په ده افغانانو کې (اوسني ښاروالي ته مخامخ) د ملا عموي توخي په کور کې ئي استوګنه غوره کړه. او همدغه وخت دی چې پوهه، پرکاره او مدبر ځوان دهيواد خدمت يا چوپړ ته ملا وتړله د سراج الاخبار افغانيه د اته کالو خپرولو سربيره ۳۱ کتابونه او رسالي په نثر او نظم په دري ژبه تاليف او ترجمه کړي چې يوازي د روس او جاپان دجګړي تاريخ ئي په څلورو ټوکو کې ۱۲۷۰ مخونو حجم لري.(د۱۹۱۶-۱۷ م کال د کابل چاپ). د محمود ژوند په عين چوپتيا او خونسردي کې دهلو ځلو ، شور او تدبير څخه ډک و، هغه کار کاوه پوښتونکي او لټونکي و، او دافغاني غرور او لوړتيا په بشپړه عقيده او کامل ايمان سره ئي د خپل هېواد لپاره مهم او دقدر وړ خدمتونه سر ته رسولي دي.لکه:

۱_ په افغانستان کې دنوي فکر او ژورناليزم دبنسټ اېښودونکي، چې هغه د افغانستان د (صحافت او تجدد) پلار ګڼو او دا کار د ۱۳۲۹ ق کال د شوال په ۱۵ (د ۱۲۹۰ ش کال د ميزان ۱۶ يا ۱۹۱۱ م کال) چې د سراج الاخبار افغانيه لومړي ګڼه خپره شوه ، شروع شو. او داتم کال تر شپږمي ګڼي د ۱۳۳۷ ق کال د ربيع تر ۱۵ يا د ۱۲۹۷ ش کال د لبندي يا دقوس تر ۲۷ يا د ۱۹۱۸ م کال ددسمبر تر ۱۹ پوري دوام وکړ.

د(سراج الاخبار افغانيه) لومړي ګڼه چې په ۱۲۹۰ هـ ش کال کې دعلامه محمود طرزي په مديريت خپره شويده

۲_ ددري د نثر ليکلو د سبک ټکښت او دتاليف او ترجمي رواجول، او دنوي عصر (۱۳۲۹_۱۳۳۷ ق) د اوصولو سره سم د مطبعي ترتيبول.

۳_ ددوهم مشروطه غوښتونکو ځوانانو اغيزمنه لارښوونه د ازادي او تجدد غوښتني د فکر پراخول، يعني دلومړي مشروطيت دټکول شوي غورځنګ بيا ژوندي کول او لکه د امان الله خان ، عبدالرحمن لودين او عبدالهادي او داسي نورو پشان د سربښندونکو ځوانانو روزل.

۴_ دافغانستان د ۱۹۱۹ م کال داستقلال د اعلان څخه راوروسته د امان الله خان په کابينه کې دلومړنۍ بهرنيو چارو د وزير په توګه دده انتصاب، دکابل د ستوري په ماڼي کې دبهرنيو چارو د وزارت تشکيل، دستقلال د لاس ته راوړلو دمذاکراتو رياست (په ۱۹۲۰ م کال په اپريل کې دهند د ميسوري په غره او په ۱۹۲۱ م کال په کابل کې) لدي وروسته په لندن، پاريس او دنړي په نورو مرکزونو کې د افغانستان د سفارتونو جوړول او خپلو جانشينانو او شاګردانو ته د بهرنيو چارو په وزارت کې دبهرنۍ سياست لارښوونه.

۵_ دميرمنو غورځنګ ته دهغه پاملرنه دهغي د لورملکي ثريا پواسطه دښځو د ښوونځيو پرانستل دستر رفع کول يعني دچادري لري کول، په (۱۳۰۰ ش کال دحمل په لومړي نيټه) دده دميرمن اسما او دده د وريري روح افزا پواسطه د کابل دارشاد نسوان د جريدي خپرول، ددغو ټولو با ارزښته کارنامو سره محمود په ۱۹۲۲ م کال کې په پاريس کې د افغانستان مختار وزير او په ۱۹۲۴ م کال کې ددوهم ځل لپاره د بهرنيو چارو وزير وو، په

ibrary

١٩٢٧ م کال کې په اروپا کې د مزاج د علالت تداوي وکړه په ١٩٢٨ م کال بیرته کابل ته راغي ددې لپاره چې داماني حکومت د عمالو سره ئې په ځینو برخو کې اختلاف درلوده او عمر ئې هم (٦٠) ته رسیدلي وو، رسمي کارو څخه ئې ځان گوښه کړ.

محمود طرزي داماني دوري تر پاي پوري، محترم پاک لمن او لاربښونکي شخصیت پاتي شو او ددې لپاره چې ملکه ثریا د امان الله خان میرمن ئې لور وه او اماني دربار په انگلیس ضد محور څرخیده او برتانوي پروپاگندي یا تبلیغاتي سر چینو دشاه، ملکي او ددربار په ضد په زهر جنو تبلیغاتو لاس پوري کړي وو چې دهغې اصلي علت دامان الله خان ضد انگلیس سیاست او مسکو ته دهغه تگ و. نو پدې اساس د ١٣٠٧ ش کال په مني او یا په ١٩٢٨ م کال کې اړو دوړ یعني اغتشاش ئې رامنځ ته کړ چې شورشیانو په خپل اوه فقره ایزو وړاندیز کې دمحمود طرزي د کورنۍ داخراج غوښتنه هم کړي وه.ددې لپاره چې امان الله خان هم کابل د اړو دوړ کوونکو مشر کله کاني حبیب الله (په بچه سقاو مشهور) ته پریښود او د١٣٠٧ ش کال په جدي کې کندهار ته ولاړ، محمود طرزي هم په الوتکه کې دکندهار څخه هیرات ته او دهیرات څخه ایران ته ولاړ. چې اته میاشتي په ایران کې و. او له هغه ځایه څخه په ١٩٢٩ م کال د اکتوبر په ٢٦ دشوروي دباطوم له لیاري بیا د ترکي په هیواد کې پناه هنده شو او په استانبول کې ژوند پیل کړ، تر څو چې په ١٩٣٣ م کال د نوامبر په ٢٢ نیټه د ٦٨ کالو په عمر د ځیگر دسرطان د ناروغي له امله لدې نړي څخه سترگي پټې کړي، او دابو ایوب انصاري مزار ته نزدي خاورو ته وسپارل شو، (رحمه الله علیه)

واني چې هغه په خپل ژوند کې هغه ملهم و، چې دهغه مړینه دخپل گران هېواد څخه په لري والي کې واقع کیږي او ویلي ئې وو:

در غربت اگر مرگ بیگرد بدن من
ایا کی کند قبر کی دوزد کفن من؟
تابوت مرا بر سرکوهی بگذارید!
تا باد وزد بر سر ان از وطن من

لري نده چې هېواد ته دهغه د قدر وړ خدمتونو څخه ددرناوي لپاره د افغان نوي نسل د هغه پاتي شوي هډوکي د هغه د استاد سید جمال الدین افغاني پشان بیا هیواد ته راوړي، او هغه د کابل پوهنتون په زړه کې، دنوموړي سید تر څنگ د تل لپاره خاورو ته وسپاري:

(تا باد وزد بر سر او از وطن او)

د هغه افغاني پیلوټ چې محمود ئې د هېواد څخه د وروستي ځل د وتلو لپاره هیرات ته وړه، داسي روایت دي چې محمود پدغه الوتنه کې ډېر ناراحته وو او اوښکي ئې تویولي او له ځانه سره ئې دا پښتو بیت زمزمه کاوه:

دا ستا په مینه په شپو شپو زه کریدلي یم
اوس دي پریږدمه چې انگریز درته غندلي یم

هغه ویل چې په دویمه مصرع کې اصلاً (چې رویبار درته غندلي یم) وو او دغه بیت د محمود وفاداره استاد ملامحمد اکرم هوتک چې د خپلي کورنۍ سره په دمشق کې فراري و دهیواد نه دوتلو په وخت کې ویلي وو.

ibrary

ددي لپاره چې دمحمود طرزي فکر او انديشي ددويم مشروطيت پر ټولو افغاني ځوانانو ډېره ژوره اغيزه درلودله او دټولو لاربښونکي او مخکښ و نو بې ځايه به نه وي که پدي ځای کې د هغه فکري بنسټونه لږ څه توضيح کړو:

١ـ د هغه د کورنۍ د انګليس پرضدوالی:

د محمود پلار سردار غلام محمدخان طرزی د کندهار د بارکزايي (محمدزی) حکمرانانو څخه د يوه تن سردار محمدي خان ځوی و چې په ايران کې مړ شو ځوی يې د کورنۍ د ځينو غړو او د ترونو لکه د سردار مهردل خان مشرقي ځوی سردار شيرعلي خان د هيلو بر خلاف د انګليس د نفوذ د سلطې څخه بې زاره او متنفر و او په همدې اساس د ۱۲۹۷ق کال يا ۱۸۷۹م کال په جګړه کې د ميوند دفاتح د سردارمحمدايوب خان طرفدار و او په همدې سبب امير عبدالرحمن خان هغه د کندهار څخه کراچۍ ته تبعيد کړ.

طرزی په کراچۍ کې د انګليس د بېرغ لاندې ژوند ونشو کولای او لکه څنګه چې وويل شول، بغداد او دمشق کې يې عثماني اسلامي دولت ته پناه يوړه او د عمر تر پای هلته پاتې شو.

محمود چې د کوچنيتوب څخه په دې روحيه روزل شوی و، د عمر تر پای په دې مفکوره ټينګ پاتې شو او په هر ځای کې چې کردار وينا او فکر کار کاوه د برتانوی ښکېلاک د نفوذ پرضد يې مقاومت او مبارزه وکړه.

پلار يې طرزی هغه وخت چې د امير شير علي خان په عصر کې په کندهار کې د استوګنې په وخت د شعر، ادب، پوهې او فرهنګ په

طرفدار شهرت موندلی او د خپل وخت د عالمانو سره ملګری وه په ملي ارشيف کې په ډېره روانه عربي يو ليک د نسخ په ډېر ښکلې خط په دوو مخونو کې د قاضي طلامحمد پښوری په خط موجود دی چې د مولوي عبدالرحيم بن مولوي حبيب الله د کندهار د څېړونکې په نامه ليکلې دی چې د هغي ليکونکی طلامحمد د پېښور د قاضي خيل د کورنۍ يو عړی او تايف کوونکی عالم، شاعر او هنرمند دی، چې په هغې کې هم سردار طرزی ته سلام او احترام ډالۍ شويدي او معلومه ده چې طرزی ته يې ارادت او علمې او ادبې اړيکې درلودلې، لاکن هغه وخت چې سردار د انګليس سره د مخالفت په جرم د هېواد څخه تبعيد شو او په هند کې يې پيدا کړه چې نوموړی قاضي د ده د کاکا د ځوی قاضي قادرو په شان (د اميرشير علي خان د دربار جاسوس) د ښکيلاک د دستګاه د کارکونکو څخه دی. هغه يې وغنده، چې دغه غندنه د طرزی په چاپ شوي ديوان کې شته دی (۱۸۹۲م کراچی چاپ).

سره له دې چې سردار طرزی زاهد، خدای پالونکی او بې غرضه زوړ سړی و لاکن د انګليس د سفارت د مامورينو د هلو ځلو په اثر په شام کې د عثماني دولت د ګمارل شوو کسانو نظر د پلار او د هغه د ځوی په نسبت بدلون موندلی و. او د محمود د ژوند په چارو کې يې ستونزې پېدا کولې: لاکن پلار او ځوی دواړه د انګليس پرضد عقيده باندې په دې خاطر ټينګ پاتې شول چې د اسلامي هېوادو سره د برېتانيانو امپراطوری رويه او د ښکيلاک سياست او په ځانګړی توګه د افغانستان سره په دوو جګړو کې د نفرت او دښمنی وړ وباله.

brary

د افغانستان د صحافت په تاریخ کې د اوریدو پېښه ده چې درې کرښو لیکونکی هغه په خپله لېدلی او لوستلی ده او په ۱۳۰۱ش کال پورې اړه لري، چې په دغه وخت کې د ۱۹۲۲م کال د سپتمبر په ۱۵ د بلوچستان ګزټې جریدې د افغان د وېښتیا په اړه یوه د پېغوره ډکه مقاله ولیکله چې ګڼي د افغانستان استقلال د هغه ترون پایله ده کومه چې د ۱۲۹۸ش کال د اسد یا زمری په ۲۸ د برتانوی هند د حکومت سره لاسلیک شوه او د همدغه دولت سره رابطه وه چې لومړی توب خوښونکی (قدامت پسنده) افغانستان یې اصلاحاتو او نوی مدنیت ته تمایل کړ.

د کندهار د طلوع افغاني جریدې د دې مقالې ځواب د ۱۳۰۱ش کال د قوس په ۱۰ یا د ۱۹۲۲م کال د دسمبر په لومړی نېټه یعنې د دې جریدې په دویم کال د ۱۴ ګڼې څخه تر ۱۷ ګڼې پورې په څلورو برخو کې یو اوږد مطلب ولیکه. او په ډېره تنده او بده لهجه یې د بلوچستان ګزټې ته ځواب ورکړ د مثال په ډول:

" د افغانستان استقلال د انګلستان یو اعطا کړی شي نه دی ... کنه نو، که چېرې د استقلال پیداکېدل د برطاني د سیاستوالو پر وعدو او د کاغذي تړونونو په لاسلیک کولو پورې اړه درلودلی، نو ایرلیند سل کاله او هندوستان یونیم کاله مخکې باید د استقلال درلودونکي وای مګر:

ازاده ګی به شمشیر بسته اند
مردان همیشه تکیه خودرا بر اوکنند....

هو، غواړم چې په پاکو او واضحه الفاظو سره ووایم، چې موږ د انګلیس سیاستوالو د افکارو څخه په بشپړه توګه خبر یو، چې په منځنۍ ختیځ کې د خپل نفوذ او د برطانې د حکومت د اقتدار د

ټینګښت لپاره، د کابل تسخیر د هغوی د خیال وروستۍ او مهمه نقطه ده. لاکن د برطاني سیاستوال باید پوهه شي چې هغه پیاله ماته شوه او هغه ساقي پاتې نشو... د انګلیس سیاستوالو او پروپاګند کوونکو لپاره د عمل غوره لاره یوازې همداده. چې نور د وړاندې تګ د پالیسی (فارورډپالیسی) خیالات له منځه یوسي او د شاتګ په قهقراي پالیسی عمل وکړي.

فکر کوم چې انګلیس پروپاګند کونکی د عامو خلکو دغولولو لپاره د وړاندې تګ د پالیسی په ترڅ کې به د دغه راز لغویاتو د رواجولو لپاره نور اقدام وکړي، د رېښتیني د زغلولو او د بهرنۍ دسیسو څخه دی لاس واخلي او د خپلو کورنیو اغتشاشونو په له منځه وړلو کې دی کوښښ وکړي.

بد ریادر، منافع بیشمار است
اگر خواهی سلامت برکنار است

د طلوع افغان په جوابیه اوږده مقاله کې په اسلامي او ختیځو هېوادونو کې د انګلیس د سیاستوالو دسیسو او خراب او بد نیت ته ډېرې زړه بګنونکی اشارې شوې وې چې لهجه یې هم تنده او قهر امیزه وه.

لکه څنګه چې د محمود سره د بهرنیو چارو په وزارت کې یو مامور حبیب الله طرزی لیکي چې: څرنګه چې د هغې دندې ایجابوله یو لیک یې کندهار ته ولیکه چې د داسې مقالو لیکلې په سیاسي اړیکو کې جنجالونه رامنځته کوي. د دې جریدې مدیر (خدای بخښلی عبدالعزیز خان چې بیا وروسته په باباجان مشهور شو) د دې لیک په ځواب کې یو ډېر شدید مکتوب د بهرنیو چارو وزارت ته را واستوه، او ښاغلی طرزی هم د هغې په ځواب کې یو شدید

brary

سره لیک تسوید کړ او ویې غوښتل چې د بهرنیو چارو د وزیر (محمود طرزی) لاسلیک پر هغه واخلي.

حبیب الله طرزی لیکي چې: کله چې وزیر دغه لیک تر پایه ولوست ماته یې وکتل او ویې ویل: غواړې چې دغه لیک زه لاسلیک کړم ؟ هو! ځکه چې د بهرنیو چارو په وزارت یې سخته بلوسه کړیده ! وزیر وویل:

" ماته دغه څوکۍ او مقام ارزښت نه لري او ځما د مسلک په مقابل کې چې ژو ـنالیزم دې په دوه توته هم نه ارزي، زه هم د هغه په شان یو جریده لیکونکی یم او هیڅکله ځان ته اجازه نه ورکوم چې د خپل " کولیګ" په مقابل کې داسې یو شی ولیکم." [۶۸]

د حبیب الله طرزی دغه لیکنه ټیک ده او د دې کرښو لیکونکی چې یو څه وخت د طلوع افغان مدیر وم، په هغه ادراه کې مې داسې لیک لېدلی و چې محمود طرزی په خپل قلم لیکلی او لاسلیک کړی او د طلوع افغان د مدیر څخه یې د ځوان د ختیځ د ازادۍ غوښتونکو د مشر سره یو ځای څو میاشتې په استانبول کې بلد شو، او د هغه د قدر وړ انسان له برکته د هغه شور او ویښتوب نور هم زیات شو، هغه لیکي چې:

علامه سیدجمال الدین د پوهې یو کان و، دغه ځما او د ده اوه میاشتې مکرتوب د اویا کالو شباحت (سیلګری) په اندازه و ...

هغه علمي، فلسفي، سیاسي، ټولنېز او نور هغه بحثونه چې هره

[۶۸] محمد کاظم او هنګ تیر ژورنالیزم در افغانستان ۷۹ د کابل چاپ ۱۳۴۹ش

ورځ به د نرۍ د دغه علامه په مخکې روان و. د هغې د هرې جملې او عبارت د لیکلو لپاره کتابونه او رسالې په کار وې .. " [۶۹]

د افغان سیدجمال الدین مبارزه چې په نړیواله سطحه پیل شوې وه او د هغه فکرې پیروانو په ترکیه، مصر، ایران، هند او د اروپا په ځینو سیمو کې هغه تعقیبوله په دوو مهمو اصلونو یې بنسټ ایښودل شوې وه:

لومړی: په اسلامي هېوادونو کې د شاهانو او حکمرانانو د کورنۍ استبداد سره مبارزه.

دوهم: د اپریالیسم سره سرسخته مبارزه، په ځانګړی توګه د انګلیس د شاهنشاهي د کړو وړو او په ختیځو هېوادونو کې د هغوی د زورزیاتی سره محمود چې د کوچنیتوب څخه د انګیس سره شدید نفرت په میراث اخیستی و. د سیدجمال الدین افغاني سره په خپلو اوه میاشتینو بحثونو کې پدې نفرت او بد ویلو او غندلو کې نور هم ټینګ شو او په دې ترڅ کې دی ته هم پاملرنه وکړه چې د ختیځ د دغو حکمرانانو او شاهانو خودسرې او کورنۍ استبداد هم د دغه بهرنۍ زور زیاتی څخه کم نه دې، هغه ولېدل چې احرار او ترکي ځوانان د ابو الاحرار مدحت پاشا او انور یې په مشرۍ د قهار او جاسوسۍ مشربه خلیفه سلطان عبدالحمید د بې امانه استبداد په مقابل کې په سربښندنه او سر تېرېنه ولاړ دی او عثماني پاځون چې جرمني زیدان د هغې صحنې تصویر کړی دې په بریالیتوب سره مخ په وړاندې ځي. او مشروطیت د خلافت په سیمه او هم د ایران او مصر او نورو هېوادونو کې ځیلۍ ځغلولۍ، د ویښتوب دغه ټولو منظرو د سیدجمال الدین د سحرامیزه تلقیناتو

[۶۹] محمود طرزی مقالات ۴۴۳ د کابل چاپ ۱۳۵۵ ش.

brary

سره یو ځای د محمود طرزي په مفکوره کې نښې پرېښودې او د دغه انقلابي افکارو سره یو ځای یې د هېواد، امیر عبدالرحمن خان او د هغه د ځوی حبیب الله خان د ظلم او استبداد په هکله فکر کاوه، چې موږ له دې وورسته د ده ډېره پوهه او د تدبیر ډکه چو په لاکن د زوره ډکه کار نامه او مبارزه په راتلونکې کې روښانه کوو.

دریم: د نفس په بشپړېدو کې د ده شخصي هلې ځلې:

محمود د ځوانۍ پر وخت کې په پښتو، دري، اردو، عربي، ترکي او لږ په فرانسوي ژبه پوهېده، او له هغو پراخو روغني ادبیاتو څخه چې په دې ژبو کې موجود و ګټه اخیستله، هغه د ملا محمد اکرم هوتک یا له هغه استاده څخه چې د کندهار څخه د طرزي د کورنۍ سره یو ځای و، دیني او عربي درسونه ولوستل، او د خپل پلار څخه یې د دري ژبې ادبیات د شاعرۍ او لیکوالۍ تر حده پورې په دې ژبه کې زده کړې وه، او کله چې اردو، عربي او ترکي ژبه یې هم زده کړه، د ترکي او عربي ژبو د نوو علومو د اثارو او علمي ژباړو ادبي پرمختګ، په مصر او شام کې د عربي ژبې صحافت او د عربو او ترکو د فکري غورځنګونو سره اشنا شو. او په خپله یې د ادبیاتو او علومو په نوو مطالعو لاس پورې کړ، او د نفس د بشپړتیا لپاره یې کوښښ وکړ.

د دغه ځانګړې علاقې او هلو ځلو پر هغه څه ورزیاتې شوې کوم چې د پلار او استاد څخه یې زده کړې وې. د دې لپاره چې همیشه هېواد ته بیرته ورتګ په لټه کې و. کوښښ یې کاوه چې له هغه ځایه څخه خپل هېواد او خلکو ته ښه زیرې راوړي، چې د هغوی په درد ولګېږي، او داسې شیان ورته برابر کړي چې له هغه مخکې چا راوړي نه وي،

د هېواد په مینه کې هغه مسنوي چې په ۱۳۲۵ق کال یا ۱۹۰۷م کال کې ویلی ده داسې وایي:

پس عشق تو چستان ز سر زمین من به درشود؟
"با شیر اندرون شد وبا جان بدر شود"
شدت لهاکه داغ جدای و فرقست
میسوخت همچو شمع، دل و جان عاشقت
شبها به یاد وصل تو بیخواب مانده ام
در روزها به فکر تو در تاب مانده ام
هر علم وفن که خوانده و تحصیل کرده ام
نیست برای خدمت و نفع تو بوده ام
ای خاک پاک و ای وطن خوش زمین من!
معشوق من، حبیب من و دلنشین من!
مسعود باش و شاد بزی، تار بد بمان!
در حفظ و در ترقی و معموری و امان
اشک او برد تمدن نشان شوی!
در شرق همچو شمس درخشان عیان شوی!

(د کابل په دار السلطنه کې ۱۳۲۵ق کال، سراج الاخبار دوهم کال اومه ګڼه ۱۳ مخ) په واقیعت کې د هېواد مینه او د هغې متمدن کول د محمود د اساسي افکارو څخه و چې د همدغه نیکې موخې لپاره یې شخصاً په خپله هلې ځلې وکړې او تر ټولو لومړی یې د خپلو معلوماتو او مطالعاتو د بشپړولو لپاره کوښښ وکړ او د نوو او تازه راټولونو سره یې ځان سمبال او چمتو کړ، کله چې هېواد ته راستون شو، د ټولو د خیر غوښتنې، اصلاح غوښتنې او هېواد

brary

دوستی د تلقینولو لومړنۍ منادي شو یعنې لومړنی غږ کوونکی شو.

د دې کرښو لیکونکی اعتراف کوم چې د ۱۳۰۰ش کال څخه را وروسته کله چې پوهنې پراختیا وموندله او په کندهار کې اولنی لومړنی ښوونځی جوړ شو، او د سواد، لیکلو او ویلو خاوند شوم د لومړي ځل لپاره مې "د هېواد دیني" مفهوم د محمد طرزي په اشعارو کې پیدا کړ او دغه شریف احساس مې تر اوسه چې ۷۵ کلن یم د همغه وخت څخه مې په یاد کې پاتې دی چې محمود ویلي و "شبها بباد وصل تو بیخواب مانده" او داسې نور چې په زرګونو افغان ځوانان یې د هېواد د ابادولو په مفکوره روزلي و.

ما په خپل عمر محمود طرزي یو ځل لیدلی دی او هغه هم په هغه وخت کې و چې د کابل د خالي کېدو څخه وروسته یې د ۱۳۰۷ کال په ژمي کې په کندهار کې د شکست حال کې توقف درلوده، چې له څو ورځو وروسته یې هېواد د تل لپاره پرېښوده، په هغه وخت کې زه ځوان او د طلوع افغان د جریدې مرستیال وم.

هغه د خپل هېواد د راتلونکي څخه ډېر په تشویش او غمګین و او وویل یې:

زه اوس د ناچارۍ قسم او بیا د هېواد په په بېلتون اخته کېږم، لاکن د خدای څخه غواړم چې دا زما د هېواد اخیرنۍ لیدنه نه وي او بېرته راشم پداسې حال کې چې د هېواد ازادي په خپل ځای پاتې وي او د امنیت د نعمت څخه برخمن وي.

"ای د هېواد ځوانانو! ویښ اوسئ چې د هېواد ازادي له لاسه ورنکړئ! ځکه چې هغه د ډېرو کانونو او مالونو په ځرباڼي کولو او د پرله پسې او ډېرو کوښښونو په کولو سره لاس ته راغلې ده." د خبرو

په پای کې په پښتو ژبه وویل "ما له خپل کندهاري استاد ملا محمد اکرم څخه دغه زده کړې وه، چې وطن مه هېروه!"

د سراج الاخبار فکری اغیز

سراج الاخبار یوازې دهېواد په دننه کې مشروطه غوښتونکو او ځوانانو ته دنوی فکر ورکولو دغورځنګ یوازنۍ سر چینه نه وه، بلکه دمنځنۍ اسیا دځوانانو، دایران د مشروطه غوښتونکو او دهند د ازادي غوښتونکو په محافلو کې چې د ښکیلاک د اور په لمبو او دخود خواه او په خپل سر شاهانو په استبداد کې سوځول د پاره هم غورځنګ راوړنکي او روح ورکونکي وو.

به چشم کم منگر عاشقان صادق را
که این شکسته بهایان متاع قافله اند

هو! دختیځو هېوادو چور شوي کاروان له حرکته څخه پاتي شوې وو، مرګونی سکون (دریدنې) د خلکو ژوند تهدیداوه، دانګلیس استعمار د هند دنیمي وچې مرۍ تینګوله. چې له هغه ځایه خوش اوازه نغمه ویونکو د ملی ویښتیا لپاره د زمزمه په کولو پیل وکړ، ځینو جریدو لکه الهلال د (ابوالکلام ازاد) له خوا، حبل المتین په کلکته کې د (سید جلال الدین) له خوا او زمیندار د(مولانا ظفر علي خان) له خوا په لاهور کې په خپرونو او تبلیغ پیل کړي وو، کاوه، اقدام، صور اسرافیل او داسي نور د ویښو او حق غوښتونکو ایرانیانو له خوا خپرونی کولي، د افغان سید جمال الدین پیروانو په ترکي او عربي هېوادونو کې نور، مترقي صحافت ملي ویښتیا ته

brary

وقف کړي وو، پدغه انقلابي هنګامه کې د افغانانو هېواد هم له غورځنګ او هلو ځلو څخه خالي نه وو، محمود طرزي زموږ دملي کاروان نغمه ویونکي و، چې د خلکو په راویښولو کې ئي د اخلاصه ډکي هلي ځلي کولي او دنوي فکر حرکت ئي منځ ته راوړي و.

بلکه چې لیکل ئي:

حي علي الفلاح

نوا را تلخ تر میزن، چون ذوق نغمه کم یابي!

حدی را تیز تر میکن، چو محمل را گران بیني!

هو! هو! هر ځومره چې کولي شي شپیلي (نوا) په ترخه لهجه ووهه! ځومره چې .ی په حنجره کې ځائیږي هومره نغمه تیزه کړه.

ځکه چې مزل ډیر اوږد دی او بار پدي اندازه درندیږي، چې د نغمي اوازونه ددرو د اوازونو سره برابر راغلي، ختیځ او لویدیځ ئي په یوه اوریدونکي اهتزاز کې سره راټول کړل، لاکن زر ځله افسوس! چې د دراندہ بار وړونکي اوښان، غمګساره اندیوال له سټرتیا او تنبلۍ څخه نه خلاصوي او پل له پل څخه نه پورته کوي...

صبح شد برخیز! ستاز راستی استا نواز!

شام جریان در عقب باشد چو وقت از د ست شد...

علی الفلاح! ای د افغان نجیب ملته! خپل ملتي شرافت او قومي لوړتیا وساتئ! د خپل استقلال او دولتي حاکمیت څخه ساتنه وکړئ! هغه افغان چې په دیانت او دینداری، په زړه ورتوب او بهادری، په غیرت او ناموس داری په ټوله نړۍ کې مشهور شوی دی، آیا دا څه ډول پر خپل وجدان، ایمان او شرف او ناموس باندې ټینګ ګڼلی شي، چې د پردي دولت، بې دینه او د بل ملت د حمایت او تابیعت نوم دې پر دې پروت وي؟... د حمایت او تابیعت پاکه او

مریمه معنی دا ده چې یو دولت بل دولت ته وواېي چې له ما څخه پرته بل څوک مه پېژنه! له ما پرته بل دولت ته سفیر مه استوه او نه د چا سفیر قبولوه، د بشپړې ازادۍ او عام و تام استقلال پاکه او مریمه معنی هم دا ده چې هر دولت په ټولو برخو کې چې پورته یې یادونه وشوه، مستقل او ازاد وي... تر اوسه چې هر څه وه وه، هر څه چې وشول وشول، ولې لدې وروسته افغانان نوره هغه افغانان ندی چې له خپلو حقوقو څخه سترګې پټې کړي..."

(د سراج الاخبار د پنځم کال د لسمې ګڼې د خپرې شوې سرمقالې لنډیز، د ۱۳۳۴ق کال، ربیع الاول یا د ۱۹۱۶م کال د جنوري ۱۷)

پر دغه تنبمیني خپرونو او د لهجې مراحت د سراج الاخبار اغېز د هېواد په دننه کې د دوهم مشروطیت د غورځنګ او د ازادۍ د نهضت د بیا ژوندي کولو او د افغان دولت د نوي بنسټ د اېښودلو سبب شو، ولې د هېواد څخه په بهر کې هم د محمود طرزي لوړې لیکنې د خلکو په غوږونو کې اوریدنکي وي او په خوب ویده سترګې یې خلاصوي.

د بېلګې په توګه: د ۱۹۱۷م کال په فبرورۍ کې په ترکستان کې د تزاري روسي حمکران جنرال کوراپاتکین په هند کې د روسي نماینده تومیسکي ته تلګرام واستاوه چې: د سراج الاخبار جریدې ګڼې په بخارا او د ترکستان په نورو ښارونو کې خپرېږي او د هغې د مقالو څخه په خلکو کې بریتانوي او روسي ضد وبولي راپارېدلي دي، نو پدې خاطر باید د برتانوي هند دولت د افغانستان په امیر زور واچوي چې د دغې جریدې تبلیغاتي تګلاره بدله کړي.[۷۰]

---

۷۰ دغه تلګرام د ابي کتاب په (۱۱۵مخ) کې خپور شوی (د افغانستان تاریخ، دوهم ټوک، ۳۵۱ مخ، د مسکو چاپ ۱۹۶۵، تالیف ماسون ورومادین.

brary

د دې خبرې تصديق د دې کرښو ليکونکى د ماورالنهر په خلکو کې د نوي فکري غورځنګ مخکښ او د تاجکستان د علومو د اکاډمۍ د لومړني رئيس خداى بخښلي صدرالدين عيني څخه په ۱۳۲۵ش کال د زاړه سمرقند په ښار کې واورېد چې په تاشکند کې مې د هغه ځاى د پوهنتون د ۲۵ کلنۍ د نمانځنې په مراسمو کې ګډون کړى و.

خداى بخښلى عيني چې محترم سړى و او په خوږه تاجيکي لهجه يې خبرې کولې ويل يې " د بخارا د وروستي حکمران په وخت کې تاجيک ځوانان راويښ شول او هغه يې نوو اصلاحاتو د ښوونځيو جوړولو او د مطبوعاتو ازادۍ ته هڅولي وو. د دې لپاره چې د کابل سراج الاخبار او د محمود طرزي ليکنې هم موږ ته رارسېدلې او هغه مو په پټه لوستلې، د بخارا د امير ګمار شوو کسانو نه پرېښودلو او د سراج الاخبار لوستونکي به يې تعقيبول او ځورول.

ښه مې په ياد دي چې يوه ورځ فطرت بخارايي د سراج الاخبار يوه ګڼه د بخارا د مدرسې په حجره کې ماته راورسوله، او په همدغه وخت کې د بخارا د امير جاسوس يې ورپسې په تعقيب راغى لاکن ما دغه ګڼه په بړستنه کې وپېچله او د نظر څخه مې پټه کړې وه، زياتره تاجيکي ځوانو شاعرانو د سراج الاخبار د تنبه کوونکو شعرونو په پيروي شعرونه ويل او ځوانو تاجکانو به هغه يادول، د سراج الاخبار پيام د ماروالنهر په ځوانانو ډېرې ښې او نېکې اغېزې کړې وې."

ولي په هندوستان کې

لکه څنګه چې د هند په ملي ارشيف کې (د کورنۍ سياسي څانګې) ساتل شوې د ۱۹۱۶م کال د جولاى د ۲۱ نېټې پټو اسنادو څخه معلومېږي چې: د سراج الاخبار ګڼې سربېره پر دې چې د افغانستان او د سرحدي پښتو ژبو قبايلو د ښارونو په بازارونو کې لاس پلاس کېدلې، د هند او پارس او عثماني هېواد په جريدو کې هم د هغې مطالب اقتباس کېدل، نو پدې اساس د ۱۹۱۴م کال په سپتمبر کې W.M Haily د ډهلي چيف کميشنر د جنايي اطلاعاتو سرمامور Sir Charles Clive Land ته وليکل: د دې لپاره چې د سراج الاخبار لهجه په بشپړه توګه زموږ د ګټو سره په ټکر کې ده، نو هند ته د هغې راوړل او وېشل بايد منع شي نو له همدې کبله و چې د هند نايب السلطنه د ۱۹۱۴م کال د سمبر په مياشت کې د دغه ډول مقالو نه خپرول د افغانستان د امير څخه وغوښتل او امير هم وعده ورکړې وه چې همداسې به وکړي، لاکن د جريدې پاتې اسلامي لهجې تغير ونکړ او د ۱۹۱۶م کال د اپرېل په ۱۶ ګڼه کې د مولوي صالح محمد کندهاري پښتو شعر خپور کړ، چې ټول د اسلام د اتحاد په پيغام بنا و او ويې ويل: چې کفار به يو د بل سره په جګړو کې ټول پو پناه شي.

اګر چې د هند حکومت پدې خبره کې څو ځلې امير ته باخبري ورکړې وه، لاکن سراج الاخبار لدې کار څخه راونه ګرځېده، نو پدې اساس مستر، A.H Grant نايب السلطنه د بهرنيو او سياسي چاروکتونکي يادونه وکړه:" موږ بايد انتظار ونلرو چې دا جريده دې دستى د انګليس طرفداره شي، ولي ددې خبرداريو په تکرارولو سره به امير د خپل رعيت سره لاس په ګريوان کړو، يوه جريده چې په

کابل کې خپرېږي د اسلامي يو والي او د بهرنيو سره د مخالفت تمايلات بايدولري که چيري د هغي نوري ګټي هم د غسي تندي وي موږ بايد امر په همدغه دوستانه وضع کې چې په خپله يې پدي برخه کې غوره کړيده پريږدو..." دا يادداشت د ۱۹۱۰ م کال د جولای په ۲۱ نيټه ګرانټ ليکلي چې د هند په ملي ارشيف کې خوندي دي. لاکن ددې لپاره چې سراج الاخبار په وروستيو ګڼو خپلي دغي تګلاري ته ادامه ورکړه، نوپدي خاطر ګرانټ د هغي په مقابل کې د نرمښت سياست غوره کړ او وي ليکل:

" که چېري موږ دسراج الاخبار په مقابل کې تند سياست غوره کړو دا به په کابل کې د جګړی د پلويانو د ډلي دعمل د تيزوالي سبب شي. نولدې کبله که چېري امير خپل د بيطرفي په سياست کې مستقيم وي. نو پدي ډول مسايلو کې بايدلدي زيات نور څه کوښښ ونه شي.

نو په پای کې د برتانوی هند سياست دا غوښتنه وکړه، چې په هند کې دې د سراج الاخبار د ټولو ګڼو د وسيلو خنډ کېږي نه، تر هغه وخته چې په خپله امير او يا د افغانستان چارواکي پدي برخه کې څه ونه وايي، د هند حکومت هم پټه خوله پاتي شو او دا پاليسي د ۱۹۱۴ م کال د اکتوبر د ۳۱ نيټي په ليکنو کې ثبت شوي ده.(د هند ملي ارشيف،دهلي)

(۴)

ددوهم مشروطيت د کوښښ پايلي

دوهم مشروطيت د کمي اوتشکيلاتي پلوه، يو متشکل ګوند چې د هېواد زياتره خلک په کې شامل وي نه و، لاکن د پايلي، اغيزښيندني او د اداری په طرز اوسياست د څيري په بدلون کې د ډير ارزښت درلودونکي و، څکه ددې مسلي پر بنسټ :" دوه سوه جګړه ايز سرې د سلو زرو تنو څخه بهتردي" ددې ملي غورځنګ مبارزو ځوانانو د هېواد د چارو سرچينه پاکه کړه، او د امير حبيب الله د وژلو وروسته يې د اداري واکې د شهزاده امان الله خان د امارت او د افغانستان د ازادي په اعلانولو سره تر لاسه کړي.

دا داراي او دسياسي واک دا پړدونه ديوی ډلي ناپوهه، زړوپالو، مرتجع او فرسوده مغزو سردارانو له لاسه ځوانانو دهغي مجلي څخه پوهه، بينا روجو يا کسانو ته يونيک، ګټور او ښه کارو چې داماني دوري لومړي دري څلور کلونه دهېواد د خلکو په ګټه روان وو. لاکن دغه کوچني مخلصه ډله د مغرضو او فرصت طلبو عناصرو څخه خالي پاتي نشوه، او دخرابکارانو لاسونو په هغي کې فعاليت کاوه، دکورنی پ!ني، د مالونو د راټولولو، اوحتی د فحشا او منکر ډګر ګرم شو، د پادشاه نيکو مرامونو او د چارو د اصلاح پلويانو او نوي حرکت ته يې مکروهه او ناوړه څيره ورکړه، چې په پای کې د ۱۳۰۷ ش کال په ژمي کې د ارتجاعی اړو دوړ او دغه رژيم دله منځه تللو سبب شو، چې دا هېواد د ځوانانو لپاره د عبرت يو ځای وي، چې هميشه بايد په خلاصو سترګو، تفکر او احتياط سره قدم واخلي. او غرض لرونکو او ورانکارو خلکو ته په خپل منځ کې ځای ورنکړي او پدي بايد پوهه شي چې د هېواد د پرمختګ او د نيکو او خير

غوښتونکې موخو د تطبیق لپاره یوازي ولولي، اخلاص او نیک سپت کافي ندي، بلکه ټولنه پژندنه، تدبیر، سیاست مداري، دعقلي او ټولنیزو موازینو سره سمه کړنه او چلند ته هم ډیره اړتیا ده.

په هر صورت موږ نشو کولای د هغو ښو او نیکو کارونو څخه چې ددغي مخلصي ا و خیر غوښتونکي ډلي پواسطه تر سره شوي دي د راتلونکي بد اعتبار او د هغي نه د وروسته رژیم د ناکامي په خاطر سترګي پټي کړو. ځکه دا د افغانستان د ټولنیز تاریخ مهم فصل دي چې د ازاد افغانستان په مدني تشکیلاتو کې یې دارنګه ونډه واخستله:

لومړي: د افغانستان د استقلال په بیرته لاس ته راوړلو کې مخ کې او د ازادي په جګړه کې لاربښوونه او د استعمار په ضد دریدل،

دوهم: د استقلال د تر لاسه کولو څخه وروسته، افغانستان نړي ته د یوه ازاد او مستقل هېواد په توګه ور پژندل، او د نړي د نورو هېوادونو سره د هغي د سیاسي اړیکو ټینګول.

دریم: په هېواد کې د اسارت درواج له منځه وړل او د هغي د پاتي شونو بخي پو پنا کول.

څلورم: په ټول افغانستان کې د خلکو د اولادونو د عامي روزني لپاره د پوهني رواجول د ښوونځیو او مدرسو جوړول او د جریدو خپرول او د ژبي د پالني پیل کول.

پنځم: په دولتي دوایرو او د فترونو کې ددندو د ویش، د مالیي غوښتني د سیتم د بدلون په بنسټ د نوو تشکیلاتو رامنځته کول، دګمرکونو جوړول، او دنوو محاسباتو په بنسټ د نورو مالي او حسابي خانګو جوړول او د هېواد د بودجي برابرول.

brary

شپږم: د ملي او دودیزو لویو جرګو منځ ته راوړل او د ملي او دولتي شوراګانو د ټاکنو لپاره د قوانینو خپرول.

اووم: د شتوولي کابیني جوړول او د دری ګونو قواو مقننه، قضائیه او اجرائي جلا والي او د چارو د کنترول او څارني د مرکزونو ټاکل (وزارتونه).

اتم: د نوي مدنیت د اړتیا وړ د ځینو بنسټونو لکه پست، تلګراف، تلفون، موټر، الوتکي، د موټرو لیاري، ښار جوړوني او د هېوادني مصنوعاتو رواجول.

نهم: د لوړو زده کړو لپاره د هېواد څخه بهرته د زده کوونکو استول،

لسم: د خلکو او دولت د حقوقو پر بنسټ د اساسي قانون او نورو قوانینو جوړول او خپرول د هېواد د قضائي او اداري چارو د اجرا لپاره، او په هېواد کې د قانونیت د روحي منځ ته راوړل.

تلک عشره کامله، دغه نیک کارونه د اماني دوري د نیک مرغه حرکت پیل و چې تاریخ او انساني بیطرفانه قضاوت هغه هیرولي نشي،لاکن د هغي د افسوسه ډکه پای باید دراتلونکو د عبرت لپاره هم په پام ونیسو چې د مولانا بلخي په وینا:

هر هلاک امت پیشین که بود
زانکه بر جندل گمان بردند عود

که څه هم ددغه غورځنګ پای د ۱۳۰۷ ش کال دوير ډک اړو دوړ په پیدا کیدو سره نیک مرغه نشو، لاکن د لیدونکي وجدان غږ کوي چې:

brary

گرنبودی کوشش احمدتوهم
می پرستیدی چو اجدادت صنم
(مولانا بلخی)

ددوهم مشروطیت موخي (مرامونه):

په دوهم مشروطيت کې هم افغاني روڼ اندو کټ مټ هماغه د لومړي مشروطيت لس موخي چې مخ کې تري يادونه وشوه تعقيبولي، يوازي تاکتيک ته يو څه پراخوالي ورکړ شو، چې په ځينو راديکالو او تندروو کړيو کې د ترور اقدام او دګرمي وسلي څخه کار اخستل هم جايز وبلل شول. لکه څنګه چې ددغي ډلي د ګرم سرو ځوانانو څخه يوه تن د (۱۲۹۷ ش کال د سرطان په ۱۲ شپه) د امير حبيب الله خان پر موکب د تفنګچې ډزي وکړي.

د همدې عصر د ادبياتو څخه چې د هغه وخت د روڼ اندو د انقلابي روحي اوتندروي نماينده ګي کوي د هغه وخت ديوه ځوان شاعر (جلوه) د يوه غزل دا بيتونه دي چې وايي:

تاکی از جو روستم فریا کنید
سعی برهم زدن منشا بیداد کنید!
ننگ دار بشریت ز چنین رژیم
طرح ویرانی این بنگه بیداد کنید!
ایشان همه مرغان زستم اتش زد
قصد اتش زدن خانه صیاد کنید!
غازه سازید زخون شاهد ازادی را
تاز خود روح شهیدان وطن شاد کنید!

خانمان کرد تبه، تا شود اباد خودش
خانه ظلم وستم یکسره برباد کنید!

بل ځوان تندرو شاعر کريت امير ته په خطاب کې داسې وويل:

ای غافل از زمانه و ساغل به لهو گلف
با دشمن خبیث کسی کرده است حلف
خود فکر کنی عدو نه کند چون زعهد خلف
باید گریست بر سر این احمقی و جلف
تا چند بهر دیدن حق کور و کر شوید!

همدې راز اغېزمنو افکارو او تبليغاتو پايله وه چې بالاخره د همدغه کال په ژمي کې نوموړی امير د دغي ډلې ځوانانو څخه د يوه تن پلاس ووژل شو، په داسې حال کې چې د لومړی مشروطيت په مرام کې وېره اچول د وسلې او زور استعمال نه و.

د دې ډلې د ډله اېزې تګ لارې د ځانګړتياو څخه يو هم د پښتو ژبې ليکلو او لوستلو ته پاملرنه کول دې. چې خپلې ځانګړې ليکونه يې هم په دغه ژبه ليکلي، چې د دې کرښو ليکونکی پښتو ځانګړی ليکونه د محمدابراهيم خان چنداولي په قلم هم لېدلی دی. چې د کوم ژبني او مذهبي توپېر ببرته يې خپلو پښتو ژبو ملګرو لکه مولوي غلام محی الدين او عبدالهادي داوی او داسې نورو ته ليکلی و (عليرالر محمد) .

دريمه نقطه چې د افغان ځوانانو په انقلابي تګ لارې کې لېدل کېږې هغه دا ده چې د لومړی مشروطيت د مرام په دوهمه عماده کې ملي حاکميت او د قانون حکم مطرح و، د دې لپاره چې دی کار ازاد

library

وټاکنو او د قوانینو په ترتیبولو پورې اړه درلوده او وخت او زماني د دې غوښتنه کوله، نو په دې خاطر ټولني اجازه ورکوله، چې یو انقلابي پادشاه چې د امیر حبیب الله خان څخه وروسته دی د چارو واګې په لاس کې واخلي کولی شي چې د یوه څه وخت لپاره د هېواد د ګټو سره سم کار په مخ بوزي. تر څو چې د ملي حاکمیت او قانون د حکم لپاره لاره هواره شي او د همدې کبله و چې امان الله خان غازي د خپلې پاچاهی په لومړنیو کلونو کې په ډېر جدیت او اخلاص سره کار وکړ، تر څو چې ډېر ضروري قوانین یې په څو کالو کې ترتیب او د هغې د نافذیدو حکم یې ورکړ، او د دې کار لپاره د بدري بیګ او مولوي عبدالواسع کندهاری تر نظر لاندې د دولت په شورا کې د قوانینو د ترتیبولو یو مرکز جوړ کړی و.

د دې ډلې انقلابي حرکات او د نظر پر اخوالی چې په خپله امان الله خان د دغه کار عامل او لوړو پوړوته رسونکی و په دې درجه کې د نړۍ پاملرنه ځانته راړولې وه، چې لنین چې د سوسیاستي حکومت لومړنی منځ ته راوړونکی او جوړونکی و د هغې په برخه کې داسې ویلی و: د ختیځې سیمې یو مطلق زمامدار شهزاده نن د انګلستان د کارګرد د کابینې په نسبت ډېر مترقي دی.

د دوهم مشروطیت روڼ اندو ځوانانو په خپله تګ لاره کې یو ډول پراخوالی، راښکون او هلو ځلو ته ځای ورکړی و. چې د عصر د غوښتونو سره برابر و. او خپل ځان یې د پخوانی مشروطیت د ملګرو د مرامونو په محدود قالب کې نه محدود اوه.

اګر چې دغه د نظر پراخوالی او د محافظه کاری نشتوالی له یو پلوه د چارو د پرمختګ لپاره ګټور و لاکن د غبار په وینا:

" د هېواد پالونکو روڼ اندو په منځ کې یوه ډله مرموزو عناصرو د " ضرب نقابدار" په شکل او مصنوعي شوری پیدا کړ. دی نقاب لرونکو شارلتانو د هېواد په مرکز او ختیځ کې، د خلکو د غولولو لپاره د درغو " انقلابي" شعارونه ورکول او په ظاهره یې د جمهوریت څخه خبرې کولې، مګر د دوی په اصلي معني کې د دیموکراسي، جمهوریت او لوړتیا جدې دښمنان و دوی د نورو دپاره خدمت کاوه ... او د جمهوریت غوښتنې تر عنوان لاندې یې د اماني رژیم د راپرزولو لپاره کوښښ کاوه.

(افغانستان در مسیر تاریخ ۸۱۴).

په هر شکل په لومړی مرام کې بشپړ ټاکلی بدلون رانغی، او هر هغه څه چې د اماني دورې په لومړیو کلونو کې په هېواد غوښتنې او اخلاص سره تر سره شول، د هېواد او د هغې د نوی غورځنګ لپاره ګټور و.

لاکن د محمودطرزی، عبدالرحمن لودین، میرقاسم خان او داسې نورو بافکره ټولنه پېژندونکو او هېواد غوښتونکو عناصرو او شخصیتونو سیاسي انزوا یا جلاتوب، او د مشکوکو، مغرضو او پیبنه د ویشو لاسونو لپاره د عمل د مېدان خالي کول د اماني رژیم بنسټ ته سخت ټکان ورکړی و. ځکه د چارو واګی د ناپوهه او ګټه خوښونکو په لاس چې د کورنۍ پالنې او شخصي مینې په بنسټ منځ ته راغلی و لویدلی وی، او همدغه کسان د اماني رژیم د سقوط او د له منځه وړلو مسوول دي. چې فساد، بدې اخستل، د پیسو راټولول او د خلکو ځورول یې رواج کړی و.

د دربار پټ (ستري) ګوند:
د دې کرښو لیکونکی د دې مطلب په برخه کې د هغو اشخاصو څخه چې په هغه وخت کې ځوان او د روڼ اندو په کړیو کې شامل و په دې تفصیل څه شي اوریدلی نه دي، لاکن غبار د مسیر تاریخ (۷۲۵ مخ) داسې شرحه لیکلې چې په دې ځای (العهده علی الراوی) د هغه وینا اقتباس کوم.

د دې لپاره چې د انګلیس اطلاع رسولو د سرچینو د اطلاعاتو سره سم چې د تحریک شیخ الهند په کتاب کې ژباړه او چاپ شویدي نایب اسلطنت سردار نصرالله خان او د ده سره کارکونکی مولوي عبدالرزاق اندړ (په ظاهري توګه) د انګلیس ضد ډېرو حرکاتو مبدا شمېرل کېدله، که چېرې دغه داستان واقعي وبولو او یقین پرې وکړو نو لېږي نه ده، غبار لیکي:

" پردی پټ او ښکاره فکري غورځنګونو سر ببېره، د بدلون هستې (زړه) د دربار په منځ کې نشوونما کوله، د دربار چپ اوه اصلاح غوښتونکي، د امیر حبیب الله د رویې څخه بېزاره و، د دې لپاره چې په خپله یې د حرکت قدرت نه درلوده، باید چې د شاهي کورنۍ د غړو څخه د یوه تن پر شاوخوا راټول شي، دا سړی سردارنصرالله د شاه د کورنۍ لوی شخص نه و، ځکه هغه سره د دې چې د استعمار په هند او د هېواد ازادۍ غوښتونکی سړی و (؟) د دولت په اداره کې د منځنیو پېړیو او مطلق العنان د نظام خوښونکی سړی و... نو یوازنی سړی چې په دغه کورنۍ کې د دربار د چپ اوو د پاملرنې وړوګرځېد. هغه عین الدوله امان الله خان و چې ځوان د نظر خاوند، ترقۍ غوښتونکی، زیار ایستونکی او متواضع سړی و. چې ډېر ژر یې د دربار د متجددي یوې کړی په سترګو کې یې ځای ونیوه. او

هغه وکړای شول چې نایب السلطنه کېښنوي. وایې چې د دې عمل د اجرا لپاره د دغې پټې ټولنې لس دولس تنو غړو په قران شریف کې لیکنه او لاسلیک وکړ او سردار ته یې وسپاره (؟) لاکن په ټاکلې ورځ سردار د کوره او نوت او د ورور د وژنې سره یې مخالفت وکړ او د قران شریف هغه نسخه د هغه سره پاتې شوه، لاکن تړون کوونکو خپل ځانونه هلاکت خولې ته ور نه کړل... ترڅو چې امان الله خان د تخت د کېښناستلو او د خپل تره د بندي کولو څخه وروسته شجاع الدوله د همغه عهدنامې لپاره هغه ته د ارګ محبس ته ورواستاوه، لاکن سردار ځواب ورکړ: نه پوهېږم چې هغه قران شریف چېرې دی؟... دغه قران شریف د هغه ټولو تالاشیو سره چې په کابل او جلال اباد کې د امیر په کورونو کې و، پېدانشو." [71]

دا داستان خدای بخښلی غبار په ۱۹۲۱م یا ۱۳۰۰ش کال کې په هرات کې د شجاع الدوله څخه اورېدلی و، او د دربار دغه پټ ګوند په پوره ګمان چې د دربار اشخاص او د شهزاده امان الله خان اړونده غلام بچه ګان په دې ډله کې شامل و لا غېر، چې په دې کتاب کې مو څو ځلې د هغې یادونه کړېده.

[71] غبار ؛ مسیر ۷۴۶

brary

(پنځم)

د دوهم مشروطيت په غورځنګ کې مهم اشخاص

١ـ عبدالهادي داوی "پريشان":

د عبدلاحد اخندزاده ځوی چې د کندهار د داوي قوم طبيب و دا د ١٣١٣ق کال د جمادی الاول په ١۴ يا په ١٢٧۴ش کال کې د کابل په باغ عليمردان کې زېږېدلی دی چې د ١٢٢٩ څخه تر ١٢٩٠ش کال پورې د حبيبې په مدرسه کې د رشديې تر درجې پورې زده کړه وکړې او د پښتو او دري دواړو ژبو شاعر او ليکوال شو، ترکي او اردو ژبې هم زده کړې. په عربي او انګيسي ژبو تر دی حده چې ژباړې يې پرې کولی شوی پوهېده، په ١٢٩٠ش کال د عبدالرحمن لودين په مګرتوب د سراج الاخبار په اداره کې د محمودطرزي تر لاس لاندې د شاګردی وياړ تر لاسه کړ تر هغو پورې چې د هېواد هغه نوميالی شخصيت، دغو دواړو نوی پوهه ځوانانوته خپل "دوه شهباله" ويل، او هغه به کله په خپل واضح لاسليک او کله هم د پريشان په تخلص انتباهي او سياسي مضامين په سراج الاخبار کې خپرول. او د دوهم مشروطيت د ټولنې تکړه او با فکره غړی او د هېواد دستو نوو ځوانانو مشر و. او د افغان ځوانانو د فکرې روزنې دوه مرکزونو ته يې تګ او راتګ درلوده چې يو يې د شوربازار د پېښوريانو په سرای کې د مولوي غلام محی الدين افغان کوټه او بله هم په شاهې مدرسه کې د مولوي عبدالرب حجره وه، او دغه دواړه دلومړی مشروطيت زندان لېدونکي لارښوونکي و،

پريشان هغه ځوک دی چې په نوی ادبي او فکري غورځنګ کې په خپله له محمود طرزی څخه را وروسته په لومړی قطار کې راځي، او

د هند د مسلمان شاعر او فيلسوف علامه اقبال د اثارو او اشعارو سره يې مينه درلوده. او په لومړی نړيواله جګړه کې هغه وخت چې افغان ځوانانو، چې د مشروطه غوښتني د مرام سره په يوه وخت د ښه فرصت څخه د ګټې اخستلو لپاره د افغانستان د ازادی غوښتني غږ هم پورته کړ، او الماني او ترکي پلاوي کابل ته را ورسيد.

محمود طرزی د چې علی الفلاح سياسي مقاله د ١٣٣۴ ق کال د ربيع الاول ٠ مياشتي په فوق العاده ګڼه يا د ١٢٩۴ ش کال د جدي يا مرغومی په ١۶ نيټه وليکله (چې سانسور شوه). عبدالهادی د پريشان په لاسليک د"بلبل ګرفتار" په نامه يوه را پارونکي مسدس منظومه د سراج الاخبار دشپږم. کال په ١٢ ګڼه کې د ١٢٩٠ ش کال ددلوی په ۵ يا د ١٩١٧ م کال د جنوری په ٢۵ خپره کړه. کله چې د هغې پښتو ژباړه د مولوي صالح محمد کندهاری له خوا د ۶ کال په ٢٠ ګڼه کې د ١٢٩۶ ش کال د جوزا په ٢ يا د ١٩١٧ م کال د مي ٢٣ هم خپره شوه،

دا کار په کابل کې د برتاني د سياسي نماينده د تشويش او نا ارامي سبب شو، او په خپله د پريشان او صالح محمد د لېدلو لپاره شاهي مدرسي او ددې ځوانانو د ټولېدو ځای ته سر و ښکاره کړ، چې ددې ق ـنې سرګذشت ددهلي په ملي ارشيف کې موجود دي.

ددې کرښو ليکونکي ښه په ياد لرم، هغه وخت چې د سراج الاخبار دغه ګڼه کندهار ته را ورسيده، هغه يې د ځوانانو او زړو په مخصلونواو حتي د ښځو په غونډه کې په ډير شوق او علاقمندی سره لوستله، او کله کله به يې د هغې د لوستلو سره او ښکې هم تويولی.

library

پریشان سره لدي چې منور،شاعر او مشروطه غوښتونکي ځوان و په خبرو او وینا کې لکه محمود طرزی ورو،سنجیده او ولاړ سړی و، په شور او روږ او گرمی سره یې خبری نه کولي،لاکن کولي یې شول چې په سړه سینه او تحمل سره اوریدونکي د ژوری اغیزي لاندې راولي،او د همدي کبله یې د هغه وخت په ځوان نسل کې پوخ او استادانه نفوذ درلوده، کله چې د ډیرو کلونو لپاره د محمد هاشم خان د کابیني په حکمراني کې په زندان کې وساتل شو، او څه وخت چې د صدارت مشاور سیداحمد خان کندهاری محمد هاشم خان ته یاداوری وکړه:

که چیري یوه منظمه فرقه د توپ او توپکو سره ددغه بي ازاده سړی (مطلب یې همدغه داوی دی) پلاس ورکړي هغه ددې قوي د استعمال څخه عاجز دي، نو بیا ولي دا په زندان کې ساتلي دي؟ محمد هاشم خان ورته په ځواب کې ویلي و:" تاسو هغه نه پیژني، پدغي ارامی او صالحه قیافي سره د هغه یوه خبره د توپ دیوی گولۍ څخه ډیره اغیزمنه ده!"[72]

پریشان د ښو خویونو د لاړښوونو او لاری تلني سره یو ځای د سراج الاخبار په اداره کې د محمودطرزی سره پاتي شو، او دمشروطه غوښتني د ټولو ځوانانو او په خپله د امان الله خان سره اشنا او بلدو.کله چې د ۱۲۹۷ ش کال د سرطان په ۱۲ شپه د امیر د زیږېد په جشن کې څه وخت چې د امیر موکب د موتر په سپرلي د کابل شوربازار ته را ورسیده د داوی د دوستانو او سرگرمو ځوانانو څخه یوه تن، عبدالرحمن لودین په امیر د تفنگچې په ډزو سره حمله وکړه، چې گولي په هدف ونه لگیده، او په خپله لودین په ارگ کې

[72] ددې کرښو دلیکونکي اوریدني په خپله د نوموړی مشاور څخه.

ډیر سخت زنځیر او زولانه شو،په سبا ته یې پریشان هم د هغه سره په زندان کې واچوه چې د بند دغه ډیره د کړاو څخه ډکه اوه میاشتي دوره یې په زنځیر او زولانو کې تیره کړه، او دهغه د بندي انډیوالانو څخه یوه تن میریار بیگ خان بدخشي په هغه ځاي کې داسي ویل:

بنــدی را لــبس بــود زولانــه یــی
این همه زنجیر در زنجیر چیست؟

پر یشان ویل چې د زندان څخه بیرون دده د ملگرو څخه یوه تن داسي لیکلي و:

بـه شـب نشـینی زنـدانیان بـرم حسـرت!
که نقل مجلس شان دانه های زنجیر است.

د امیر درباریانو دغه دواړه ځوانان په اعدام محکوم کړل، لاکن امیر په خپله د وژلو حکم ورنکړ، او کله چې د۱۲۹۷ ش کال د منی په پای کې جلال اباد ته ولاړ. دا کار یې خپل بیرته راستنېدو ته راتلونکي پسرلي ته و ځنډاوه او په خپله د ۱۲۹۷ ش کال د لوی په ۱۹ شپه یاد ۱۹۱۹ م کال د د فبروری په ۲۰ د لغمان په کله گوش کې و وژل شو او د اجل ښکار شو ټول ځوان بندیان د امان الله خان دتخت کښیناستني څخه وروسته د ۱۲۹۷ ش کال د حوت په ۹ خوشي شول، ددې لپاره چې د مشروطیت په غورځنگ کې په خپله د نوی پادشاه سره اشنا او همکار و نو د نوی افغانستان په جوړولو او د ازادی په لاس ته راوړلو کې هم د هغه سره هم غږه اویو لاس شول. او عبدالهادی پریشان د نوی رامنځ ته شوي جریدي یعني امان افغان د جریدي لومړني مدیر وټاکل شو،چې د هغي لومړني گڼه د ۱۲۹۸ ش کال د حمل په ۲۲ یا ۱۹۱۹ م د اپریل په میاشت

کې چاپ او خپره شوه او د يوه څه وخت لپاره په همدغه دنده پاتي
شو او له هغې وروسته يې دغه لاندې دندې سرته ورسولې:

اعلحضرت شاه امان الله (۱۲۹۷ _۱۳۰۷ ش) د افغان ګران پادشاه د سربازی د لباس او د پوښ نه پرته توری سره يو ځای د انګليس د ښکيلاک پرضد د جهاد د اعلان او د افغانستان د بشپړ استقلال د اعلام په ورځ.

۱ _ د ۱۲۹۹ ش کال يا د ۱۹۲۰ م کال د اپريل د ۱۶ څخه د جولای تر ۱۸ پوري د محمود طرزی تر رياست لاندې د هند د مسوری په غره کې د افغانستان دسياسي پلاوي غړی،

۲ _ د ۱۲۹۹ ش کال د دلوی په ۲۱ يا ۱۹۲۰ م کال په بخارا کې د افغانستان سفير.

۳ _ د برتانوي هند نماينده د البس سره په کابل کې د افغاني مذاکراتو د پلاوي غړي، د ۱۹۲۱ م کال د جنوری د ۵ څخه د نومبر ۲۲ پوري يا د ۱۲۹۹ ش کال د جدی د ۱۵ څخه د ۱۳۰۰ ش کال تر عقرب پوري.

۴ _ د بهرنيو چارو وزارت کې د هند او اروپا د څانګي مدير ۱۳۰۰ ش يا ۱۹۲۱ م کال .

۵ _ د بهرنيو چارو وزارت مستفار ۱۳۰۱ ش يا ۱۹۲۲ م کال.

۶ _ په بخارا کې د ځانګړی سفارت د هيئت رئيس ۱۳۰۲ ش يا ۱۹۲۳ م کال.

۷ _ په لندن کې د افغانستان لومړني مختار وزير او په هغه ځای کې د افغاني سفارت پرانستل ۱۳۰۲ ش يا ۱۹۲۳ م کال.

rary

۸ _ د لندن د سفارت څخه استعفا او په کابل کې د سوداګری وزير د ۱۳۰۵ ش کال څخه د ۱۳۰۷ ش کال تر ژمی پوري (۱۹۲۶ _ ۱۹۲۸ م).

۹ _ په برلين کې د افغانستان مختار وزير د ۱۳۰۸ څخه تر ۱۳۱۱ ش کال پوري يا د (۱۹۲۹ _ ۱۹۲۳ م کال پوري).

۱۰ _ د برلين د سفارت څخه استعفا او هېواد ته راستنيدل ۱۳۱۱ ش کال يا ۱۹۲۳ م کال.

۱۱ _ د کابل د ادبي ټولني افتخاري غړی ۱۳۱۱ ش يا ۱۹۲۳ م کال.

۱۲ _ د کابل په ارګ کې د زندان ۱۳ کلنه دوره ۱۳۱۲ ش څخه د ۱۳۲۵ ش کال د قوس تر ۲۵ پوري يا ۱۹۳۳ _ ۱۹۴۶ م کال پوري.

۱۳ _ د شاهي دربار سر منشي ۱۳۲۷ ش يا ۱۹۴۸ م کال.

۱۴ _ د شورا په اومه دوره کې د کابل دده سبز وکيل اوګمارل شوی رئيس د ۱۳۲۸ ش کال څخه ۱۳۳۲ ش کال پوري يا (۱۹۴۹ _ ۱۹۵۳ م).

۱۵ _ په مصر کې د افغانستان سفير ۱۳۳۲ ش کال يا ۱۹۵۳ م کال.

۱۶ _ په اندونيزيا کې د افغانستان سفير ۱۳۳۴ _ ۱۳۳۸ ش کال پوري يا ۱۹۵۵ _ ۱۹۰۹ م کال پوري.

۱۷ _ د ۱۳۳۸ ش کال څخه را وروسته د مشرانو جرګې (مجلس اعيان) ګمارل شوي رئيس د مړني نيټه په کابل کې د ۱۳۶۱ ش کال د اسد په ۲۷ يا ۱۹۸۲ م کال د ۸۸ کلني په عمر .

orary

تالیفات یې:

۱ ـ ز ا رسول پاک: د اسلام پیغمبر دا دو کتاب پښتو ژباړه د عبدالمجید قریشي تالیف د لاهور چاپ ۱۳۳۸ ق د افغانستان جریدي له لوري.

۲ ـ د س ، س،ر. سره زموږ سوداګری: په دری ژبه رساله د دواړو هېوادو دسوداګر په برخه کې چې دده د سوداګری وزارت په دوره کې لیکل شوي او په ۱۹۳۷ م کال د انیس په مطبعه کې چاپ شوه.

۳ ـ غیاصه، پښتو نظم په ۱۳۶۵ ق کال کې.

۴ ـ لالی ریخته: په دری ژبه دډاکتر اقبال د اردو اشعارو منظومه ژباړه چې د هغي لومړي او دوهم ټوک په کابل کې په ۱۳۵۵ ش کال چاپ شویدي.

۵ ـ نغمات: د هغه د خپلو شعرونو ټولګه.

۶ ـ ګلخانه: د نورو شاعرانو د غوره اشعارو سره یو ځای د پریشان د اشعارو ټولګه.

۷ ـ د هېواد رجال: د افغانستان د ځینو نومیالیو د احوالو او اثارو شرحه.

۸ ـ زینت نامه: دده خپل ژوند د شرحی حال لیکنه.

۲ ـ عبدالرحمن لودین په (کبریت) متخلص:

دسیداحمد لودین کندهاری د کاکا ځوی د لومړی مشروطیت د رجالو او بندیانو په (۷) نمره کې یادونه تیره شوه،کبریت د ۱۲۷۲ ش کال په شاوخوا کې د کابل په ښار کې نړی ته راغي،په کوچنیوالی کې یې د سواد زده کړه د خپل پلار څخه د هغه د برابر

شوی اصولو سره سم "طرز کاکا" زده کړه، او په حبیبه مدرسه کې یې د مخي لوړي درجي (اثریه) پوري درس ولوست. پداسي حال کې چې برسیره په پښتو او دری ترکي او اردو او لږ څه عربي او انګریزي ژبي هم زده کړی وي او لدغو ژبو څخه یې د هېواد په دواړو ژبو ژباړی کولي شوي او د پښتو او دری ژبو تکړه لیکوال و د افغاني تند لاری ځوانانو د مخکښانو څخه و.

کبریت د حبیبي په ښوونځي کې د رشدي تر درجي پوري د خپلو زده کړو تر بشپړیدو وروسته په ۱۲۹۰ ش کال د سراج الاخبار په اداره کې د لیکونکي په توګه ومنل شو، او څوکاله یې د محمود طرزی د فکري او ادبي روزني لاندي کار وکړ، او په همدې وخت کې و چې څو ژبي یې زده کړی او په حقوقو، ټولنیزو او ادبیاتو کې یې مطالعه وکړه اوله هغه استاد څخه یې ډیر څه زده کړل او لیکني یې په سراج الاخبار کې خپریدلي.

کبریت ازاد، نازک خیال،تندرو، زیارکښ او زیاټ زړه ور او د واضح او روښانه لهجي درلودونکي ځوان په توګه میدان ته راووت او همیشه یې کینې لاس تمایلات درلوده، او په دوهم مشروطیت کې یې کینې لاسي د تندروه ډله رهنمایي کوله، اولکه څنګه چې مووویل د ۱۲۹۷ ش کال د سرطان په ۱۲ شپه د امیر حبیب الله خان پرموکب یې د تفنګچی ډزی وکړي څه وخت چې ګولي یې په هدف ټیک ونه لګیده هغه یې ونیوه او زنځیر او زولانه یې کړه لاکن ددې زندان اته میاشتي د هغه محکومیت او اعدام ته نزدي وي، ځکه چې لږ وخت وروسته په خپله امیر د کله ګوش په ښکاره ځای کې و وژل شو.

brary

د غبار په وینا عبدالرحمن، قوی، تورو سترگو، گنځی گنځی ویښتانو، او یو څه اندازه چاغ ځوان او په دری ژبه کې لیکوال مستقل او نوښتگر شاعرو، د اماني دوري دپیل سره سم دشمسی د ۱۲۹۷ ش کال د حوت په اواخرو کې زندان څخه را ووت او په همغه جدی او زړ وره روحیه د نوو او پرمختیا غوښتونکو ځوانانو په سرکې و درید یو څه وخت یې د امان افغان په نوی جریده کې کار کاوه اوله هغې وروسته یې لاندیني رسمي دندي سرته ورسولي:

۱ _ په ۱۳۰۰ ش کال کې د قانون جوړولو د مرکز غړیتوب .

۲ _ په ۱۳۰۲ ش کال کې په بخارا کې د افغانستان د فوق العاده سیاسي پلاوي غړیتوب.

۳ _ په ۱۳۰۲ ش کال کې د پښتو مرکی دوهم رئیس.

۴ _ په ۱۳۰۲ ش کال کې د پښتو مرکی لومړي رئیس.

۵ _ په ۱۳۰۳ ش کال کې دشاه د سرمنشي کفیل او بیا له هغی څخه استعفا او په کندهار کې گوښه والي ۱۳۰۴ ش .

۶ _ په ۱۳۰۵ ش کال د کندهار د بلدیې رئیس.

۷ _ د ۱۳۰۶ ش څخه تر ۱۳۰۷ ش کال پوري د کابل د گمرکونو رئیس.

(په سقوی دوره کې د هغې بندیتوب).

۸ _ په ۱۳۰۸ ش کال کې د کابل د بلدیې رئیس، نادر شاه سره د هغه بد کېدل او د پادشاه په حکم د ۳۷ کالو په عمر د دلکشاد ماڼي څخه د باندې د هغه وژل. ۱۳۰۹ ش یا ۱۹۳۰ م کال.

کبریت چې گوت نیونکي او د لهجې د صراحت درلودونکي سړی و،همیشه د اماني دولت د گمارلوکسانو د ناپاکو اعمالو په کینې اړخ کې و دریده؛ او ان تر دي پوري چې د شاه د سر منشی گری

څخه دده استعفا په ۱۳۰۴ ش کال دده دهمدغي.لهجې په سبب وه، هغه په خپله په همدغه کال کې ددې کرښولیکونکي ته وویل: ددولت سازمان دهغه چټل ډنډ پشان وو،چې هر څوک به په کې داخلیده کالي به یې چټل کیدل ، نو پدې اساس خان د " فتاد ددغه ډگر" څخه څنډی ته کړ.

د بیکاری په وخت چې کبریت د بردراني په بازار او دلودینانو په کوڅه کې په خپل پلرني کور کې په گوښی توگه اوسیده، ددې کرښو لیکونکي سې کله کله خدمت ته ورتللم، او هغه به په مقاله لیکلو او ادبي مطالعاتو کې ما ته لارښووني کولي، دغه ځما د ځوانی وخت و چې د هغه سره د خبرو اترو څخه مي گټه تر لاسه کوله او خوندی تري اخیسته.

کله چې شاه امان الله خان په ۱۳۰۵ ش کال کې کندهار ته د حالت د لېدلو لپاره راغی د هغه د څو څو واری غوښتني له مخي یې د کندهار دبلدیې (ښاروالی) ریاست جوړ کړ، لاکن یو کال وروسته په کابل کې د گمرگ په ریاست وټاکل شو، چې په پاک لمنې او اداری تقوا سره یې هغه دنده تر سره کړه، کله چې د کندهار څخه یې د کابل په لوری حرکت کاوه، خپلو انډیوالانو ته یې ویل: دولتي مرکزونه یا اداری (خاصتا گمرکونه) د فساد او د بډو غوښتلو مرکزونه دي، خدای دې راسره مرسته وکړي، چې د کابل گمرک ددغه راز ناپاکیو څخه پاک کړم.

کبریت دپغمان د ۱۹۲۴ م او ۱۹۲۸ م کلونو په لویو جرگو کې د خلکو دځینو غوښتنو نماینده گي وکړه، او د ۱۳۰۷ ش کال یا ۱۹۲۸ م کال د میزان په ۱۵ هغه وخت چې شاه امان الله خان خپل ځینې افراطي ریفورمونه یا اطلاحات اعلان کړل. او ځان یې یو

brary

انقلابي پادشاه وباله. کبریت وویل: اعلحضرت ځان انقلابي پادشاه
معرفي کړ، نو هېله کېږي چې ددولت په دستګاه کې به انقلاب
ومني.لسر کاله کېږي چې اعلحضرت د عظمی صدرات دنده په
خپله غاړه اخستي ده، پداسي حال کې چې انقلاب ددې کار
غوښتونکي دي چې یوبل مسوول شخص باید د صدراعظم په توګه
وټاکل شي.تر څو خلک هغه د خپلو کړو وړو په سبب مسوول
وپژني.[73] په همدي غونډه کې کله چې شاه د ښځو د نقاب له منځه
وړل اعلان کړل او ملکي ثریا په خلاص مخ پدغه غونډه کې ګډون
وکړ اوددې غورځنګ یا حرکت په هکله راي وغوښتل شوه، پرته له
دوو تنو نورو ټولو تائید کړه، هغه دوه تنه یو د ګمرک کابل رئیس
عبدالرحمن و او بل دسوداګری وزیر عبدالهادي و، دغو دوو تنو
ویل چې موږ د هغه لومړنیو کسانو څخه یو چې د ښځو د نقاب د
لری کولو طرفداریو، لاکن پدي وخت کې نه چې د انګلیس
ددسیسو لاسونه په افغانستان کې را اوږده شوي دي. او لدي
مصلحانه حرکت څخه هم یوه فتنه جوړ وي، (او همداسي هم وشول)
همدا خبره وه چې په سبا ته یې میر قاسم خان د شاه سرمنشي
وګمارل شو تر څو د دواړو څخه استعفا واخلي، نوموړي میر هم
ددواړو استغفا لیکونو سره خپله استعفا هم یو ځای کړه او د شاه
حضور ته یې وړاندي کړه، او د ۱۳۰۷ ش کال د ژمی پیل و چې په
دي ناسنجول شوي حرکت سره ارتجاعی او بدمرغه اړو دوړ هم پیل
شوي وو....

عبدالرحمن د ځوانی له وخته په سیاست کې انګلیس ضد چال چلند
درلوده او همیشه یې پدي لاره کې قدم او چت کړي دي او د وژنی

[73] غبار: مسـ ۸۱۳ .

حکم یې هم په زیاتره ګمان چې دهمدی کبله ورکول شو. د
نادرشاهي په لومړیو وختونو کې چې هغه د کابل د بلدیې په ریاست
ګمارل شوی وو، یوه ورځ یې په شاهي د سترخوان ډوډی وخوړه، او
شاه د هغه سره په نرمی سره خبری کولي کله چې د ډوډی خوړلو
څخه خلاص شول، شاه خپلو حاضر باشانو سپاهیانو ته پرته له
مقدمی امر وکړ، چې هغه واخلی او د دلکشاد ماڼي د باندې دي و
وژني. دغه امر په څو شیبو کې ددلکشا دیوال په بیخ کې عملي
شو، او هغه ځوان چې د لوړو خویونو، زړه ورتوب او څه اندازه
پوهي، لبدني، د طبعي ادراک او ربشني هېواد غوښتني څښتن وو
دسم او جفا کاری په ګولي وویشت او ویې واژه، او دویاره ډک ژوند
طوماریې ورته را ټول کړ،

د عبدالرحمن څخه ځیني سیاسي او ټولنیزي تندی او زړه وهونکي
منظومی دغوره افغاني اشخاصو د بیوګرافی یوه رساله او په پښتو
او دری ژبو د لغاتو لوی قاموس پاتي شوي وو چې په خواشني سره
دهغي نسخه د هغه د وژلو سره له منځه ولاړه.

دهغه دیوه انتقادي مخس څخه دهغه د خبر لوڅخه قوه او دلهجي
صراحت پوره ښکاره دي. چې دخپل وخت د قدرت خاوندانو او
مغرورو کسانو ته یې داسې ویل:

هر یک نشسته است بزین انچنان تلک
کس نیست غم زملت وپرورش ازملک
با صد غرورو کبر همی تازد اسپ دک
کس نیست تا به سینه ایشان کند شک
خوب ای خران چریدکه تا چا غترشوید!

rary

کبریت لودین په هغه فکری نوی حرکت کې چې د لومړی نړیوالي جګړې او د ازادی د غورځنګ څخه وروسته په افغانستان کې منځ ته راغلي و مخ کې او ګوت نیونکي او ظریف شخصیت درلوده، او د خپل وخت په ځوانانو کې ګران او کله هم مخ کې وو. چې زړو پالو او محافظ کارو هغه نه خوښاوه.

۳ _ میر غلام محمد غبار:

میرغلام محمد غبار د میر محبوب خان کابلی (چې اصلا فرملی وو) ځوی و چې په ۱۲۷۶ ش کال د کابل په لاهوری دروازه کې دنیا ته سترګې وغړولی،او لمړني درسونه یې په خپله کورنۍ کې چې د سواد او پوهی څښتان وو او په حکومتي دفترونو کې کارکوونکي وو زده کړل، او د امیر حبیب الله خان د پاچاهی په اخیرو وختونو کې ددوهم مشروطیت د افغان ځوانانو سره بلد او یو ځای شو. او خپلو مطالعاتو ته یې په تاریخ او ټولنېزو علومو کې دوام ورکړ تر څو چې د دري ژبې د ښه ذوق او تکړه لیکوال تری رامنځ ته شو او د سیاسي او ادبي لیکنو په لیکلو کې پیل وکړ.

هغه د ۱۲۹۶ ش کال په شاوخوا کې په خان اباد کې د ګمرک مأموریت درلوده او په ۱۲۹۸ ش کال کې د کابل د کوټوالی کارمند و. د هغي وروسته یې په ۱۲۹۹ ش کال کې د جبل السراج څخه د ستاره افغان جریده خپره کړه، په ۱۳۰۰ ش کال د شجاع الدوله د تنظیمه ریاست د غړی په توګه هرات ته ولاړله له هغي وروسته په ۱۳۰۳ ش کال کې په مسکو کې د سوداګری نماینده و، کله چې په ۳۰۳ ش کال د سرطان په ۱۹ محمدنادرخان په پاریس کې د افغاني سفیر په توګه وټاکل شو، غبار د هغه سره د سفارت سکرتر و او د

هغي وروسته کابل ته راغی او د پغمان د ۱۳۰۳ او ۱۳۰۷ ش کلنو په لویو جرګو کې د کابل د خلکو استازی و او د یوګیڼ اړخې غړی په توګه یې د افغان د ځوانانو د افکارو نماینده ګې کوله او د دیموکراسی او قانوني حکومت منبع و. ترڅو چې په ۱۳۰۹ ش کال کې په برلین کې د افغاني سفارت سرلیکونکی وټاکل شو، بیا کله چې په کابل کې په ۱۳۱۰ ش کال کې ادبې ټولنه جوړه شوه، غبار د دغې ټولنې یو تکړه غړی و او د " افغانستان و نگاهی به تاریخ" د مقالو سلسله یې لیکله، ترڅو چې په ۱۳۱۱ ش کال کې د کابل د سرای موتي په زندان کې سیاسي بندي شو او د دغه درودونکی بند موده تر ۵، ۱۳ ش کال پورې اوږده شوه او د دغه ځای څخه د فراه ولایت یوه لېري کلي ته تبعید شو، او تر ۱۳۱۷ ش کال پورې هلته پاتې شو او په ۱۳۱۸ ش کال کې کندهار ته راوستل شو او په هغه ځای کې د احمدشاه بابا کتاب ولیکه او د ۱۳۲۲ ش کال څخه راوروسته یې ببرته د کابل د اوسېدنې اجازه تر لاسه کړه، او په دې ځای کې د تاریخ د ټولنې غړی و او د یو څه وخت لپاره یې د انیس جریده خپروله، په ۱۳۲۸ ش کال د شورا د اوومې دورې په انتخاباتو کې د کابل د ښار د خلکو د اتسازی په توګه وټاکل شو او د مبارزو او روڼ اندو وکیلانو د قانوني مبارزو په کوچني ډله کې ګډون درلوده، او د وطن د ګونډ په جوړولو او د وطن د اوو نیزې جریدې په خپرولو یې لاس پورې کړ، او د حق غوښتنی، دیموکراسی، قانونیت او د مشروطه حکومت ولوله او هنګامه یې راګرمه کړه، او د ۱۳۳۱ ش کال د شورا دایمې دورې په انتخاباتو کې بیا د کابل د خلکو د وکالت داوطلب شو، لاکن د کابل د خلکو د هغه مظاهرې په ترخ کې چې د ده په طرفداری یې کوله ونېول شو

brary

او زندان ته واچول شو چې د ده د بندي توب دی دورې په ولایت کابل کې اته کاله دوام وکړ، کله چې د ولایت کابل له دې بند څخه په ۱۳۳۹ش کال کې ازاد شو د مطبوعاتو په ریاست کې مشاور و او د "افغانستان در مسیر تاریخ" کتاب یې لیکه.

غبار د عمر په پای کې د معدې په ناروغۍ اخته او په ۱۳۵۶ش کال د برلین په یوه روغتون کې بستر و ترڅو چې د بطني عملیاتو څخه وروسته د همدغه کال د دلوی په ۱۶ د دې نړۍ څخه سترګې پټې کړې او د دلوی په ۲۲ ورځ د ده د کورنۍ په هدېره کې په شهدای صالحینو کې خاورو ته وسپارل شو هغه نیمه پېړۍ د هېواد په سیاسي، ټولنېزو او ادبي حرکتونو او غورځنګونو کې برخه اخیستې وه.

غبار چې د زوړوالي په وخت د اتیا کالو څخه زیات عمر په درلودلو شره مړ شو، هغه د ښې قیافې، جګې ونې او د نرمو خبرو کولو او پلټونکی سړی و. چې د خبرو په نفوذ او د قومي استدلال په درلودلو سره یې کولای شول چې ځوانان په خپل شاوخوا راټول کړي، کله چې د روان او تکړه قلم څښتن و کولی یې شول چې په سیاست، تاریخ، ادبیاتو او ټولنېزو برخو کې دلچسپه بحثونه ولیکي، چې د هغې جملې څخه ده د کار، افکارو او د پېښو څېړنه او نظر اچونې ښېلګه د مسیر تاریخ د کتاب څخه ښه روښانه ده. چې نوموړی دغه کتاب سره له دې چې ځینې تاریخي او عددي تېروتنې او حتی ځینې یې ارادي هم دي د بیان په قوت او ادبي ظرفیت سره یې دلچسپه او دمطالعې وړګرځولی دی.

هغه په تاریخ لیکنه کې خاص تګ یا لاره درلوده چې تاریخي پېښې یې د تل لپاره د عندی خاص تصور او خپل فکري قالب په ګټه

استعمالولی، نو په دې اساس په خپله تاریخ لیکنه کې بیطرفه لېدونکی یا ناظر نه شمېرل کېږي حتی تردی چې د افغانستان د خلکو د بېلا بېلو استعدادونو چې د تاریخ په اوږدو کې یې ښودلی دی هم پوره ایمان درلوده، او دی ملت ته یې د قدر په سترګه کتل، او همیشه یې غوښتل چې د دغه هدف د تر سره کولو په لاره کې ګام اوچت کړي، او تردی چې ځینې وخت تظاهر هم وکړي.

د دې ټولو سره، سره غبار د معاصری دوری په سیاسي او ادبي رجالو کې ګوت نېونکی څېره، رادیکال شخصیت او پوهه دیموکراسی غوښتونکی سړی و. چې د پرمختیا غوښتنې او تجدد په مرحلو، او ادبي او سیاسي حرکتونو کې پوره ونډه درلوده، او په دې لاره کې یې د یوه مخکښ او ترقۍ غوښتونکی غړی په توګه یې ډېر کړاوونه او رېړونه لېدلی او ګاللی دی. او دوه ځلې د ۱۴ کالو څخه زیات د کړاوه ډک زندانونه زغملی دی هغه به کله دغه بیت زمزمه کاوه:

شما برده ام از صدق به خاک شهدا
تا دل و دیده خونا به فشانم دادند

(روح دی خوښ وې)

د غبار اثار:

۱_ افغانستان و نګاهی به تاریخ ان، د ادبي ټولنې د کابل مجلې په لومړۍ او دوهم ټوک کې پرله پسې مقالې، ۱۱_ ۱۳۱۰ش کلونه.

۲_ احمدشاه بابا افغان د کابل چاپ ۱۳۲۲ش کال.

۳_ افغانستان در مسیر تاریخ چې د تېري شوي دورې څخه تر ۱۳۰۷ش کال پورې د افغانستان د تاریخ او سیاسي پېښو درلودونکی دی د کابل چاپ ۱۳۴۶ش کال یا ۱۹۶۷م کال.

۴_ خراسان (رساله) د کابل چاپ ۱۳۲۶ش کال.

۵_ افغانستان بیګ نظر د کابل چاپ ۱۳۲۶ش کال.

۶_ د افغانستان د تاریخ دریم ټوک د اسلام د پیدایښت څخه د طاهریانو تر له منځه تللو پورې د کابل چاپ ۱۳۲۶ش کال.

۷_ تاریخ ادبیات دری افغانستان در قرون اخیر (د پوهنې د وزارت درسي کتاب) د کابل چاپ ۱۳۳۱ش کال.

۴_ محمد ولي خان دروازی:

د بدخشان د اشرف زاده ګانو او د خاصو غلام بچه ګانو د ډلي مشر، دراک او په کار پوهه او هوښیار ځوان و. چې د امیر حبیب الله خان د دربار سره یې ځانګړې نزدیوالی درلوده، او د هغه ډلګۍ سره یې اړیکي درلودل کوم چې شهزاده عین الدوله او د بارکزایي شاغاسي [۷۴] کورنۍ او د هغي مور علیا خوتي سرور سلطان سراج الخوانین هم په هغي پورې اړه درلوده، او د ټپه سالار غلام حیدرخان چرخي د کورنۍ غړو لکه: غلام نبي خان، غلام جیلاني خان او غلام صدیق خان د څرخي زامنو او ځینو نورو د دی دلې سره اړیکي درلودلي.

[74] شاغاسي د ترکي ایشیک اقاس کلمي مغفن شکل دی چې د دربار د وزیر سره برابره دولتي رتبه وه، چې شاه غاسي شیردل خان په لوي ناب ملقب د امیر شیرعلي خان په وخت کې دا مقام درلوده، چې د افغاني ترکستان نایب الحکومه هم و او ځوی یې خوشدل خان لوی ناب د سراج الخوانین دوهم پلند پلار چې یو څه وخت د کندهار د نایب الحکومه هم و چې د علي احمدخان والي پلار اوسي.

څرنګه چې د سراج الخوانین تروزی د فقیر محمدخان شاغاسي لور د محمد ولي خان میرمن وه [۷۵] نو د اماني جلوس په پېښو کې د یادوني وړ فعالیت ترسره کړی و چې د ۱۲۹۸ش کال د حوت په ۱۰ د جنرالی رتبه او د ښه خدمت نشان ورته ووهل شو او هغه وروسته د افغانستان د ګرځنده سفیر په توګه د یوه پلاوی په سر کې د تاشکند او مسکو له لپارې شوروي دولت او نورو اروپایي هېوادونو ته واستول شو، چې د شوروي د دولت د بنسټ ایښودونکی لنین او د ۱۹۱۷م کال د اکتوبر د انقلاب د نورو مشرانو سره یې لېدنې کتنې وکړی، او د ازاد افغانستان سیاسي اړیکې یې د دغه دولت سره ټینګې کړی، او د دولړو دولتونو لومړنۍ تړون یې د چیچرین او قره خان سره په ۱۲ مادو کې د ۱۹۲۱م کال د فبروری په ۲۸ او د ۱۲۹۹ش کال د حوت په ۱۰ لاسلیک کړ.

د دغه ګرځنده سفارت پلاوی د محمدولي خان په مشری د اروپا او امریکا د سفر وروسته چې ازاد افغانستان یې نړۍ ته وروپېژانده او د اروپا د هېوادونو د بهرنیو چارو وزارتونو سره د سیاسي خبرو اترو څخه وروسته د ۱۳۰۱ش کال د جوزا په ۱۱ یا د ۱۹۲۲م کال د می په ۱۲ کابل ته راستون شو.

په داسې حال کې چې په خپله امان الله خان د محمدولي خان د خدمتونو څخه مننه او قدرداني وکړه، او هغه یې د محمود طرزی په ځای د بهرنیو چارو د وزیر په توګه وټاکه، (د ۱۳۰۱ش کال د جوزا ۲۵ نېټه پنجشنبه) یوه میاشت وروسته یې د ۱۳۰۱ش کال د اسد د ۷ نېټې، یکشنبې د ورځي د فرمان له مخې د هېواد لومړی نښان (اعلي لمر) د کرني او ښوالی ځمکې او د مرادکلا ودانۍ هغه ته

[75] مهدي فرخ: تاریخ سیاسی افغانستان ۳۶۰.

ary

وبخښل شوی. او له دې وروسته یې په ۱۳۰۲ش کال د پکتیا د شورش او د قومونو د بغاوت یعنې سر کې په غلې کولو کې د هغه محاذ قوماندان و، او کله چې په ۱۳۰۶ش کال د افغانستان شاه د اروپا د سفر نیت وکړ، هغه د بهرنیو چارو د وزارت کفیل او د سلطنت د مقام وکیل پاتې شو، چې د رژیم سره په مخالفت او د یوه جمهوریت د مقدماتو د برابرولو په کار تورن و (!)

محمدولي خان د ځوانۍ د وخت څخه د کابل د انګیس ضد کړیو سره بلد او اشنا و او د عمر تر پایه څه د اروپا او امریکا په سفر په ۱۹۲۱م کال کې او څه د بهرنیو چارو وزارت او بادشاهي مقام په کفالت کې په همدې صفتونو ټینګ پاتې شو، او کله چې په ۱۳۰۸ش کال د میزان په میاشت کې کابل فتح شو هغه د اماني عصر د کابل د قواو د قوماندان محمود شامي سره یو ځای چې دواړه د اماني دربار نزدي خلک و محاکمه او د ۱۳۰۸ په پای کې په کابل کې اعدام شول.

۵_ شجاع الدوله:

اصلا د غوربند د خانزاده ګانو او د دربار د غلام بچه ګانو د جملې څخه و، چې د فراشباشي په عنوان، د شاهي ارګ د فرشونو متعدي او په سفر کې د سلطاني موکب د خیمو متنظیم شمېرل کېده، او د لومړی مشروطیت د رجالو سره یې هم اړیکې درلوده او په دوهم حرکت کې د هغه ځوانانو په کړۍ پوري تړلي و چې شهزاده امان الله د هغي سر پرستي کوله.

لکه څنګه چې مخ کې د جوهر شاه غوربندي د ژوند په شرحه کولو کې (د لومړی مشروطیت دشهیدانو څخه یو تن) ولیکل، وایې چې د امیر حبیب الله خان قاتل د امان الله خان د ډلې څخه همدغه

مشروطیت غوښتونکي ځوان و. چې د همدغې ډلي په اشاره به یې امیر وژلي وي، یعنې د وژني پېښي، سیاسي علت او ګوندي او ډله ایز عوامل درلوده.

مګر ځینې دا وژنه د شخصي غچ اخستني پربنسټ ګڼي (او د امان الله خان د مورسراج الخواتین) یعنې ملکي سرور سلطان لا س په هغي کې وینې. د بیلګي په توګه امیر یوه شپه د چهلستون په ماڼې کې د عیش او نوش محفل برابر کړي و او دخپلي خور اخت السراج پواسطه یې ډېری ښکلي نجلۍ پدغه محفل کې سره راټولي کړي وي چې نا څاپه سراج الخواتین پدغه محفل د عیاش کې را د ننه شوه، امیر او دغه ټولي ښکلي نڅاکوونکي یې په بدویلو او د ضرب وشتم لاندې ونیولي، څرنګه چې امیر ددې حرکت څخه ډېر په قهر شوی وو، لکی ته یې طلاق ورکړل، هغه او د هغې ځوی عین الدوله د لوی ناپ (بارکزی) د کورنۍ دغلام حیدر خان چرخی د کورنۍ، او د دربار د چپی ډلي(خاص غلام بچه ګان) او د نورو روڼ اندو سره یې په لاس یو کولو سره یوه کمیټه جوړه کړه تر څو امیر ووژني چې پدې ډله کې فراشباشي شجاع الدوله هم ګډون درلوده، څه وخت چې امیر د ۱۳۳۷ ق کال په صفره کې د هرکال د عادت سره سم د هوسیو ښکار ځای د لغمان کله ګوش ته ولاړ، فراشباشي شجاع الدوله یې د شاهي خیمی د کړۍ تړلو په سبب ډېر زیات وواهه، او غاښونه یې مات شول، او دا عمل ددې سبب شو چې شجاع الدوله هغه د غچ اخستني لپاره ووژني[76]. ایراني لیکوال مهدي فرخ چې د افغانستان ټول تاریخ یې سرسري لیکلي دي، او اراده یې درلوده چې هر مهم شي کوچني او بي ارزښته او پرته له

[76] مهدی فرخ: تاریخ سیاسي ۳۶۰.

تاریخي ژورتیا د قبېلوي او کورنیو سیالیو پر بنسټ وښي، او په خپله تاریخ لیکنه کې یې هیڅ ډول زماني روحي او ټولینزو اغیزو او عواملو او د طبقاتي تنګ لوری پرله پسي، مرحلوته قایل او لیدونکي ندي.لکه څرنګه چې پورته اقتباس وشو، د امیر وژنه یې هم دیوه سړی یا لوی ښځي غچ اخیسته ګڼلي او ډیره لویه اشتباه او خطایې کړیده.

که چیري د دې دیوه ملت فکری او ټولینز تاریخ پداسي لنډه لیدنه او سرسری ښوونو سره قبول کړو، نو بیاپوښتنه باید وکړو چې، ایا هغه دلومړی مشروطیت حرکت او د افغان ځوانانو په وینو لیست پیټ کیدل چې لس کاله مخ کې واقع شوي هم دغی شخصی او سرسري علت درلوده؟ ایا د افغان او انګلیس په لومړي او دوهمه جګړه کې د افغان ملت په عمومي قیامونو کې او د انګریزی چپاول ګرو په وژلو او ویستلو کې هم یوازي د کومی ملکی او یا د دربار د کوم فراشباشي د غچ اخستني لاس کارکاوه؟ ایا ددې پېښي څخه څو میاشتي مخ کې د عبدالرحمن لودین قاتلانه حمله هم د کوم نارینه اویا ښځینه شخصي غچ اخستني عمل وو؟ تر هغه ځای چې ددې کرښو لیکونکي د رښتیا ویونکو او ددې پېښي لیدونکو اویا شاملو کسانو څخه می اوریدلي دي د وژني ترتیبات مخ کې ددوهم مشروطیت په پټ مرکز کې نیول شوي وو حتي تردي چې د امیر ورور نایب السلطنه (...) هم د ځان سره ملګری او هم قسمي کړی و چې دصیحفو په منځ کې یې لاسلیک کړي و چې د هغي شرحه خدای بخښلي غبار د شجاع الدوله له قوله ورکړی ده[77]

[77] وګوري: افغانستان درمسیر تاریخ ۷۴۷.

خدای بخښلي میرقاسم خان چې په دوهم مشروطیت کې هم ونډه درلوده او هم د پېښو لیدونکي حاضر وو ویل: د امیر د عیاشي او سیاسي تنګ لوري څخه د کرکي موجبه عوامل پخوا چمتو کړي شوي وو، چې د علیاحضرتي بدکیدل. د امیر سره یا د خمیی د دیرک کړیدل او د شجاع الدوله وهل او ټکول هغه جزیات وو چې وروسته یې هغه عوامل تیز او چټک کړل، او شجاع الدوله (د پخواني طرحه شوي پلان سره سم) د امیر خیمی ته ورننوت او هغه یې د تفنګچی په ګولي سره د حساب ځای ته واستاوه.

څرنګه چې شجاع الدوله دشهزاده امان الله خان د ډلي تکړه غړي وو، د امیر د وژلو وروسته یې په فعالیت پیل وکړ، او په ظاهري توګه یې د نورالله خان د امارت دتبلیغ لپاره چې په جلال اباد کې د خلکو څخه بیعت واخیست او په پټه توګه د خپل کار د نقشي د اجرا کولو لپار، کابل ته راغی او د امان الله خان دتخت کښناستني په پېښو او د هغه د مخالفینو په له منځه وړولو او نورو چارو کې یې لاس درلوده. څه وخت چې د ۱۹۱۹ م کال د می په میاشت کې اماني لومړنی کابینه جوړه شوه همدغه شجاع الدوله امنیه وزیر و. ددې وروسته هغه د د هرات دتنظیمیه پلاوي په سر کې وټاکل شو، (د ۱۳۰۰ ش کال د جدی ۲۰) او د ۱۳۰۳ شن کال دحوت څخه د ۱۳۰۷ ش کال کې له هغه ځایه لري او په برلین کې یې اوسیدنه غوره کړه او په همدغه ځای کې په ۱۳۲۴ ش کال کې مړ شو (د لومړی مشروطیت په کسانو کې د جوهر شاه د احوالو شرحی ته مراجعه وکړی.)

د امریکا چاپ دافغانستان درجالو د پیژندني په کتاب کې ئې د هغه زیږیدنه په ۱۸۹۶ م کال په غوربند کې او غلام بچه ګانو په ډله

rary

کې دده شمولیت ئې په ۱۹۱۶ م کال ښودلي دي او هغه ئې د الماني پلاوي میلمه پال هم لیکلي دي.

په ۱۹۲۹ کال داماني دولت د سقوط په وخت کې د هرات تنظیمه رئیس وټاکل شو چې د نایب سالار عبدالرحیم کوهستاني د حملي څخه مشهد او بیا تاشکند ته وتښتید او په برلین کې ئې هستوګنه غوره کړه.

۶_ محمد ابراهیم خان جمشیدي:

د هرات د جمشیدي او لیماق د خانزاده ګانو ددربار غلام بچه او صالح مردم داره شخص و چې په دوهم مشروطیت کې ئې په دوهمه لیکه کې ځاي درلوده ، او د اماني تخت کښیناستني څخه وروسته د کندهار د ګمرک مدیر شو،(د ۱۳۰۴ ش کال په شاوخوا کې).

۷_ ادم خان :

هغه د لوګر د پښتو ژبو او دیوي مقتدري کورنۍ سره اړیکي لري او ددربار غلام بچه و چې ددوهم مشروطیت په دوهمه لیکه کې ولاړ و ، د هغې وروسته په اماني عصر کې نزدي په ۱۳۰۳ ش کال کې دګرشک او پشت رود دحکمران په توګه وټاکل شو او په نادري دوره کې د ۱۳۰۹ ش کال راوروسته د وزارت دربار غړي او محاسب و.

۸_ میر یار بیګ خان دروازي:

دکابل او هرات د والي مهتر میرزمان الدین ورور او دمحمد ولي خان د خور زامنو څخه وو، ادیب او روڼ شاعر شخص و، چې ددوهم مشروطیت په ټولنه کې شامل او دعبدالرحمن لودین او عبدالهادي داوي سره یو ځاي بندي شو او داماني دوري د پیل سره ازاد شو او د ګرځنده فوق العاده سفارت په پلاوي کې چې د محمد ولي خان په مشري و ، غړیتوب درلوده، لاکن په هم هغه ورځ چې پلاوي د کابل

څخه حرکت کاوه د زړه د دریدني له امله له اسپه راولوید او له دې نړۍ ئې سترګې پټې کړې.

هغه په خپله هم شعر وایه او هم شاعر پیژندونکي وو ، او د "اتش فشان" په نامه ئې یوه تذکره لیکلي وه چې په خواشیني سره دده د مړیني وروسته له منځه ولاړه او بیا تر لاسه نشوه.

عبدالهادي داوي چې دده سره د یوه زندان انډیوال و، دده د مړیني وروسته دده د سیرت او صورت په هکله په امان افغان کې یوه مقاله ولیکله او دهغه ادبي ذوق ئې وستایه، دزندان په وخت کې ئې د زندان دنه زغملو وړ تکلیفونه ئې په ډیره نرمه لهجه او شاعرانه مزاج سره یادول او ویل ئې:

ما تنګ ظرفان حریف اینقدر سخن نه ایم
دانه اشکیم ومارا ګردش چشم اسیاست.

(وګوري: ددوهم مشروطیت رجال پنځم فصل، دداوي شرح حال لمړي عدد).

۹_ میر زمان الدین خان دروازي:

دبدخشان ددرواز دمیرازده ګانو څخه دي هغه پوهه کارګر اوددربار دغلام بچه ګانو دنفوذ څښتن او دشهزاده امان الله سره یې فکري او سیاسي تړاو درلوده، له همدي کبله د اماني دوري په پیل کې په ۱۳۰۰ ش کال د کابل والي شو او په ۱۳۰۲ ش کال د هرات نایب الحکومه وټاکل شو تر څو چې د ۱۳۰۳ ش کال د قوس په ۱۹ د سګي په ناروغۍ هلته مړشو.

وایې چې هغه خیلق شخصیت او په خلکو مهربان او تکړه کارپوه و.
او دحکمراني په وخت یې هیڅوک ازاد کړي ندي.

rary

۱۰ _ غلام احمد اعتمادی:

دا د عبدالقدوس خان اعتماد الدوله د زامنو څخه دي چې د حبيبي په مدرسه کې يې د رشيدي تر درجې پورې زده کړې کړې او روڼ اندی پوهه ځوان وو چې د يو څه وخت لپاره د بهرنيو چارو په وزارت کې په انقره کې د افغانستان سفارت د منشي په توګه کار کاوه، نږدې په ۱۲۰۶ ش کال کې په بمبی کې افغاني جنرال قونسل وو او دري، پښتو، اردو او لږ څه په انګليسي ژبه هم پوهيده او ليکل يې پري کول، او ددغو ژبو د ادبياتو سره يې بلدتيا درلوده، هغه د پيښور مردان د پښتو ژبې شاعر فضل احمد غر ټولنيز او تنبيهي اشعارو ټولګه د غره ګل په نامه په بمبی کې چاپ او په هغې باندي يې په دری ژبه د همدردی يوه سريزه وليکله (۱۹۳۰ م) له خدای بخښلي د اوی څخه مې واوريدل چې غلام احمد د بديعني ذوق ښتن و، او دری نشر يې په روانه لهجه ليکه او د دوهم مشروطيت په ټولنه کې د ارزښت وړ مقام درلوده.

۱۱ _ جمعه خان:

د سردار عبدالقدوس اعتماد الدوله ځوی د روڼ اندو ځوانانو سره ملګري او د اماني دوري د کارپوهه خلکو له ډلي څخه و چې د ۱۳۰۱ ش کال په پای کې په افغاني سفارت کې د بخارا دربار ته واستول شو او له هغې وروسته د ميمني اعلی حاکم و چې د ۱۳۰۲ ش کال د ثور په ۱۰ وفات شو.

۱۲ _ سيد غلام حيدر پاچا:

دا د محمد سرور ځوی په ۱۲۶۶ ش کال کې زېږلي د لغمان د چارباغ اوسيدونکي او د کنړ د ساداتو د مشهوری کورنۍ څخه و هغه روڼ اندی، پوهه او خوله ور ځوان و چې د دوهم مشروطيت د

ځوانانو په کړيو کې يې د ميرقاسم خان او داوی سره همکاری او همفکری درلودله او په اماني دوره کې د ازادي غوښتونکو ځوانانو دډلي څخه شميرل کيده. او په ۱۳۰۰ ش کال ترکي ته واستول شو او له هغي وروسته د کرني او کانونو په اداره کې مامور و تر څو چې په ۱۳۰۷ ش کال کې د بهرنيو چارو وزارت ته ولاړ.

هغه د ۱۳۰۸ ش کال په اړو دوړ کې د جلال اباد د بابر يو په کلا کې د خرخه مشرسيد حسن خان شيون او محمد ګل خان مومند په ملګرتيا د جمهوريت په نامه ټولنه جوړه کړه، او د(کورغم) په نامه جريده يې خپره کړه، او د هندوستان په جرايدو کې يې لکه د لاهور د زميندار او افغانستان په نامه جرايدو کې يې د حبيب الله د سقاو د ځوی د رژيم په ضد يې تبلغات کول، کله چې د ۱۳۰۸ ش کال په پای کې کابل ته بيرته راغي او دامان الله خان په طرفداری يې پيل وکړ نو د ۱۴ کلو لپاره د موتي په سرای کې بندي شو چې په همدغه زندان کې د۵۵ کالو په عمر وفات شو.(۱۳۲۱ ش کال).

۱۳ _ غلام محی الدين ارتی:

دا د شيرارتي ځوی او د کابل د تندرو و ځوانانو څخه وو هغه خوله وراوګوت نيونکي سړي و او د افغاني ځوانانو سره ملګري و،چې د پغمان د ۱۹۲۸ م کال په لويه جرګه کې د کابل د خلکو ټاکل شوي استازي و،او شاه ته يې خطاب کولو په وخت کې فرياد وکړ او ويې ويل:

اعليحضرتا! ترڅو پوري چې ستا دغه په فساد مشهور وزيران محاکمه او په دارونه ځړول شي په هېواد کې هيڅ ډول اصلاح ممکنه نده [78] دغه پوهه اوتکړه ځوان په ښکاره ددولت د فاسدو

[78] غبار: مسير۸۱۳ .

rary

وزیرانو او کارمندانو سره شخړې کولې، او د بدې خوړونکو او انګلیس مشربانو مخالف عنصرو،

تر څو چې د اماني رژیم دسقوط وروسته نږدې په ۱۳۰۹ ش کال په پېښور کې د نامعلوم قاتل په ګولۍ ولګید او وفات شو.

۱۴ _ احمد رحماني:

د بهرنیو چارو وزارت د متشار عبدالرحمن ځوی و چې د هغې یادونه په لومړی مشروطیت کې وشوه، او د اماني عصر د تندر وه ځوانانو څخه و چې د زده کړو لپاره شوروی اتحاد ته واستول شو او هلته یې روسي ژبه زده کړه، او روسي میرمن یې درلوده،اوله همدی کبله یې هغه ته په کابل کې (احمدروس) ویل،د هغه لور ماګه رحماني د نوو او لیکوالو ښځو د مخکښانو څخه وه، چې د (پرده نینان سخنگوی) په نامه کتاب یې ولیکه د کابل چاپ ۱۳۳۱ ش کال احمد په ۱۳۰۸ ش کال کې د انګلیس دسیاست د مخالفت او د اماني تیرې دورې دله مخته تللي رژیم سره د ډېر تمایل په تور د ډېر وخت لپاره د کابل په زندانونو کې پاتې شو اوکله چې په ۱۳۲۵ ش کال له زندان څخه را خلاص شو په کابل کې وفات شو .

۱۵ _ کریم نزیهي (جلوه):

هغه د کابل د قاضي ملابابا مراد ځوی و چې د ازبک د بارسوخه خلکو څخه و او د میمني په اند خوی کې یې نوم او مقام درلوده. کریم نزیهي نږدې په ۱۲۸۵ ش کال په کابل کې پیدا شو او د حبیبي په مدرسه کې یې درسدی تر درجې پورې زده کړې وکړې او عربي علوم او ادب یې په خپله علمی کورنۍ کې زده کړل د عربي، دری، ترکي، او لږ لږ د انګلیسي ژبې سره اشناوو.

نزیهي د ځواني په دوران کې د میرقاسم خان، داوی او عبدالرحمن لودین پشان خلکو سره اشناي او ملګرتیا درلوده، او د تجدد، مشروطه غوښتني او لیکوالی په لاره کې قدم واهه، او په تاریخ، ټولنیزو علومو او د خراسان او اسلام د رجالو په پژندنه کې یې مطالعه درلوده،او دکابل د ادبي ټولني غړی وو،او دده اثارو څخه د هغو پرله پسي مقالو لړۍ ده کوم چې پدې برخه کې د ادبي ټولني د کابل په مجله کې خپریدلې، هغه په دری ژبه ښه شعرونه ویل، چې تخلص یې (جلوه) دي،نزیهي په ۱۳۱۰ ش کال او اتمه دوره ۱۳۳۲ ش کال کې د اندخوی د خلکو وکیل وو چې د روڼ اندو ترقي خوښونکو په فرکسیون کې یې د کیڼ اړخو پلوی کوله، له هغې وروسته دیوه څه وخت لپاره د عظمي صدارت کارمند او په مشهد کې افغاني وکیل التجار وو، چې وروسته تقاعد شو او اوس د زوړوالي او اوکمزورتیا په حالت کې شپې او ورځې تیروي، موږ یې د افکارو او شعرونه هغه بلګې چې د ځواني په وخت کې یې ویلي د مشروطیت په مرامونو کې په تیرو پاڼو کې لیکلي دي.

نزیهي او ادبي فضلیتونو سره ښاغلي روڼ اندي شخصیت او ټولنه پژندونکي پخته کار پخواني سړی و.چې د خپلي ژوند وختونه کې په نیک نوم سره تیر کړي دي، چې د افغانستان په ترقي خوښونکي طبقه او ادبي حرکتونو کې یې نفوذ او ونډه درلوده، هغه د ۱۳۶۲ ش کال په ژمي کې په د هلی کې وفات شو.

۱۶ _ سید قاسم خان:

هغه د حبیبي د ښوونځي زده کونکي او دوهم مشروطیت د مهمو غړو څخه و، چې د ۱۲۹۸ ش کال راهسي یې د بهرنیو چارو په وزات کې د محمود طرزی د لاس لاندي کار کاوه ددې لپاره چې د

brary

محمود دطرزي زوم و، د اماني عصر درون اندو او چارواکو په زياترو غونډو کې ګډون درلوده زيات وخت په مسکو کې په افغاني سفارت کې مشاور او له هغي وروسته په بمبي کې د افغانستان جنرال قونسل او اروپا په سفر کې د شاه امان الله د ملګرو څخه و.

د ۱۳۰۸ ش کال داړو دوړ وروسته په اروپا کې پاتي شو، ددې لپاره چې د امير حبيب الله خان په وژنه او د امان الله خان په تخت کښناستنه او د اماني عصر د لومړنيو کلونو په پيښو کې ګډون درلوده پدغه باره کې يې کتاب ليکلي و چې دسياسي پيښو جزيات او د افغاني اشخاصو خبري اتري هم توضيح کړي وي، دا کتاب چاپ شوي ندي او په ډيرې خواشيني بايد ووايو چې عامو خلکو ته ونه رسيده.

۱۷ _ سيد عبداله خان: دا د نومورې سيد قاسم ورور او د بهرنيو چارو په وزارت کې د محمود طرزی د لاس لاندي مامورينو څخه و چې په اماني عصر کې په مسکو کې د افغاني سفارت د سکرتر په توګه دنده درلوده، او د اماني دولت د سقوط څخه وروسته هغه د بهرنيو چارو په وزارت کې سياسي لوی مدير و تر څو چې د ۱۳۱۵ ش کال د قوس په ۱۹ د جمعی په ورځ يعني د ۱۹۳۶ م کال د دسمبر په ۱۵ ددندی د اجرا کولو په وخت کې د امو په سيند کې غرق شو.

۱۸ _ بشير احمد خان:

دا دابوی کورنۍ څخه د بهرنيو چارو په وزارت کې د محمود طرزی د همکارو شاګردانو څخه و چې په کراچی کې يې د افغاني قونسل په توګه دنده درلوده ۱۳۰۰ ش هغه ددوهم مشروطيت د تکړه او فعاله ځوانانو څخه و.

۱۹ _ مير زا محمد مهدی چنداولي:

هغه د ميرزاعلی جان ځوی او د رون اندو ځوانانو څخه و چې په دري او عربي ژبو سربيره ترکي ژبه يې هم زده کړی وه، او د امير حبيب الله خان په عصر کې يې دسجنش په دفتر کې کار کاوه. له هغي وروسته د غنډ مشر په درجه، د حربيې وزارت د لوازم مدير او د اماني دوري ددربار وزارت غړی و. او د افغاني ټولنو سره يې اړيکي درلودي.

کله چې اماني حکومت سقوط وکړ، هغه د سقاو د ځوی او د نادرشاه دسلطي د مخالفينو په ډله کې ودريده، څه وخت چې محمد عظيم د برتانيا په سفارت کې په کابل کې د قتل مرتکب شو، هغه د څلورو نورو کسانو سره يو ځای د ۱۳۱۲ ش کال د سنبلې په ۲۲ په داروځړول شو.[79]

۲۰ _ فرقه مشر سيد حسن (شيون):

هغه د حسين پاچا ځوي نزدي په ۱۲۷۵ ش کال د لغمان په چارباغ د کنړ د ساداتو په کورنۍ کې زيږيدلی دی. او دکابل د حربي په ښوونځی کې يې زده کړی وکړی کله چې د هغه ځای څخه فارغ التحصيل شو د حضوری راګ د پروانی په قطعه کې و ټاکل شو او په عسکری رتبو کې د فرقه مشری (جنرالی) رتبه ورسيده، او د اماني دوری د نوم او نښان درلودنکو صاحب منصبانو څخه و چې د هېواد رون اندو ډلو سره ملګری او اشناو او هميشه په سياسي مبارزه کې مخکښ او د پښتو ژبي رون اندی شاعر ګڼل کيده، او د هېواد په سياست کې ځانګړی عقيدې درلودې چې له هغي څخه د نظامی حاکميت د طرفداری بوي راتله مثلا ځنيې وخت به يې ويل:

[79] غبار له وينا څخه يادداشت.

"په افغانستان کې د مصطفی کمال د رژیم پشان یونظامي رژیم باید منځ ته راشي، تر څو خلک د قوی په استعمال سره د نوی مدنیت خوا ته رهنمای کړي لاکن دا دیکتاتوری باید د ځانګړو غرضونو او د کورنۍ او مادی ګټو لپاره نه وی او هم دي د روڼ اندی طبقې پر ضد ونه کارول شي. بلکي ددغي ډلي د کار او فعالیت لپاره دي مرستندوی وي. د افغانستان ټولو پخوانیو پاچا هانو د شخصي او خانداني موخو لپاره پر خلکو مطلق العنانه حکمراني کړي او دیکتاتورو. لاکن وي نکړای شول چې هېواد او خلکو ته خدمت وکړي، دیکتاتور که چېري مخلصانه خدمت کوونکي وي او هر څه چې غواړي د خلکو لپاره یې غواړي پدي صورت کې کولي شي،

چې یوه وروسته پاتي ټولنه مخ په وړاندی بوزی، او په پایله کې یې خلک ددیموکراسي او په خپله اراده والي لوری ته رهنمای کړي.

او تاریکو ذهنونو ته روښنایې ور کړي، ولي دیوه بت د ماتولو په ځای بل بت د پرستش لپاره جوړ نکړی...."[80]

سید حسین د ۱۳۰۸ش کال د اړو دوړ په وخت کې په جلال اباد کې فعالیت درلوده او د کور غم د جریدي په خپرولو او د ېر ابتدایي جمهوریت په بنسټ اېښودلو کې یې د سید حیدر پاچا سره ونډه واخیسته او په ظاهر شاهي دوره کې د حربي وزارت د مرکز فرقه

---

[80] ددي لپاره چې ما ددي کرښو لیکونکي د خدای بخښلي حسن سره اشنایي او خبري اتري درلودي څو ځلي مي دهغه سره پدي برخوکې خبری اتري کړي دي اومطلب می دهغي وینا څخه چې دازاد افغانستان په جریده کې په ۱۳۳۳ ش کال د اسد په میاشت کې په پېښور کې چاپیده لیکلي دي (۶۷) ګڼه (۱۷) مخ.

مشر و لاکن په ۱۳۱۹ش کال کې د سیاسي مخالفو فعالیتونو په بهانه بندي شو او په زندان کې ووژل شو.

چې پلار یې ددربار د سپین ږیرو او د تهران په دربار کې د افغانستان لومړني سفیر وو،او دا په خپله د میرسیدقاسم، داوي او دلومړی او دوهم مشروطیت دنورو غړو د ملګرو څخه شمیرل کیده، ددي لپاره چې پلار یې دسیاسي فراریانو د ډلي څخه وو، هغه د پلار په فراري حالت کې په ۱۲۶۶ ش کال په تهران کې نړۍ ته راغی او هلته یې زده کړې وکړې او یو باسواده او با فکره سړی تری جوړ شو کله چې هېواد ته راغی د مشروطیت غوښونکو ځوانانو د ډلي مشر و.

په ۱۹۲۰ م کال کې د خپل پلارسره بیا تهران ته ولاړ او په ۱۹۲۴ م کال کې د بهرنیو چارو د وزارت د ټرونونو او قونسلګر یو د ځانګي سرلیکونکي و. کله چې ددغه ځای څخه لری کړای شوپه ۱۹۲۶ م کال کې یې د کابل او پېښور ترمنځ د حمل ونقل د شرکت په جوړولو اخته شو اوپه ۱۹۲۷ م کال کې په دهلي کې افغاني جنرال قونسل اوله هغي وروسته په ۱۹۲۹ م کال کې په کراچی کې افغاني قونسل شو، چې د اماني دوري له پای ته رسیدو وروسته په ۱۹۳۰ م کال کې په روم کې افغاني سفیر وټاکل شو او په دا وروسته کلونو کې د سفارت او وزارت په لوړو رتبوکې پاتي شو، او دده دغه حالت هېواد غوښتونکي پرده باندي اشتباهي کړل او پرده یې بدنظر درلوده:

په ۱۹۳۳م کال کې د جینوا د خلع سلاح په کنفرانس کې افغاني استازي.

د ۱۹۳۳م کال څخه تر ۱۹۳۷م کال پورې په مسکو کې افغاني لوی سفیر.

brary

په ۱۹۳۸م کال کې د محمدهاشم خان په کابینه کې د فوایدعامې وزیر.

په ۱۹۴۳م کال کې د امریکا په واشگتن کې افغاني لوی سفیر.

په ۱۹۴۶م کال کې په ملگرو ملتو کې د افغانستان استازي.

په ۱۹۵۰م کال کې د پوهنې وزیر.

په ۱۹۵۴م کال په دهلي کې افغاني لوی سفیر.

په ۱۹۶۰م کال کې د مزاج په عدالت اخته او په کابل کې وفات شو.

دوه ځانگړې ډلې

افغان ځوانان:

کله چې د هېواد روڼ اندو عیاش او مستبد امیر له منځ څخه یوړ او پر ځای یې ترقي غوښتونکی روڼ اندي ځوان لکه امان الله خان په شاهي تخت کښیناوه او په هېواد کې یې یوه ازاده سیاسي فضا رامنځ ته کړه او د مشروطه غوښتونکو روڼ اندو سیاسي ډلو چې پخوا یې پټ فعالیت کاوه په ښکاره ډول رامنځ ته شول او په ازاده توگه یې خپل سیاسي فعالیتونه پیل کړل او یو له دغو ډلو څخه ځانته "افغان ځوانان" ویل چې کین اړخوته ورته تندرو مرام یې درلوده چې د امیر حبیب الله په وروستیو کلونو کې د مشروطیت ځینو غړو هم په هغې کې گډون درلوده، لکه عبدالرحمن لودین، تاج محمد بلوچ، محمدانور بسمل او باروت جوړونکی فیض محمد کابلي (چې په ۱۳۰۸ش کال کې اعدام شوی) غلام محي الدین ارتي (چې یادونه یې تېره شوه) میرزاعبدالرحمن، میرزا نورمحمدخان او په بمبي کې افغاني جنرال قونسل غلام جیلاني (د ۱۳۱۲ش کال د سنبلي په ۲۴ اعدام شوی) د حربي د ښوونځي لیکونکی میرزامحمداسماعیل، عبدالطیف خان او د تلگراف

متخصص محمد سعیدخان او فقیراحمدخان چې لومړی په مسکو کې په افغاني سفارت کې لومړی نایب او وروسته د ځنگلونو رئیس شو (د ۱۳۱۲ش کال د سنبلي په ۲۴ اعدام شو) او غلام رضاخان (۱۳ کلن سیاسي بندي) فیض محمدخان ناصري او عبدالحسین عزیز (چې بیا وروسته سفارت او وزارت ته ورسید) د دې لاندې کسانو نومونه په دې ډله کې یوازې خدای بخښلی غبار یاد کړیدی:

۱_ د کابل ساعت جوړونکی عبدالمجید.

۲_ محمدرسول اجیدن محمدزی (نظامي منعبدار).

۳_ نظامي کمیدان عبدالحمید.

۴_ محمداسحق قزلباش.

۵_ د حربي د ښوونځي محصل شمس الدین.

۶_ شیرمحمد افغان بیگ.

د غلام محي الدین افغان ډله:

دا ډله چې ځینو غړو او مخکښانو یې په لومړي مشروطیت کې هم لاس درلوده، بنسټ د افغان ځوانانو ډلې ته معتدل سره وه، چې همدغ ټول افغانان د لومړي مشروطیت په ۴ عدد کې راټولېدل او د هغوی فعال او تکړه غړی همغه میرقاسم خان و، چې د لومړي مشروطیت د رجالو په لومړي عدد کې یادونه تېره شوه.

د دې د قدر وړ ډلې عکسونه په لاس کې لرو چې د خدای بخښلي ماما محمدابراهیم خان (د دې ډلې یو تکړه غړی) له کورني څخه تر لاسه شویدی او لکه څنگه چې وایې دا عکس مو په ۱۳۳۴ق کال کې هغه وخت واخیست چې د چلندر د مغاري د لېدلو لپاره تللو.

په دې عکس کې لاندې کسان لېدل کېږي:

له ښي لورې کېڼ لورې ته ناست کسان:

١ـ په ساعت ساز مشهور ماما محمدابراهیم خان د کابل د چنداولو اوسېدونکی چې د امیر حبیب الله د عصر په وروستیو او د اماني امارت په کلونو کې تر نادرې دورې پورې یې د خیریه ټولنو په تشکیل کې لکه د ملي مرستي مجلس، دارالایتام او دارالمساکین او په ملي کتابتون کې پوره لاس درلوده، او د ملي خبر یوازنی سړی او بې تعصبه افغان و، چې د خپلو هېوادوالو سره په هره ژبه، مذهب او مشرب ملګری و او د خلکو خدمت او جوړې ته یې ځان وقف کړی و.

له ښې لورې کین لورې ته:

١ـ غلام جیلاني خان اعظمي چې یو وخت د کابل د ادبي ټولنې د ریاست مرستیال و.

٢ـ په کبریت متخلص عبدالرحمن خان لودین.

٣ـ په (لالا) مشهور محمد سعیدخان حبیبي چې په شوروي اتحاد کې د افغاني فارغ التحصیلانو متخصیصنو د لومړي ګروپ څخه و.

هر څه چې یې درلودل هغه یې په فقیرو، خوارو او یتیمانو باندې ویشل.

د ځوان محمدابراهیم نیک او راښکونکي شخصیت د هېواد څخه د تېښتې په وخت کې د امیر شیرعلي خان د کابیني سپه سالار د حسین علي خان ټولي مشر (چې د ده ماما و) په خدمت کې په لاهور او راولپنډي کې د خپل ګران هېواد او هېوادوالو سره د مینې په لړلو روزل شوی و، څه وخت چې د امیر حبیب الله خان په اجازه په ١٩٠٧م کال کې بېرته کابل ته راستون شو، د مشروطه غوښتونکو سره ملګری شو، د ارګ په بازار کې یې د ساعت جوړولو هټۍ د

rary

وېښو ځوانانو د راټولېدو د یوه کلوپ په څېر وه. څه وخت چې اماني دورې د پیل سره د سیاسي زندان څخه راووت د مرستي او خیریه کارونو ته یې دوام ورکړ لکه:

په ١٣٠٣ش کال کې د کابل د بلدیې د لومړۍ ناحیې مامور.

په ١٣٠٦ش کال کې د کابل د ښار د جنوبي ناحیې مامور.

په ١٣٠٨ش کال کې د ملي امداد د خیریه ټولنې بنسټ ایښودونکی.

په ١٣٠٩ش کال کې د کابل په ښار کې د یتیم خانې جوړول.

په ١٣٢٠ش کال کې د دارالمساکینو او دارالایتام جوړول.

په ١٣٢٥ش کال کې د مرستون رئیس.

د ده مړینه په کابل کې د ١٣٣٢ش کال د قوس په لومړۍ نېټه د ٧٢ کالو په عمر وه د ده قبر د شیر دروازي د غره په لمنه کې دی او په هغې کې داسې لیکلي دي:

ګذشت ان حاجي پاکیزه طینت
که او بودی پدر هر بینوا را
دعای بینوایان بود رایم
نعیبش خبر کن پروردګارا
زشمس ګذشت بهر سال فوتش
(نعیبش خبر کن) تاریخ پیدا

چې د (نعیبش خبر کن) د کلماتو څخه د جمل په حساب د ده د مړینې نېټه ١٣٣٢ش کال راوزي. (علیه الرحمه).

٢ـ د کابل د شاوخوا افغانانو څخه حاجي ګل احمدخان.

brary

۳ـ فتح محمدخان جبارخیل چې په اماني دوره کې د حبیبې د ښوونځي مدیر او د امیر شیرعلي خان د کابینې د بهرنیو چارو د وزیر د ارسلاخان غلجي د مشهورې کورنۍ څخه و د ده پلار د امیر شیرعلي خان د امارت د سقوط څخه راوروسته هندته فرار شو، او زامنو یې هلته زده کړي وي او روڼ اندي افغانان ترې جوړشوي و. چې د امیر عبدالرحمن د مړینې وروسته هېواد ته راغلل، او د پوهنې په پراختیا، روڼ اندي او تجدد کې یې ونډه واخیسته، د هغه مهتر ورور امین الله جبارخیل په اماني دوره کې د عدلیې د وزارت معین و او دواړه ورونو د ۱۳۰۹ش کال وروسته مړه شویدي.

۴ـ غلام محي الدین افغان جمریاني کندهاری چې یادونه یې د لومړي مشروطیت د رجالو په څلورمه ګڼه کې تېره شوه.

۵ـ میر قاسم خان: چې یادونه یې د لومړي مشروطیت د رجالو په لومړۍ ګڼه کې تیره شوه.

ولاړ کسان د ښي لوري څخه کیڼ لوري ته:

۱ـ میرهاشم خان:

هغه د میر قاسم خان ورور او د حبیبې د ښوونځي د اعداد له فارغانو څخه دی چې په پښتو، دري او انګریزي کې مطالعه او لیکنه درلوده او د دې ډلې ځوان غړی و چې د زده کړې د بشپړیدو وروسته یې په دارالتالیف کې کار کاوه، او د افغانستان د تاریخ خلاصه په یوه کوچني ټوک کې د اسلام د پیل څخه د افغانانو او انګریزانو د دوهمې جګړې تر پای پورې د لومړنۍ دورې د پنځم ټولګي د تدریس لپاره د ده د تالیفاتو څخه دی (د کابل چاپ ۱۳۰۰ش کال) هغه نږدي په ۱۳۰۲ش کال کې په پاریس کې د

افغاني محصلینو سر پرست وټاکل شو، او تر ۱۳۰۷ش کال پورې هلته و. د اړو دوړ په وخت د همدغه کال په ژمي کې کندهار ته راغلی او په ۱۳۰۸ش کال په تاشکند کې افغاني جنرال قونسل و. او د ۱۳۱۰ش کال د عقرب په ۲۴ د یکشنبې په ورځ د عشق اباد په شاوخوا کې د نامعلومه قاتل پواسطه ووژل شو.

۲ـ حاجي شیر احمدخان د کابل د چاردهي له خلکو.

۳ـ عبدالهادي پریشان داوی چې د هغې یادونه د دوهم مشروطیت د رجالو په لومړۍ ګڼه کې تېره شوه.

۴ـ عبدالجبارخان جبارخیل چې د نومړي فتح محمدخان کوچني ورور دی ده لومړنۍ زده کړه په هند کې کړې دی او بیا وروسته خپل هېواد ته راستون شویدی او د کابل په ښوونځیو کې د ښوونکې دنده درلوده او د دوهمي مشروطیت د ټولنې سره ملګری و، او په ۱۳۱۲ش کال کې د پوهنې وزارت لومړی معین وټاکل شو، او تر ۱۳۲۴ش کال پورې په دغه دنده کې پاتې شو او له هغې وروسته د اعیانو د مجلس غړی شو تر څو چې په ۱۳۳۰ش کال په کابل کې وفات شو.

ولاړ کسان:

۱ ـ د میر قاسم خان لغمان ورور میر هاشم خان.

۲ ـ د کابل د چاردهی څخه حاجی شیر احمد خان.

۳ ـ عبدالهادی خان (داوی) چې په هغه وخت کې یې (پریشان) تخلص درلوده.

۴ ـ دفتح محمد خان جبارخیل(ارسلا) ورور عبدالجبار خان جبارخیل.

ناست کسان: د ښی لوری کین لوری ته:

١ _ ماما محمد ابراهیم خان چنداولی (دډاکتر محمد اسماعیل پلار).
٢ _ حاجی گل احمدخان افغان کابلي.
٣ _ فتح محمد خان جبارخیل (ارسلا).
۴ _ په (افغان) متخلص غلام محی الدین خان جمریانی قندهاري.
۵ _ میر قاسم خان لغماني.

(۶)

انتقادي (دنیوکې) کتنه

د ١٣٠١ ش کال اساسی قانون

ددوهم فصل په څلورم بحث کې یعنې چیرته چې ددوهم مشروطیت د هلوځلو د پایلو په باب موخبری وکړی، په لسمه ماده کې مو په هېواد کې د قوانینو ترتیب او خپرول د اماني دوری د ښیگڼو او د مهمو کارو: و څخه شمېرل.چې ددې هېواد په څو زره کلن تاریخ کې د انساني حقوقو د عالی مبادیو پر بنسټ د لومړی ځل لپاره یو اساسي قانون د" نظامنامه اساسي دولت علیه افغانستان" په نامه خپره اود تطبیق لاندی ونیوله.

د ١٣٠١ ش کال د حوت په ٧ نیټه وه چې د افغانستان ملی او عنعنوی لومړني لویه جرگه په دي دوره کې په جلال اباد کې په خپله د شاه په ریاست د افغانستان د بېلابېلو قومونو او قبایلو د ٨٧٢ تنو استازو په گډون له توپیر پرته د ملی یووالی او د نظر د پراختیا

brary

پر بنسټ جوړه شوه او د افغانستان لومړني اساسي قانون په ٧٣ مادو کې د لاندینو عنوانونو لاندې تصویب شو:
١ _ د افغانستان ددولت اساسي نظامنامه، په اوو مادو کې،
٢ _ د افغانستان د اتباعو عمومي حقوق، په اوو لسو مادو کې،
٣ _ وزیران، په یوولسو مادو کې
۴ _ مامورین، په دریو مادو کې.
۵ _ د مشوری مجلسونه او ددولت شورا ،په یوولسو مادو کې،
۶ _ محکمی،په شپږو مادو کې.
٧ _ عالی دیوان، په دوه مادو کې.
٨ _ د مالیي چاری، په دوه مادو کې.
٩ _ متفرقه مواد ،په شپږو مادو کې.

دغه اساسي قانون اصلا د دری گونو قواو: مقننه، اجرائیه او قضائیه قوی د جلال اباد والي په نظریه جوړ شوي .لاکن ددولت د محدودی شورا په درلودلو او د ټولو اختیاراتو تمرکز دیوه غیر مسوول پادشاه (شپږمه ماده) په ذات یا وجود کې، د مشروطیت اصل په هغي کې کمزوري دي.

د عمومي حقوقو په فصل کې، د برابر اصول او شخص ازادي، د اسارت له منځه وړل، د مطبوعاتو،کسب، شغل او تدریس ازادي او د شخص ملکیت حق او د اوسیدني خوندیتوب د بیگار شکنجي او د غیر قانوني جزاگانو مصادره او منع کول په کې ځای لري.

په (۴٢) ماده کې د مشورو مجلسونو او ددولت شورا ته حق ورکړ شوي چې حکومتي اداری څخه شکایت ولري په خپله حکومت ته عرض کولي شي!!"

په ۲۸ ماده کې راغلی دي چې صدرعظم او نور وزیران د شاه له خوا غوره اوټاکل کېږي، په ۳۱ ماده کې وزیران یوازی شاه ته مسوولیت لری دغه مواد پادشاه چې غیر مسوول هم دي دیوه مطلق العنان دیکتاتور په توګه رامنځته کوي ځکه چې هغه او دهغه وزیران دخلکو او یا خلکو د استازو د مجلس په وړاندی کوم مسوولیت نلري، او نه د هغي د مقام د غوره کولو او ټاکلو په برخه کې پرته له شخص شاه څخه کومه بله رایه د خالت کولي شي.

په اساسي قانون کې د قوانینو طرحه، ترتیب او تصویب هم معلوم ندي او یوازی په ۴۶ ماده کې وایې چې ددولت نظامات ددولت د شورا څخه تدقیق شوي دي او د وزیرانو مجلس ته وړاندی کېږي او د مجلس وزرا د تصویب او د شاه د منظوری وروسته په عملی توګه اجراته وړاندی کېږي.

پدي صورت کې ګني د قانون طرحه کونکي، تصویب کونکي او دهغي لاس لیک کونکي د اجرا لپاره یوازي یو شاهي مقام دي. او عملا هم همداسي وه چې دي حالت مشروطه نظام له منځه وړه، ځکه چې پهٔ خپله وزیر قانون طرحه او ترتیبوی، او ددولت شورا (چې همدا وزیران د همدی شورانیمایې جوړوی) یوازي هغه تدقیقوی اوبیا وروسته په خپله د وزیرانو په مجلس کې تصویبږي، او د وروستي اجرا لپاره بیا پادشاهی لاسلیک پری کېږي چې " خود کوزه ګرو خود ګل کوزه) دي چې په داسي حالت کې د تقنینیه او اجرائیه قواو ددندو ګډوالي رامنځ ته کېږي.

چې دا په خپله د دري ګونو قواو د جلاوالي د روحیی او د مشروطه حکومت نقض کول دي.

rary

د محکمو ۀړونده فصل ډیر لنډ، ګنګ او مجمل دي، په ۵۳ ماده کې وایې چې " ټولي محکمي د هر ډول مداخلي څخه ازادي دي" لاکن روښانه شوي نده چې ددې محکمو قاضي له کوم ځای څخه راځي؟ څوک دی؟ او په اجرائیه حاکمه دستګاه کې څه موقف لري؟ پدی ځای کې داسي انتظار کیده چې اساسي قانون به ددولت په توګه ځای په ځای کړي، ځکه مشروطه قضا یوه مستقله دستګاه شمیری.

په دوهمه ماده کې یوازي د صدراعظم څخه نوم اخستل کېږي چې که چېري شاهانه ذات تشریف ونلری صدراعظم د ریاست په دنده کار کوی، او بیا په ۲۸ ماده کې وایې: صدراعظم او وزیران پادشاهي ته د نزدي کسانو څخه غوره اوټاکل کېږي، په داسي حال کې چې د ټولو وزیرانو مسوولیت د غیر مسوول پادشاه په وړاندی په (۳۱) ماده کې واضح شوي دي، نو پدي حالت کې په هېواد کې مسوول شخصیت وجود نلری، ځکه په خپله شاه چې د صدراعظم او وزیرانو ټاکونکي دي او د اجرائیه قوی ټول واک هم د هغه سره دي غیر مسوول دي.

پداسي حال کې چې عملا په خپله شاه امان الله د خپلي پاچاهي په لومړیو کلونو کې د قوانینو ډیر پابندو، او پدي اساسي قانون کې عامِه حقوق د لیکونو او مراسلاتو (۷۳ ماده) تر خوندي توب پوري ځای کړای شوي او د افغانستان په تاریخ کې د لومړي ځل لپاره دایو نیک او ګټور اقدام و، لاکن ددې لپاره چې ددې قانون په اصل کې مسوول نظام وجود نه درلوده ، نو یوازی د پادشاه د خیر او خلوص نیت ونشو کولای چې د هغه د رژیم د فساد مخنیوي وکړي، او له څوکاله وروسته مونږ ولېدل،چې نا پوهه او فاسد العمله کسان

brary

ددربار په شاو خوا راغونډ شول، او هېواد يې د ۱۳۰۷ کال د ژمي داړو دوړ سره مخامخ کړ. او وليدل شول چې هغه هېواد روسته د شاه د دربار د فاسدو عمالو دناروا اعمالو او د هغه د غرض ناکو همکارانو قرباني شو،او د هغه په شاوخوا کې د هغه د نبوغ خبري تردي اندازی په چاپلوسئ زياتي شوي، چې هغه روحا د تلقين لاندي راغی ددې لپاره چې انسان جايز الخطا دی هغه غرور چې دده د هېواد غوښتني او خلوص نيت سره برابر نه وو پدي کې راټول شو.

د مثال په توگه خدای بخښلی داوی ويل: کله چې په ۱۳۰۳ ش کال د گوړ ملا ماتوونکو لگښتونو څخه وروسته ارام کړي شو، اوپه خپله شاه د ملا عبداله او ملاعبدالرشيد په گډون د اله گوله کوونکو يا شراچوونکو د ۵۴ تنو مشرانو د اعدام حکم ورکړ(۱۳۰۴ ش کال د جوزا ۴) داوی چې په هغه وخت کې د سوداگری وزير او ددربار د نزدی کسانو څخه و پدی برخه کې داسي عرض وکړ: ښه به وي چې دا په اعدام محکوم کسان محاکمه شي او د قاضي په حکم ووژل شي، پادشاه په ډېر قهر اوغرور سره وويل: ولي ته نه پوهيږي چې زه د امير عبدالرحمن لمسی يم!!

اروپا د سفر څخه وروسته کله چې دا هېواد غوښتونکي پادشاه کابل ته راغي او په ځينو گټورو کارونو (ولي دوخت څخه مخکې) يې لاس پوري کړ، چې د هغي انعکاس په ځوانه طبقه کې چې د هغه مخلص همکاران وو ښه نه و. او موږ وليدل چې ديغمان په لويه جرگه کې د شير ارني ځوي د وزيرانو د محکوميت څخه خبری وکړی او دستوري د ماڼي په مجلس کې عبدالرحمن او عبدالهادي چې دهغه د مشروطيت د لاري اودحکم چلولو د وخت ملگری وو د گټور او جايز اقدام (لاکن په عجله) د مخالفت لاس جگ کړ.

دا يوازي نه وو: هغه ځوان پادشاه چې د بازار په منځ کې ځانته گرځيده، اوّ د خلکو سره يوځای کيده او دهر ښار ښوونځي يې په خپله ليدل.

اود خلکو عريضي يې اوريدلي، اوپوښتنه به يې کوله، د کار په پيل کې د خلکوله خوا په ډېره مينه او علاقی سره ومنل شو او د خلکو همکاري يې راجلب کړه،او تردي پوري چې خلکو د پوهني لپاره اعاني ور کړي، او د ښوونځيو لگښتونه يې په خپلو گمرکي مالياتو ور زيات کړل،لاکن دې نيکي لاري ددوارو خو ا وو تر منځ ډير دوام ونکړ، او تر څو چې مو ستر گي خلاصولي د حاکم او محکوم ترمنځ د بدبيني څپي را پيدا شوي او مسله د ۱۳۰۳ ش کال او ۱۳۰۷ ش کال په اړو دوړو سره پای ته ورسيدله.

چې هېواد يې ۵۰ کاله شاته واچوه، اوپه خپله هغه شاه چې هېواد ته اخلاص يې د تدبير اوسنجش څخه زيات وو او د هغه هېواد څخه چې ده ورسره مينه کوله فراری شو.

همدلته دي چې د پيښو ځنيې کتونکي او کورني او بهرني ليکوالان ددې اړو دوړ علت د پرديو په لمسونه " بريتانوي هند" او د همريز" په کابل کې دبريتانيا سفير"

په دسيسو جوړولو او نورو انگريزی فتنو جوړولو کې گوري. او ځنيې بيا خپله د افغانستان د خلکو زړه پرستي، محافظه کاری اودترقی ضدوالی ددې اړو دوړ عامل بولي، او ځنيې نور بيا پدي پروسه کې ډير تيزوالي او داماني دوري مخ کې له وخته ريفورمونه يا اصلاحات پدي برخه کې يادوی چې دغه ټول عوامل کولي شو چې د خو اړو دوړو او د اماني رژيم د ناکامي علت وبلل شي. لاکن بايد ووايو: چې هيڅ يو ريفورم، اصلاح او تر قي غوښتونکي او

brary

خير غوښتونکي اقدام مخ کې تللي نشي، مګر دا چې د ملت او د خلکو د بېلابېلو قشرونو د حمايت څخه برخمن وي، پداسي حال کې چې اماني رژيم د خپلی لومړني محبوبيت او بريالیتوبونو سره چې د پرمختګ په لاره کې په برخه شوي وو،په بطن کې يې فساد پيدا کېده او ددغه رژيم کارمندانو (يوازي محدود اشخاصو) په خپله په خپل لاس ددغه رژيم د ناکامي اوويجاړيدو وسايل برابر کړي وو او د سعدی په قول:

بوريا باف گر چه بافنده است
نبرندش بکارگاه حرير

ددې دوري ډير رجال چې ددوهم مشروطيت څخه وروسته منځ ته راغلی وو، هغه بوريا اوېدونکي وو چې د ورېښمو کارګاه ته راغلی وو. او ددې عمل بنسټ هم د شخصي، خانداني او قبيلوي پژندګلو و په رشتو ولاړ وو. چې د امير حبيب الله خان د دوری او د محمد زايي والي د اعتبار سره يې څه توپير نه درلوده.

اګرچې محمد ازايي بت مات شوي وو، لاکن پرځای پدي وخت کې بارکزايي بت ولاړ وو. مثلا په هغه وخت کې کابل د والي محمود ياور او شاغاسی علی احمد پلاس کې او قندهار د وزير عبدالعزير، نايب الحکومت محمد سرور او نايب الحکومه عبدالکريم او فرقه مشر نيک محمد پلاس کې وو، او مزار او هرات د نايب الحکومه محمد ابراهيم او فرقه مشر عبدالرحمن پلاس کې و چې دغه ټول بارکزايان و او د شاه د مور د سراج الخواتين په کورني پوري اړه درلوده.

په جنوبي سيمه (پکتيا) کې عبدالحکيم بارکزايي وو، په غزني او روزګان کې دوست محمد ناظم بارکزايي و او په ګرمشک کې

محمد امين بارکزايي حکم چلاوه، او قيس علی هذا، د بارکزايانو بازار ښه تود و. او زياتره يې پاک لمن او د زړه سوی، خلک هم نه و، چې د شاه او دهغې د خلکو په حال کې زړه و سوزوي، او يا د وضعي د فساد څخه مخنيوي وکړي.

نوپدي خاطر يې دغه ګران ترقي غوښتونکي، شاه د خلکوله غبړې څخه لری کړ او د هغې څخه د خلکو عمومي حمايت مخ په کموالي شو، او پدي ځای کې وو چې کورنۍ او بهرني نور اغزمن عوامل هم په ورانکاری او ناسمون والی کې فعالتره شول. کله چې په اساسي قانون کې د کار بنسټ پر مشروطه حکومت او د وزيرانو مسووليت او د هغوي ځواب ورکول پر خلکو بنا نه وه، نو په همدې سبب هر وزير او هر کارمند کولي شول هر څه چې يې زړه وغواړي هغه وکړي.

دلته دي چې موږ د خبرو رشته ددغو پيښو يوتن نژدي ليدونکي او ننداره کوونکي خداي بخښلي غبارته ورکوو چې وايې:" داماني دولت له جوړيدو وروسته دهيواد تقريبا بېلابېل ټول طبقات ددولت د ملاتړ لپاره ودريدل، او دانګريز ددولت سره په جګړه کې زياتره فيودال، روحانيون او بزګران ټول ددولت په ليکه کې ودريدل.لاکن د جګړې د ختمېدو څخه راوروسته او د ريفورم د پيل ځخه ورو، ورو د خلکو ليکي د طبقاتي ګټو له نظره يو له بله سره جلا شولي...

لاکن دغه ټولي قضي د دولت دريفورمونو د تطبيق خنډ کېدای نه شوی، که چېرې د دولت جبهي په خپل منځ کې درزونه نه وي کړی. او تناقض يې پېداکړی نه وی. ځکه ملت تر دغه وخته د شاه او دولت په ملاتړی کې ولاړ و. اود همدغه خلکو ملاتړ و. چې د دولت په دستګاه کې د درزونو سره، سره يې د هغې ستنې ټينګې او

brary

استواره ساتلې. او کنه نو دربار او کابینې ډېر پخوا ستر درز موندلی و. دا په دې معنې چې کابینه د بېلا بېلو عقېدو د دوه ډلو عناصرو څخه جوړه شوې وه چې یوه ډله یې د هېواد په کورنۍ سیاست کې په چټک ډول د اخلاصي پروګرامونو او په بهرنۍ سیاست کې د مشبتې بې طرفۍ او د استقلال د ازادۍ دشبیت طرفداره وه، او بله ډله یې په کورنۍ سیاست کې د تدریجي اصلاحاتو او د ګاونډي قوي دولتونو څخه د یوه سره د یو اړخېز سازش او معتدلې لارې طرفداره وه، نو دغو دواړو ډلو کوښښ کاوه چې یو د بل نظریې خنثي کړي، او دې خبرو شاه ته داسې تلقین ورکاوه چې د حکومت په منځ کې د دغو دوو مخالفو ډلو موجودیت د چارو د اصلاح سبب کېږي او په عین وخت کې د شاه د مقام د سلامت پاتې کېدو سبب هم دی. سربېره پردې په کابینه او دربار کې یوازې د شاه شخص و، چې په دې تاریخي پړاو کې د اصلاحي پروګرامونو د تطبیق د مشورې ورکولو لپاره یې فکري او عملي قوت نه درلوده او د هغوي جهان بینی د ډېرې عادي متولي څخه لوړه نه وه...

د اداري دغه فساد د ټولواک د کمزورۍ سره یوازې د افغانستان خلک د دولت د ملاتړ څخه لېرې کړل، او د بل پلوه کورنۍ ارتجاعي عناصرو د پټو دسیسو نقشې د اتعماري جاسوسۍ فعالیتونو او اقداماتو سره یو ځای شول، او افغانستان یو ځل بیا د یو تاریخي او ټولنېز بدلون په درشل کې چپه شو، او دا په خپله استعماري لاره وه چې د هر نوي غورځنګ په راپیدا کېدو افغانستان باید د امکان ترحده پورې شاته پاتې کړي..." [81]

[81] غبار مسیر ۸۰۵

په دې ډول امان الله تجرید شو، پوهه او تکړه عناصر او د دوهم مشروطیت فکري مخکښان د ده له اړخ څخه جلا سفارتونو او نورو کارونو ته واستول شول. او ځای یې بادار پرستو او چاپلوسو خلکو ونېوه، چې نه یې کار کولی شو نه همکاري او نه لارښوونه، چې دا په خپله د تاریخ یوه بدمرغه مرحله وه چې د دوهم مشروطیت مخکښانو باید د اساسي قانون په وضع کولو کې د هغې چاره سنجولې وی. او په خپله شاه هم د هغه پېشبیني کوله، لاکن د دې لپاره چې غیر مسوول شاه په حقیقت کې د خلکو په وړاندې د خپلو اعمالو مسوول و او نا پوهه همکارانو یې هغه سخت بدنام کړی و. نو په دې خاطر له هغه خلوص او نیک نیت سره، سره د خلکو د غضب، نفرت او کرکې وړ وګرځېده، او دا په خپله د افغانستان په نژدې تاریخ کې د عبرت یو درس دی. چې زموږ راتلونکي باید په خلاص نظر وګوري او پوهه شي چې دچارواکي او هیواد نیو چارو کې یوازې نیک نیت او ښه فکر کول کافي نه دي، باید چې ټولو ښو نیتونو ته د عمل جامه ورواغوستل شي. او خلک یوازې په خبرو اترو نه قانع کېږي او د انسان په عمل باندې قضاوت کوي.

د حیرانتیا ځای دی: هغه هېواد دوست او نیمه انقلابي شاه چې د دوهم مشروطیت د انډیوالانو په همکاری په تخت کښناست او هېواد ته د خدمت اراده یې درلودله، په هغه اساس قانون کې چې ده په خپله وضع او لاسلیک کړی و، لومړی یې خپل ځان غیر مسوول وګاڼه، وروسته له هغې څخه یې صدراعظم ونه ټاکه، او د هېواد ټولې اجراشوې چارې یې د خپلو ټاکل شوو وزیرانو پواسطه په لاس کې ونېولې، او که کوم چا به یې په وزیر ګوت نیونه وکړه، ده به یې

په خپله ننته او دفاع کوله، او غیر مسوول شاه به په خپله د نورو د اعمالو مسوول او جوابده کېده!
مثلا: د پغمان په لویه جرګه کې په ۱۳۰۳ش کال کې هغه وخت چې هغه د مامورینو د بدې وضعې او ناوړه عمل له لاسه د پکتیا په سیمه د اړو دوړ د اورلمبې بلې وې، مولوي عبدالواسع (د لومړی مشروطیت د رجالو څخه یو تن چې یادونه یې پخوا تېره شوه) د وخت د پوهنې د وزیر (سردار فیض محمدزکریا) او د کورنیو چارو د وزیر د فعالیت او دقت د نشتوالی یادونه وکړه، مخکې له دینه چې وزیران د هغه په ځواب کې اعتراض او د خپل ځان په پاکوالی پیل وکړی، غیر مسوول شاه نوموړی اعتراض کوونکی ته چې په رسمي چارو کې د یوه وزیر په بې کفایتی خبرې کړی وی ځواب ورکړ، چې شخص داعیه یې د دې ډول ګوت نیوني علت وباله [82]،
په داسې حال کې چې دغه عمومې شکایتونه د اداري فساد څخه راټوکېدلي و.
څرنګه چې په خپله شاه ته د ښه نظر درلودونکی، مطیع او فرمان برداره خلکو او د دربار ځینو پاک لمنو اشخاصو دغه راز خبرې او اعمال چې د مشروطیت د اصولو منافي او د وینا او عمل ترمنځ د فاصلې او تناقض درلودونکی و. د سر په سترګو لېدلی او ورځ په ورځ د هېواد اداري حالت د طبعې مجرا څخه د فساد، ناسموالی او ګډوډۍ خواته روان و چې په پایله کې یې د مالیه ورکونکو کروندګرو او کار کوونکو ډلو، کړاو او ازار زیاتوه، نو په دې خاطر د عوامو د طبقو نیک نظر او د همکاری روحیه د حاکمې طبقې سره په کرکې او انزجار سره تبدیلیدله، ترڅو چې د درباریانو د ناوړه

[82] رویداد لویه جرګه پغمان ۱۳۰۳ش، ۱۳۴ مخ.

عمل په پایله کې هغه خیر غوښتونکی شاه هم د فساد په دغه چټل ځای کې ورښکته شو، او د ابد لپاره د خپلې هېوادنی هوا چې د هغې سره یې مینه درلودله د تنفس څخه بې برخې شو (علیه الرحمه).
په دې وخت کې د ښکیلاک ګوډاګیانو لاس هم د اماني رژیم پرضد په پټه کارکاوه او د شاه د تکیفر لپاره یې ملا ډوله رالمسولی و او د ملکې یا نیمه بربنډ مونتاژ شوي (مصنوعي) په زرګونو عکسونه یې د ناپوه او ساده قبایلو په منځ کې ویشلي و او ترڅو چې مو سترګي خلاصولي د ټوپکو او ناریه وسلو غږونه د ننګرهار د شینوارو د قبایلو او د کابل د شمالي سیمو څخه تر غوږ راورسېدل، او زیار ایستونکو کروندګرو له کلیو څخه په شورش لاس پورې کړ، چې په خپله د دولت کارمندانو د هغې اساس جوړاوه او بهرنیو لاسونو هم د هغه اور د ښه بل ساتلو لپاره ډېر لرګي او د سون مواد ور برابرول.
په دې ځای کې بې مناسبته نده چې د هغو خبرو اترو څخه یادونه وشي کوم چې د دوهم مشروطیت د کېڼ لاسو ګوت نیونکو ځینو ځوانانو تر منځ د هغه ملګرو سره چې د واګې په لاس کې نیولو څخه وروسته ترسره کېدې او دغه د دواګې په لاس کې درلودونکی ډله یې د اماني رژیم د نه پایښت او خرابوالی مسووله ګڼله.
ښه مې په یاد دې چې د ۱۳۰۶ش کال په پسرلي کې د کندهار د ښار د لودینانو په کوڅه د عبدالرحمن لودین په کورنۍ یوه ورځ د ده او د تاج محمد بلوڅ تر منځ د دوستی او ملګرتیا خبرې اترې ونښتې، چې دواړه د دوهم مشروطیت د غورځنګ ملګري او هم یې

brary

يو له بل سره خپلوي درلوده (د لودين خور د بلوڅ د ځوی مېرمن وه) .

لودين خپل ملگری ته په ځانگړی نرمه لهجه ويل : " دا تاسو وي چې ځوان نيک غوښتونکی شاه مو چې د خپل پلار سره ډېر توپير لرې بې لارې کړ او د هغه د خپل سر يو مخنيوی نه کوي! اخېر مونږ خو د مشروطيت لپاره او د مشروطيت په نوم قربانۍ ورکړې او په پايله کې مو يو مطلق ديکتاتور رامنځ ته کړ، تاسو اوس حکمران شوي! او هغه بل چې فراشباش و وزير او سفير شو او د يوه کوچني ټولگي مشر د بهرنيو چارو وزير او د جرمني وزير شو! ايا زمونږ هلې ځلې او قربانياني د همدې چوکيو لپاره وې؟ اخير مشروطيت چېرې دې؟ يو تن ناخبره ځوان مو راوست او د هېواد د مادي او مصنوي ټولو چارو مطلقې واگې مو د هغه په لاس ورکړې! هغه اگر چې ښه نيت لرې او خپل هېواد د تخلص او علاقمندی، لاکن بيا هم انسان او جايزالخطادي. مشروطيت دادې چې هغه مسوول صدراعظم خلکو ته وروپېژني، او د خلکو د استازو منتخبه شو را جوړه کړې او په خپله دی غير مسوول وې، ترڅو چې خلک مسوول صدراعظم او د ده کابينه د خپلو ټولو شکاياتو د جواب ورکوونکی په توگه وپېژني..."

لودين زياتوله: " زه د دې رژيم سره چې د غرضناکو او ناپوهو کسانو د يوې ډلې د ناجايزو اعمالو په سبب د نابودی سره مخامخ دی د هغو ژمنو په سبب چې په گوند کې مې درلودې همکارې وکړه او دا مطلب مې د شاه او د هغه د درباريانو غوږوته ورساوه، څرنگه چې وايې نه اوريده، کابل مې هم ترک کړ او اوس د کندهار په يوه نوم ورکې کوڅه کې په خپل پلرنی کور کې ناست يم، لاکن تاسو چې نن

ورځ د پادشاه او د هغه د درباريانو سره اړيکې لرې ځما له خوا هغه ته ووايې چې:

گر اين مکتب است و اين ملا
کار طفلان را خراب مى بينم

په ډېر نزدې وخت کې دا رژيم له پښو لوېږي او چپه کېږي او هغه وخت به " نه تو مانی، نه او، نی فخر رازی"

دا وينا د هغه پوهه ځوان او رېشتني شهيد وه چې دوه کاله وروسته مو د ده همدغه وړاندوينه د ظاهريدو په ډگر کې ولېدله، هغه رژيم د خلکو په قبر کې لوېدلې او کړېدلې او چپه شو چې د ښکيلاک دسيسه کاره لاس هم د دغه تنفر او کړاو د احساس تر شا کار کاوه.

دا د افغانستان په تاريخ کې څو واره لېدل شويدي چې په خپله شاه يا د چارو واکدار يا شهزاده نيک او خير غوښتونکی سړی وي لاکن د درباريانو، گمارل شوو کسانو او يا دا هلې حرم او کورنۍ د بد عمل په سبب ل منځه تللی دي، د مثال په توگه سدوزی شاه زمان او امير شيرعلي خان بد پادشاهان نه و، هغوی دواړو د هېواد د ازادی او لوړتيا سره مينه درلودله او د ښکيلاک سره يې مبارزه کوله لاکن د حکومت او د دربار کارکونکو او اعمالو هغوی په ډېرو بد مرغو او تورو سرنو شتونو اخته کړل.

غازي امان الله هم مخلص ا هېواد دوسته او روڼ اندې ځوان و چې د داسې چپه شوي سرنوشت سره ملگری شولو که چېرې د شهزاده توب او مشروطه غوښتنې د وخت ملگرو دا تجريد کړې نه وې او په وزارت سفارت عياش او واک کې محوه شوي نه وی او د خلکو سره گډ شوی وی او د کليو، کوچيانو، د کانداړانو، لښگرو او کروندگرو په گډون يې د افغانستان د خلکو ملاتړ تر لاسه کړی وی.

brary

او د خپل حکومت تګ لاره یې د هغه څه سره برابره کړې وی چې دایې مدعې و(یعني مشروطیت) طرح او عمل یې کړې وی نو ددغه شوم او ناوړه سرنوشت سره نه مخامخ کېده لودین چې کله په شکایت خوله خلاصوله او د وضعي د سر چپه کېدو څخه کړیده، د ځان سره یې ویل:

دیده در خون جگر زد غوطه
باد لعنت به چنین مشروطه!

دا د هغه څه بېلګه وه چې د اماني رژیم په نیمګړتیاوو او د دوهم مشروطیت د غورځنګ د لاس ته راوړنو د لمړنۍ اساسي قانون او د دغه ټولني د مفکرو غړو د وینا په استناد مې ولیکله، د دې کرښو لیکونکی اماني دوره د اول څخه تر پای پورې درک کړې او لېدلې ده او د دغې دورې د اشخاصو سره معاصر او د هغوی د احوالو او اقوالو ناظر وم نو د دې بحث په پای کې د یوه بې طرفه مشاهد په توګه باید ولیکم چې:

تر هغه وخته چې سیاسي قدرت یې تر لاسه کړی نه و د دوهم مشروطیت مهم غړی په لومړۍ لیکه او نور یې په ښکتنیو لیکو کې و.

د هغوی کوښښونه مخلونه او د درناوی وړ و او د هغوی قربانیاني مشکوري دي ځکه چې د هغوی په وسیله زوړ او وروست نظام یا رژیم له منځه ولاړ او په ځای یې د نوی افغانستان بنسټ اېښودنه وشوه او د هغوي د هلو ځلو په پایله کې و چې لکه څنګه چې مې مخکې وویل د نوی ژوند لس مبداوی تر لاسه شوي. او یا هغه پیل و چې د افغانستان په تاریخ کې د هیرو لوړندي، او د اماني دورې لس کاله د دې هېواد د تاریخ نیک او نیک مرغه وختونه شمېرل

کېږي، چې د هغه د بدو او ناوړو عواقبو مسوول بهرني او کورني مغرض عوامل دي.

ولي په خپله خدای بخښلي شاه د دې هېواد ازادۍ بخښونکی غازي امان الله خان (علیه الرحمه) هم د افغانستان یو خیر غوښتونکی، نیک زړی او مخلص ځوان و، چې د خپل هیواد او خلکو سره یې مینه درلوده چې د نوموړو لسو مبداو په لاس ته راوړلو او بنسټ اېښودلو کې د هغه پاملرنه او هلې ځلې شاملې وي، نو په دې خاطر د افغانستان تاریخ به هغه په نیک نامه سره یادکړي . او نوی نسل باید د هغه د عمل په درناوې وپوهېږي او همیشه یې نوم په نیکي سره یاد کړي ځکه چې نیک اعمال یې پر سهوو زیاتېده، د دې کرښو د لیکونکی د لېدنو او کتنو څخه دي:

د ۱۳۰۸ش کال د پسرلي لښکر کشیو کې چې د کندهار څخه د غزني په لور و په خپله امان الله خان د کندهاری او هزارو د لس زره کسیز لښکر مشری په غاړه درلوده د دې لپاره چې خلکو شاه ته اخلاص درلوده او کوښښ یې کاوه چې هغه بېرته د پادشاهي په تخت کښینوی، لاکن کله چې د مقر او غزني په منځ کې یو شمېر مشکوک عناصر د انګریز د پولټیکل د اسنادو سره یو ځای ونیول شول او ثابته شوه چې په دې اړو دوړ کې د کورنۍ یو شمېر روحاني ډوله کسانو لاس شته او غواړي چې د قبیلوي (دراني او غلجي) اختلاف څخه کارواخلي او د فساد د دغه اور د تازه ساتلو لپاره یې شل تنه فرهي کسافان (دراني) سپاره یې د غلجیو په سیمه کې ووژل او مړی یې دوه نیمه کړل او بیا یې د تلفون په کړو شوو ستنو کې و ځړول او په کاغذ کې یې په اخوندی خط ورسره داسې ولیکل:

" دا د شاه او درانیانو لپاره د غلجي قومونو میلمستیا ده !" .

brary

خدای بخښلی امان الله خان چې دغه ډېره بده منظره ولېدله کندهاریان یې په خپل شاوخوا راټول کړل او ورته ویې ویل: " اوس ثابته شوه چې پردی دشمنان غواړي چې زموږ د قبایلو ترمنځ فساد او جګړه واچوي، تر څو موږ په خپله یو بل سره ووژنو او د دغه ناجایزه عمل سبب به هم زه وم چې ځما د تخت و تاج د بېرته لاس ته راوړلو لپاره به وژني او ویني وبهېږي.

نو ای ځما ګرانو خلکو! تاسو په پوره ډاډ سره پوهه شي چې زه د کورنۍ او قبیلوي جګړې دغه زړه بګنونکی منظرې قبلولی نشم او نه غواړم چې ځما د تاج او تخت د بېرته ګټلو لپاره تاسو په دغسې کار لاس پورې کړي!

نو باید ستاسو له منځه څخه ولاړ شم، ترڅو زه د دغه شان وژني او ویني بهوني موجب نه اوسم.

تاسو ځما ګران ملت ژوندی اوسې افغانستان به د تل لپاره پاتې وي،لاکن د دې ناوړې هنګامې دایمې مسوولیت او مخ تورې به ځما په نوم ثبت شي. په داسې حال کې چې ما د پاچاهي په لومړۍ ورځ ژمنه کړی وه، چې د ازادۍ د ساتلو، او د هېواد د تمامیت او ستاسو د نیک مرغۍ او یووالۍ او د افغانستان د ټولو خلکو لپاره به کار کوم.

وګورئ! د تاریخ په تېرو دورو کې زموږ د خلکو د بد مرغۍ علت داو چې شهزاده ګانو به د شاهي مقام د لاس ته راوړلو لپاره د یوه بل سره جګړې کولې، او ستاسو په منځ کې یې خلک یو د بل سره په جګړو، دښمنیو او قبیلوي شخړو کې ښکیلول. ما غوښتل چې ځما شاهي دوره دغه راز نه وی او په ځای د دې چې خلک یو د بل

سره جګړو ته راوبولم باید د افغانستان د ټولو خلکو د یووالی، دوستی او ورورۍ غږ کونکی اوسم.

کله چې اوس ګورم چې تاسې په کورنی قبیلوي جګړې سره اخته کېږي، اوس زه غواړم چې میدان د ځینو موافقو او مخالفو په ګډون د افغانستان خلکو ته ور کړم، تاسو یو د بل سره جوړ راشئ، زه د خپل تخت د بېرته لاس ته راوړلو لپاره د کورنۍ جګړې مسوولیت پرغاړه اخستلی نشم. ځما یو تربور پاړه چینار ته رسېدلی او بل روحاني ورور مې دلته ناست دې او د کورنۍ جګړې اوربلوی، لاکن زه د دې کار سړی نه یم؟ او تاسو ته ځما سپارښتنه داده چې:

یو له بله سره یو ځای شي. اتفاق وکړئ! او خپله ازادۍ وساتئ! او خپل هېواد بهرنیو دښمنانو ته مه ورپرېږدئ! زه ستاسو یو غړی یم که چېرې تاسو نیکمرغه یاست، دا به زه عینا نیکرغه او خوښ اوسم. لاکن که چېرې همداسې په وینو او خاورو کې لیت پیت اوسې دا به ځما د همیشنی خواشینۍ او بدمرغی لپاره سبب وي:

جنگ تو صلح، صلح تو جنگ است
من به قربانت اینچه نیرنگ است؟
میروم تا تو نشنوی نامم
اگر نام من، ترا ننگ است!

خیر غوښتونکی، حساس او نیک زړی پادشاه د واقف لاهوری دغه دوه بیته په سوی زړه اوښکي بهدونکی حالت او په نیولی اواز سره وویل او بیائې وویل : فی امان الله!...

داوه ددوهم مشروطیت د پای غم لړلي داستان، چې د افغانستان رنځیدلی ملت دغه راز مرغه هنګامې ډېرې لیدلې دي، رجال او خیر غوښتونکي پادشاهان له منځه تللي او په کلونو دا خلک په

خاورو او وینو کې لیت پیت شویدي.... د ترقي او پرمختیا څخه پاتی شویدي. او په ټولنیز بهیر کې ئې نه جبرانونکي تاوانونه زغملي دي... لیدلي دي. او هغه بد مرغی چې لیدلي ئې دي...

لاکن ددي ټولو کورنیو او بهرنیو ورانوونکو جریانونو سره سره خپل ملي هویت او استقلال ئې ساتلي دي، او دملي ژوند د ادامې لپاره ئې هلي ځلي کړیدي. هو!

تپش میکند زنده تر زندگی را
تپش میدهد بال و پر زندگی را

۷

نتیجه یا (پایله)

اوس نو ددي داستان د لوستلو څخه وروسته چې د مشروطه غوښتني حرکت څنګه منځ ته راغي؟ او په کوم وخت او چیرته وروزل شو؟ او دهغي اغیزناک عوامل کوم وو؟ نو د ویونکي یا لوستونکي په ذهن کې به دا پوښتنه پیدا شي، چې ددي حرکت هویت او اصلیت څه وو؟ ایا هغه د ۱۸_۱۹ پیړي د افغانستان د سدوزایي او بارکزایي شهزادګانو د جګړو پشان د واک د پلاس راوړلو لپاره یو حرکت نشو ګڼلای؟

د دې غورځنګ منځ ته راوړونکی، چې د ښکېلاک لاندې کارګران او بزګران نه و، نو څرنګه چې یې پدغه نیمه انقلابي حرکت لاس پورې کړ؟ چې په پایله کې یې یو پورتم استبدادي شاهي رژیم

brary

رانسکور او د هغه په ځای یو بل مطلقه سلطنت له روڼ اندو څخه په پښو ودراوه؟

د دې پوښتنو ځواب د افغانستان د ټولنیزې وضعې د مطالعې پر بنسټ داسې توضیح کېږي: د افغانستان د مشروطه غوښتونکو په مبارزه کې لږ روڼ اندو چې د پورته یا منځنی طبقو څخه و لاس درلوده، او دغه هلي ځلي یوه نیمه انقلابي مبارزه وه چې زموږ د عامو خلکو د ځورېدلو طبقو د روح څخه یې سرچینه اخیستله، تر دې چې د دې دلې مخکښان د ځورېدلو بزګرانو او زیار ایستونکو خلکو په ځای د منځنی طبقې بروکراتان، بورژواي رادیکاران حتی تر دې چې شهزاده ګان او درباري متنعم کارمندان هم پکې وو او همدلته ده چې د تاریخ د یوه څېړونکي د خبرې څخه یادونه باید وکړو چې ویلي یې وو:

" د انقلابي غورځنګونو لپاره دا لازمه نده چې په معنی کې باید حتمي پروستاریالي عناصر موجود وي او یا دې د هغوی مرام په جمهوري غوښتني او دموکراسی باندې ولاړ وي، د افغانستان امیر (مطلب د امان الله خان څخه دی) او د هغه همکارانو د سلطنت د لاس ته راوړلو لپاره خپله مبارزه پرمخ وړې ده، لاکن د دې لپاره چې دغه مبارزه د امپر یالسم د راپرځولو او د هغه د قوي تجزیې لپاره وه، د انقلابي نظره دا هم یو ګټور عیني پیکار دی..."

(مسایل لیننزم ۹۰ د مسکو چاپ ۱۹۴۹م)

د افغان مشروطه غوښتونکو غورځنګ چې د امپر یالسم په ماتې او د ټوټې ټوټې شوی، ربړګالونکي او زیار ایستونکي ملت د ازادی سبب شو، باید د اسیا د بېداری مهمه برخه او د هندوستان او

brary

پاکستان د ازادۍ لپاره سریزه وشمېرل شي، ځکه د هندوستان د نظر د خاوندانو د یوه مفکر په وینا چې په هغه وخت کې داسې ویل:

اسیا یک پیکر اب و گل است
ملت افغان در آن پیکر دل است
اقبال

که چېرې پدې جغرافیايي مرکز او د زړې اسیا په زړه کې حرکت نه وای شاید د ختیځ په هېوادونو د ازادۍ کاروان په دومره چټکۍ سره منزل مقصود ته نه وای رسېدلی.

پدې ځای کې دا ټکي باید هېر نکړو، چې د مستمد افغانستان د خلکو د ملي هویت ټینگتیا او ملي روحیه د هر راز تکاملي او انقلابي بدلون د منځ ته راتللو لپاره نامتوازنه وه او د دې سیمې جغرافیايي موقعیت هم د هر ډول غورځنګ او مترقي حرکت د قبلولو متضمن دی تر هغه ځایه چې د مشروطیت مترقي او نیمه انقلابي غورځنګ هم د داسې کسانو پواسطه رامنځ ته شو چې په هغې کې د شاهزاده څخه تر روڼ اندې بورژوازې طبقې پورې لاس درلودی دی.

تر هغه ځایه چې د افغانستان د تاریخ د مطالعې څخه تر اوسه کېږي: که چېرې د یوه مترقي یا ارتجاعي حرکت په منځ ته راوړلو کې طبقاتي ګټې موجودې وي، هغه حرکت هم تر هغه وخته پورې دوام کوي ترڅو چې د هماغې طبقې د ګټو لپاره متضمین وي.

که چېرې موږ د اماني رژیم ړنګېدل وروسته له څو کاله وپلټو، د هغو عواملو ترڅنګ چې پدې کتاب کې ترې یادونه وشوه، یو اساسي علت به هم ووینو، چې د هغې په رامنځ ته کېدو کې کړېدلې او محرومې طبقې مستقیماً ونډه نه درلوده، د هغې پایلې سره لدې

چې ګټورې وې خو د خلکو د دې ډلې لپاره جالبې، د درک او لمس وړ نه وې.

هغو کسانو چې د روڼ اندې عالي بورژوازې او منځنۍ طبقې څخه د دې حرکت په منځ ته راوړلو کې د خپلو طبقاتي ګټو پر بنسټ ونډه درلوده، او په افغاني ټولنه کې خالص لړکي و هغه وخت چې قدرت ته ورسېدلې او د خپلو هلو ځلو او عمل په پایله کې د هېواد لوړې چوکۍ تر لاسه کړې او هغه یې خپل وروستی مقصد او هدف وباله او نور د هېواد او خلکو په فکر کې نشول، او د چوکۍ او مقام په کوچنۍ کړۍ کې د خلکو څخه لیرې شول او د عمل میدان یې هغه چاته پرېښوده چې د خپل ځان، قومونو او نورو په دوی پورې تړلو کسانو لپاره چې د لوړې او منځنۍ طبقې څخه و د ډېرو مادي ګټو په راټولولو بوخت و، چې په پایله یا نتیجه کې یې عامه محرومیت رامنځ ته کېده، په حقیقت کې د افغاني ټولنې طبقاتي جوړښت د اروپايي هېوادونو طبقاتي تشکیلات د تاریخي سوابقو پشان و او دلته تر اوسه د اقتصادي او ټولنیز پلوه د طبقاتو د تجزیې او جلا والي لا املونه منځ ته راغلي نه وو، نو پدې خاطر زیار ایستونکې طبقه د ځانګړو روحي او اقتصادي فعالیتو سره چې هغه د نورو طبقاتو څخه جلا کړي رامنځ ته شوې نه وو، هغوی د ټول محرومیت سره د داسې یو حالت احساس نه کاوه او جبري او قوي فیودالیزم جوړ شوی ه و.

د دې لپاره چې په اماني رژیم کې نه استسمار شوو طبقو او نه استحصال شوې ډلې د ځانګړې طبقاتي شعور درلودونکې وې، نو پدې خاطر هېڅ یوې ډلې خپلې ګټې په هغه رژیم پورې تړلې نه ګڼلې او د بې تفاوتی او بې تعلقی په حالت کې و او یوزای د

مامورينو نيمه روڼ اندې طبقې که پدغه رژيم پورې څه تعلق درلوده هغه هم د ډېر لږ اقليت څخه زيات نه و يعنې په دغه حساب د ټولنې د لسو يا شلو زرو څخه زيات نه و.

د دې لپاره چې حکومتونه په بل پسې تالانګر او د چيښونکو او ګټه تر لاسه کوونکو کارمندانو څخه مرکب و نو پدې خاطر همېشه که د يو پېژندل شوي او ازمويل شوي تالانګر په مقابل کې که د همغه طبقې څخه نوې مدعې رامنځ ته شوې خلکو د خپل وسې خلاصون لپاره د زاړه تالانګر د ستم له لاسه هغه ته هرکلی ويلی دی، لاکن د کار په پيل کولو او د لومړي امتحان په ورکولو سره څرنګه چې د ټولنې استسمار او فکر په سيستم کې بدلون رامنځ ته شوی نه و او نوو کارمندانو د پخوانيو په پرتله څو ځله بد او خراب اعمال ترسره کړي و نو خلکو به ويل:

تو از چنګال ګر ګم در ربودی!
چو ديدم عاقبت ګر ګم تو بودی!

نو پدې خاطر د حمکرانانو په مقابل د همېش لپاره يو عمومي نفرت موجود و که چېرې د هېواد د کوم کورنۍ يا بهرنۍ لاس غوښتلی وي چې دغه ناراضه او استثمار شوي خلک د حاکمی دستګاه په مقابل کې استعمال کړي پدې کار کې هېڅ راز ستونزې نه وې، ځکه هر حکومت د خپل عمل او ازموينې په ورکولو سره اکثريت خلک له ځانه خفه کړي او جلا کړي وو او که فرضاً پدغه دستګاه کې يو څو تنه نېکو کاره او مخلص خلک هم وو، هغوی هم د دغه اکثريک استفاده کارمندانو په وجه په خلکو کې منفور و.

د افغانستان د خلکو ټولنيز خصايص او د صفاتو تجزيه او افضايي ټولنيز ژوند د دې ټولنې د هويت پر بنسټ ډېرو باريکو پلټنو ته

اړتيا لري، د تاريخ، جغرافيا، اقتصاد، نژاد، ژبې، عقيدو او د چکسوالو، ښاري او د اواره کوچيانو د قبايلو د ټولنيزو مسعرقفونو او د روحي مسلکونو پاتې شونې لکه: مذهبونه، صوفيانه افکار او طريقې دي، چې د نوي صنعتي مدنيت د اغېزو سره يو ځای بايد پکې څېړنې او پلټنې وشي.

او دا په خپله ډېر اوږده او پراخه مبحثونه دي چې د افغانستان په څو رږه کلن تاريخ کې چې د فرهنګونو او مدنيتونو د تلو راتلو لار وه د علمي او عيني څېړنو لاندې نيول کېږي، او هغه وخت کولی شو چې د دقيقو مطالعاتو په رڼا کې د دې جامع الخصايصو درلودونکه خلکو د هغه وړ کړن لاره (خط مش) وټاکو، چې دا علمي کار د تاريخي، اقتصادي، ټولنيز، او د نوي او زاړه فکري او فرهنګي ابعادو درلودونکی دی، او د مشکلترينو او دقيق ترينو ټولنيزو مسايلو څخه دی ځکه چې د طبيعي علومو پشان د رياضي د مثبتو فارمونو لاندې نه راځي او د هغې کليات د مکان او زمانې د نسبي ابعادو سره بدلون مومي او د هغې احکام سل په سلو کې په ټولو محيطونو کې يو شان او هم غږيز او د تکامل موقفونه پدې ټولنه کې نامتوزانه وي و سر تر سره د يوې خالصې طبقاتي ټولنې د ژوند په دساتيرو برابر ندی او له همدې کبله دی چې د دې هېواد زياتره پخواني حکومتونه د اکثريت خلکو په وړاندې نامطلوبه وه، ځکه چې د دغه نامتوازنه ټولنې د افرادو د آنې ګټو سره يې مطابقت نه درلوده.

نامتوازنه ورته پدې خاطر وايو چې يو کوچنی اقليت په يوه ټاکلې زمانه کې د فيوډال تر عنوان راغلی، لاکن د قوي او متشکل قيوداليزم د خصلتونو درلودنکی نه و، ښاري بورژوازي هم د ټولو

brary

ټولنيزو مميزاتو سره يو ځای رامنځ ته شوې نه وه او کليوالو بزګرانو هم د متشکله کارګر د طبقې ټولنيز خصلت نه درلوده، او اواره کوچيان د ټولو طبقاتي شرايطو څخه محروم و.

کـه چېرې د دغـه عـدم تـوازن او د احوالـو د اخـتلاق او د طبقـاتي شرايطو د ګړوالي په حالت کې که چېرې فعال خير خواه او مخلص حکومتونه هم منځ ته راغلي، د دې لپاره چې د دغو نامتوازنه طبقاتو د يوې ډلې سره يې هم تطابق نه دی کړی د اکثريت خلکو د ملاتړ څخه محروم پاتې او تجريد شويدي.

د دې لپـاره چـې د افغانسـتان د جغرافيـا د پېښېـدو ځـای هـم ډېـر حساس اومهم و او داسې غرنې دي چې د دوه مدنيتونو او د ايران او هند د دوه ډوله فکرونو او د دريو لويو ځمکو لکه: هند، ايران او ماورالنهر تر منځ پروت دی، نو پدې خاطر همېشه کله چې جهان ګرځېدونکو او فاتحانو د ده سره سروکار پيدا شوی دی، د طبقـاتو د عينـي او قـانوني عـدم تـوازن د ټـولنيز خصـلت څخـه يـې ګټـه اخستلې، او د بې اتفاقۍ او خانه جنګۍ په رامنځ ته کولو سره يې د دې خلکو ملي قوت کمزوری کړي او زموږ ټولنيز خصلتونه يې زمونږ په ضرر کارولي دي، چې د همدغه امير يا لسن بهرنۍ ايادی څخه په عين شکايت کې بايد د ځانه سره ووايو چې:

اتش بدو دست خويش، در خرمن خويش
چو خود زده ام، چه نالم از دشمن خويش

(پای، کابل جمال مينه، د ۱۳۶۱ کال د حوت ۲۶)
(د ژباړې پای، کابل خير خانه مينه، د ۱۳۸۰ کال د سنبلې ۶)

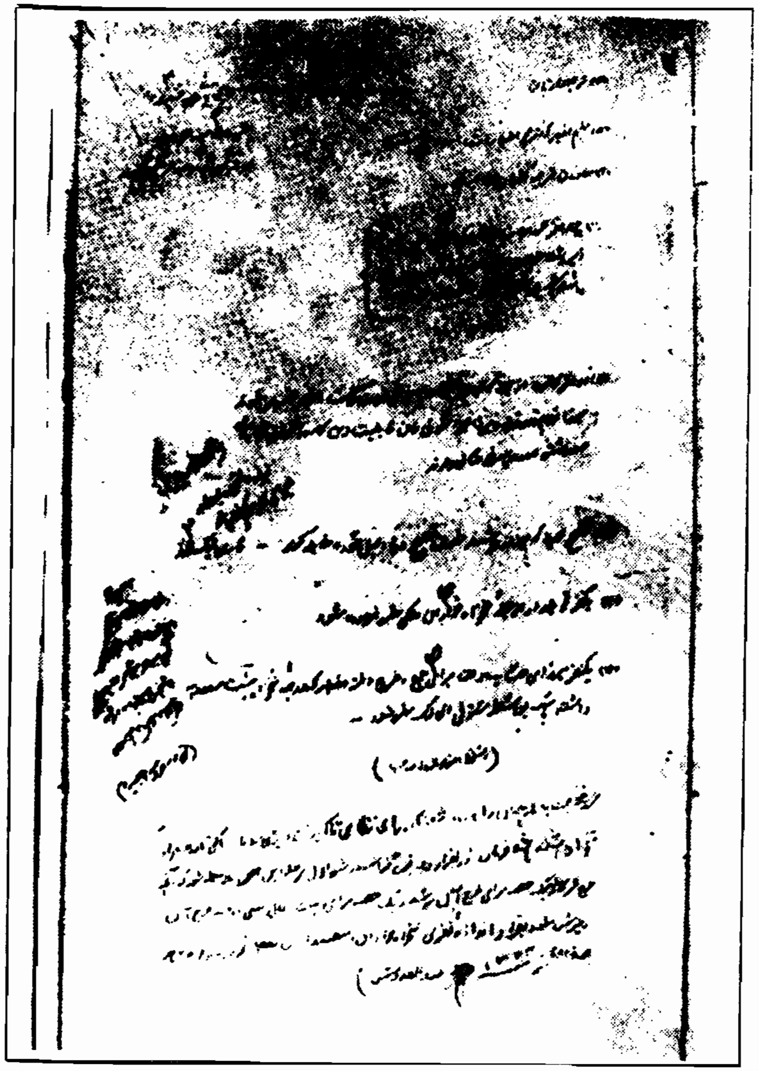

انجمن سراج الاخبار افغانستان.
د شاهي دربار لارښوونې، چې د شاه اقاسي عبد القدوس خان اعتماد الدوله په قلم کښل شوې.

Thank you for reading

Find more e-books and articles on Ketabton - your multilingual digital library.

www.ketabton.com

Ketabton - Pashto, Farsi, Arabic & English